

ISSN 1563-0358; eISSN 2617-7161
Индекс 75881; 25881

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Экономика сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия экономическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Economic Research & Business Administration

№1 (131)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

KazNU Science · КазҰУ Фылмы · Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ №1 (131) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күнделік № 165000-Ж

Журнал жылдана 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Темербулатова Ж.С., оқытушы (Қазақстан)
E-mail: t.zhansaya.s@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сагиева Р.К., ө.ғ.д., профессор – ғылыми редактор
(Қазақстан)
Тургинаева А.Н., ө.ғ.д., профессор – ғылыми
редактордың орынбасары (Қазақстан)
Мухамедиев Б.М., ө.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джумамбаев С.К., ө.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Жидебеккызы А., PhD (Қазақстан)
Зиядин С.Т., ө.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Хитахунов А.А., PhD (Қазақстан)

Челетти Д., PhD (Италия)
Толуев Ю., т.ғ.д., профессор (Латвия, Германия)
Трифилова А., PhD (Ұлыбритания)
Яковлева Т., PhD (Норвегия)
Билан Ю., PhD (Чехия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Фалымқызы Г., оқытушы (Қазақстан)

Журналдың негізгі тақырыптары – экономика, халықаралық қатынастар, қоғамның дамуының
қаржылық, экономикалық, әлеуметтік-экономикалық және іскерлік аспекттері.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы
Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 747 125 6790
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:
Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген
Айгул Алдашева

ИБ № 13527

Пішімі 60x84 1/8. Колемі 9,8 б.т. Тапсырыс № 3320.
Әл-Фараби атындағы Қазак ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім

**ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТИК
РЕГУЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 1

**PROBLEMS OF STATE REGULATION
OF THE ECONOMY**

Раздел 1

**ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ**

А.Д. Өміртай^{ID}, Р.Е. Елемесов^{ID}

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: abeku@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ

Энергетикалық қауіпсіздік дегеніміз – елдің, оның азаматтарының, қоғамның, мемлекеттің, экономиканың сенімді түрде энергетикалық қауіпсіздікпен қамтамасыз етілуі. Бұл қауіптер сыртқы (геосаяси, макроэкономикалық, нарықтық) факторлармен, сондай-ақ елдің энергетикалық секторының жағдайы мен жұмысымен де аныкталады. Энергетикалық қауіпсіздік – Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету энергетикалық саясаттың басты міндеттерінің бірі болып табылады. Электр энергиясына сұраныстың өсуіне халықтың өсуі, урбанизация, өндіріс пен тұрмыстың электрификациясы сияқты факторлар әсер етеді. Электр энергиясына сұраныс жер тұрғындарының өсуімен байланысты. Қазір бүкіл әлем бойынша миллиардтан астам адам электр энергиясына қол жеткізе алмайтындықтан, ірі дамушы елдердің күш-жігері бұл бағытта электр энергиясына сұраныстың өсуінің басты көзі болады. Зерттеу жұмысының мақсаты – энергетикалық қауіпсіздіктің теориялық, негіздерін зерделеу және еліміздегі энергетикалық қауіпсіздіктің жалпы ұлттық қауіпсіздіктең мәселелерін жетілдіру. Зерттеу жұмысының маңыздылығы қоғамның қазіргі даму кезеңінде энергетикамен қамтамасыз ету және қауіпсіздікті реттеу кез келген экономикалық жүйе үшін стратегиялық маңызды болып табылады. Отын-энергетика кешенін қамтамасыз ету және қауіпсіздік деңгейін арттыру әлеуметтік-экономикалық дамуға және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға қолайлы болады. Жылу, жарық және газсыз заманау өмірді елестету қын. Экономиканың онсыз қалыпты жұмыс істеуі мүмкін емес.

Түйін сөздер: энергетика, ұлттық қауіпсіздік, энергетикалық қауіпсіздік, ЕАӘО.

A.D. Omirtay, R.E. Elemensov

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: abeku@mail.ru

**Energy security administration
of the Republic of Kazakhstan**

Energy security is a state of security of the country, its citizens, society, state, economy from threats to reliable fuel and energy supply. These threats are determined both by external (geopolitical, macroeconomic, conjunctural) factors and by the actual state and functioning of the country's energy sector. Energy security is the most important component of the national security of Kazakhstan. Ensuring national security is one of the main tasks of energy policy. The growth of demand for electricity is influenced by such factors as population growth, urbanization, electrification of production and life. The demand for electricity is associated with the growth of the World's population. With more than a billion people now without access to electricity worldwide, the efforts of major developing countries will be the main source of growth in electricity demand in this direction. The aim of the work is to study the theoretical foundations of energy security and improve the energy security system. The relevance of the topic lies in the fact that at the present stage of development of society, the regulation of energy security is strategically important for any economic system. Ensuring and increasing the level of safety of the fuel and energy complex is conducive to socio-economic development and improving the quality of life of the population. It is difficult to imagine modern life without heat, light and gas. Normal functioning of the economy is impossible without it.

Key words: energy, national security, energy security, EAEU.

А.Д. Өміртай, Р.Е. Елемесов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: abeku@mail.ru

**Управление энергетической безопасностью
Республики Казахстана**

Энергетическая безопасность – это состояние защищенности страны, ее граждан, общества, государства, экономики от угроз кризиса в топливо- и энергообеспечении. Эти угрозы определяются как внешними (геополитическими, макроэкономическими, конъюнктурными) факторами, так и собственно состоянием и функционированием энергетического сектора страны. Энергетическая безопасность является важнейшей составляющей национальной безопасности Казахстана. Обеспечение национальной безопасности – одна из основных задач энергетической политики. На рост спроса на электроэнергию влияют такие факторы, как рост населения, урбанизация, электрификация производства и быта. Спрос на электроэнергию связан с ростом населения Земли. Поскольку сейчас по всему миру более миллиарда человек не имеют доступа к электроэнергии, усилия крупных развивающихся стран станут главным источником роста спроса на электроэнергию в этом направлении. Цель работы – изучение теоретических основ энергетической безопасности и совершенствование системы энергетической безопасности. Актуальность темы заключается в том, что на современном этапе развития общества регулирование энергетической безопасности является стратегически значимым для любой экономической системы. Обеспечение и повышение уровня безопасности топливо-энергетического комплекса благоприятствует социально-экономическому развитию и повышению качества жизни населения. Сложно представить себе современную жизнь без тепла, света и газа. Нормальное функционирование экономики без этого невозможно.

Ключевые слова: энергетика, национальная безопасность, энергетическая безопасность, ЕАЭС.

Kіріспе

Бұғынгі таңда энергетика әр елдің, оның ішінде Қазақстанның экономикасының маңызды секторларының бірі болып табылады және оның қауіпсіздігі тұтастай алғанда ұлттық қауіпсіздіктің және атап айтқанда экономикалық қауіпсіздіктің маңызды бөлігі болып табылады. Жыл сайын энергияны тұтынудың артуы және сұранысты қанағаттандыру басым міндет болып табылады. Қазіргі уақытта энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету өзекті бағыт болып табылады, ол соңғы жылдары ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен айтарлықтай өсті. «Қазақстан-2050» Стратегиясында Қазақстан Республикасының Тұнғыш Президенті «...Қазақстан жаһандық энергетикалық қауіпсіздіктің негізгі элементтерінің бірі болып табылатынына назар аударды. Әлемдік деңгейдегі мұнай мен газдың ірі қоры бар еліміз өзінің сенімді стратегиялық әріптестік және энергетика саласындағы өзара тиімді халықаралық ынтымақтастық саясатынан бір қадам бас тарта алмайды» деп көрсеткен болатын (Қазақстан-2050 стратегиясы, 2012). Осылан байланысты мемлекеттік билік органдарынан елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған ұзак мерзімді сипаттағы басқару қызметін негізді,

ұтымды және тиімді жүзеге асыру талап етіледі. Соңғы уақытта энергетикалық қауіпсіздік ұғымының өзін түсіндіруде зерттеулердің белгілі бір бағытқа ауысқандығын байқауға болады. Егер бұрын энергетикалық қауіпсіздік деп негізгі тұтынушыларды көмірсүтек ресурстарымен тұрақты жабдықтауға түсінілсе, енді ол айтарлықтай көнірек түсіндіріліп келеді және оған өндіру, тасымалдау және әлемдік нарықтарда сату кіреді. Тиісінше, тек жеткізуіші елдерға емес, сонымен қатар транзиттік мемлекеттер, тұтынушылар, сондай-ақ трансұлттық энергетикалық корпорациялар, яғни энергетикалық тізбектің барлық буындарының өкілдері ортақ жауапкершіліктің өз үлесін көтеруге тиіс. Осылайша, мемлекет пен шаруашылық жүргізуін субъектілердің экономика мен энергетика саласындағы өзара іс-қимылдарының күшесінде жүмыс істеудің салааралық, өңіраалық және мемлекетаралық жағдайларының базасында мүмкін болады. Аталған жағдайлар, сондай-ақ әлеуметтік аспектілерін және «энергетика-экономика-экология» үштік балансының жетістіктерін ескере отырып, елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік басқарудың неғұрлым тиімді нысандарын іздестіру қажеттілігі туындаиды.

Әдебиеттерге шолу

Елдің қауіпсіздігі мәселесі бойынша көптеген зерттеулердің болуына қарамастан, қазіргі заманғы ғылыми қоғамдастықта экономикалық қауіпсіздік категориясын және оның құрылымдық мазмұнын анықтаудың бірынгай тәсілі жоқ (Азатбек, 2017: 350). Басылымдардан байқайтынымыз талдауы XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап терминге деген қызығушылықтың айтарлықтай өскенін көрсетті. Қауіпсіздік бойынша бірінші мақала медицина саласындағы Scopus деректер базасында 1852 жылы пайда болды. Барлығы «қауіпсіздік» тақырыбы бойынша 1852 жылдан бастап 2018 жылға дейін 522778 мақала жарияланған. Б. Бузанның пікірінше, анархистік саяси құрылым мен нарықтың экономикалық құрылымы арасындағы қатынасты талқылайтын экономикалық қауіпсіздік тақырыбында белсенеді пікірталастар өтуде. Бұл пікірталастар әр түрлі тәсілдермен сипатталатын мемлекет пен қоғамның нарыққа қатысты ұстанымымен, сондай-ақ жекелеген экономикалық субъектілердің өз талаптары бар жағдайлармен тығыз байланысты (Buzan, 1998: 237). Тағы бір еңбегінде Б. Бузан экономикалық қауіпсіздік мемлекетте байлық пен қуаттың қолайлы деңгейін қолдау үшін қажетті ресурстарға, қаржыға және нарықтарға қол жеткізумен байланысты екенін айтады (Buzan, 1983: 262). П. Хьюндің пікірінше, әлемдік экономиканы зерттеу оның тұжырымдалуының парадигмасынан басқа, экономикалық қауіпсіздікті арттыру үшін идеология ретінде қабылдануы мүмкін үш негізгі тәсілге негізделген. Бұдан басқа, экономикалық қауіпсіздікке: либералдық тұрғыдан – неғұрлым қарқынды жаһандану арқылы, меркантилистер тұрғысынан – аз жаһандану есебінен; және марксистік тұрғыдан – әлемдік деңгейдегі түбебейлі өзгерістермен қол жеткізілуі мүмкін.

Осыған байланысты, әртүрлі идеологиялық ұстанымдар экономикалық қауіпсіздік дискурсінің басымдықтарына әртүрлі көзқарастарды туындарады. Алайда, қазіргі уақытта бұл дискурс либералдық күн тәртібімен және оны жүзеге асырудың салдарларымен қалыптасады (Hough, 2008: 293).

1981 жылы Ж. Нии мен Д. Диз энергетикалық қауіпсіздікті «тұтынушыға қолжетімді бағалар бойынша мұнайды үздіксіз жеткізу» деп анықтады. Алайда, содан бері энергия қауіпсіздігі мәселелерін түсіну өзгеріске ұшырады. Бұл көбінесе жаһандану үдерістерінің, адамның

экономикалық қызметі сипатының күрделенуі мен өзгеруінің, сондай-ақ жаңа сипаттағы сый-қатерлер мен қауіптердің, атап айтқанда, климаттың жаһандық өзгеруінің әсерінен болды. Осының барлығы «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының көптеген жаңа анықтамаларының пайда болуына әкелді (David, 1981: 185).

Сонымен қатар, М. Церетели ұксас тәсілмен экономикалық қауіпсіздік тұжырымдамасы адамдар (адам капиталы), капитал, энергетика, су, технология және білім сияқты нарықтар мен ресурстардағы экономикалық мүмкіндіктерге қол жеткізудің ұзақ мерзімді қауіпсіздігіне қатысты екенін көрсетеді. Бұл тұжырымдама адамдар мен халықтар үшін маңызды, тек еркін адамдарға еркін қоғам құра алады, ал олардың еркіндігі адамдардың экономикалық қауіпсіздігіне сүйенеді. Әрбір мемлекеттің ұзақ мерзімді ішкі тұрақтылығы ұлттық қауіпсіздіктің басты факторы болып табылады. Алайда экономикалық өсүсіз тұрақтылық және жеке тұлғалар үшін экономикалық қызметті еркін тандау мүмкіндігі жоқ деп көрсетеді (Tsereteli, 2008).

Әлемдік тәжірибеге сәйкес, «экономикалық қауіпсіздік» анықтамасы пайда болғанға дейін әлемде «ұлттық экономикалық қауіпсіздік» ұғымы қолданылды, ол өткен ғасырдың 80-ші жылдарының ортасында батыс әдебиетінде танымал болды (Колупаев, 2002: 2-9). Қазіргі заманғы мемлекеттің табысты экономикалық дамуы, оның халықаралық аренадагы бәсекеге қабілеттілігі мемлекеттің энергия ресурстарымен қамтамасыз етілу дәрежесіне тікелей байланысты екенін байқауға болады. Мұндай тәуелділік XX ғасырдың басында британдық адмирал Джон Фишер былай деп көрсетіп кеткен: «Мұнайды кім иеленсе, ол әлемді билейді» (Sustainable Energy Autority of Ireland, 2011). Қазіргі заманғы саяси проблемалар оларды экономикалық процестермен тығыз байланыста қарастыруды талап етеді (Wallis, 2010: 442-462). Мәселен, бір қарағанда, экономикалық сипатқа ие энергетикалық қауіпсіздік проблемасы тікелей мемлекеттің саяси қауіпсіздігін қозгайды (Jacks, 2011: 185-201). Бұл халықаралық қатынастар теориясы тұрғысынан энергетикалық қауіпсіздік мәселелерін талдауга итермелейді. Алайда, ұлттық және энергетикалық қауіпсіздік мәселелері арасындағы өзара байланыс халықаралық қатынастар туралы әр түрлі теориялық ғылыми мектептердің өкілдерімен түсіндіріледі (Checkel, 2008).

Экономикалық қауіпсіздіктің ерекшелігі экономикалық, әлеуметтік-саяси, өндірістік және

өзге де қатынастардың жай-күйін анықтауға ықпал етеді, бұл ретте ұлттық экономикалық мұдделерді ішкі және сыртқы қауіп-кательдердің теріс әсерінен сенімді қорғау қамтамасыз етіледі.

Методология

Зерттеу жұмысының әдіснамалық базасы экономикалық құбылыстарды зерделеудің жүйелі тәсілі, SWOT-талдау, салыстырмалы және институционалдық талдау әдістері, сондай-ақ экономикалық процестерді статистикалық көрсеткіштер негізінде салыстырмалы талдау болып табылады.

Посткеңестік елдерімен интеграциялық үдерістерді қүшешту және Қазақстанның ЕАӘО елдерімен экономикалық ынтымақтастырын жандандыру аясында оның тұрақты дамуы үшін қажетті жағдай ретінде елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері негұрлым өзекті болып отыр. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұзақ мерзімді стратегиялық міндет болып табылады және маңызды әлеуметтік-экономикалық және сыртқы саяси шешімдерді кабылдау кезінде ел басшылығы Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігінің ағымдағы жай-күйін және қабылданатын шешімдердің оның өзгеруіне әсерін бағалаған жөн.

2015 жылы Қазақстан экономикасының өсу қарқынының 1,2%-ға дейін бәсендөуі мұнай мен басқа да шикізат тауарларына әлемдік баганың құлдырауына байланысты болды. Ал, 2017 жылы Қазақстан экономикасы 4%-ға өскендігі туралы мәліметті 1-кестеден көре аламыз:

1-кесте – Қазақстан Республикасының 2015-2017 жылдарға арналған негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2015	2016	2017
Экономикалық өсу (ЖІӨ-нің өзгеруі, %)	1,2	1,1	4
Инвестициялар деңгейі (Инвестиция/ЖІӨ, %)	17,2	16,5	16,8
Тұтыну деңгейі (тұтыну / ЖІӨ, %)	65,3	66,1	69
Инфляция (өткен жылға қарағанда)	13,6	8,5	7,1
Мемлекеттік бюджет тапшылығы/ЖІӨ, %	-2,2	-1,6	-2,8
Ағымдағы шот/ЖІӨ сальдосы, %	-2,8	-6,5	-4,2

Ескерту – КР Статистика комитеті, КР Ұлттық банк ресми интернет-ресурстары деректерінің негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанда елдің экономикалық қауіпсіздігі келесі қауіпсіздік түрлерінің жай-күйі арқылы ашылады:

1) мемлекет оның тұтастырын, тәуелсіздігін және орнықты дамуын қамтамасыз етуге қабілетті нақты және ықтимал қательдерден қаржы жүйесінің қорғалуының жай-күйін көздейтін қаржылық қауіпсіздікпен;

2) экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешенниң қорғалуының жай-күйін көздейтін азық-түлік қауіпсіздігі, бұл ретте мемлекет халықтың тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларының халыққа физикалық және экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз етуге қабілетті болуымен;

3) экономиканың-энергетикалық, мұнай-газ және атом-энергетикалық кешендерінің нақты және ықтимал қательдерден қорғалуының жай-күйін көздейтін энергетикалық қауіпсіздік, бұл ретте мемлекет қоғам мен мемлекеттің энергия ресурстарына қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін энергетикалық тәуелсіздікті және олардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге қабілетті болуымен;

4) экономиканың көлік саласының нақты және ықтимал қауіп-кательдерден қорғалуының жай-күйін көздейтін көлік қауіпсіздігі, бұл ретте мемлекет экономика мен халықтың автомобиль, темір жол, әуе, теніз және өзен көлік түрлерімен және олармен байланысты қызметтермен тасымалдауга қажеттілігін қанағаттандыру үшін жағдай жасауды, көлік инфрақұрылымын қалыптастыру мен дамытуды, сондай-ақ транзиттік әлеуеттің тұрақты дамуы мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге қабілетті болуымен сипатталады (КР Ұлттық қауіпсіздік туралы заңы, 2012).

Қазақстан Республикасының Қаржы қауіпсіздігі. Қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейінің ағымдағы жай-күйін бағалау және оның өзгерістері үшін келесі көрсеткіштер қолдануға болады: бір жылдағы инфляция деңгейі; бюджет тапшылығы, ЖІӨ-ге пайызбен; Ұлттық қордың активтерін қоса алғанда, алтын-валюта резервтері, ЖІӨ-ге пайызбен; фирмааралық берешекті қоспағанда, сыртқы борыш, ЖІӨ-ге пайызбен; шетел валютасының көлемі, ақша массасына пайызбен. Еліміздің қаржылық жағдайына жасалған талдауды 2-кестеден көре аламыз:

2-кесте – ҚР қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін бағалау

Көрсеткіштер	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	Шекті мәні
Бір жылдағы инфляция деңгейі, %	4,8	7,4	13,6	8,5	7,1	7
Бюджет тапшылығы, ЖІӨ-ге %	1,9	2,7	2,2	1,6	2,8	1
Алтын-валюта резервтері (Қор ҰАО активтерін қоса алғанда), ЖІӨ-ге %	40,4	46,2	49,5	66,2	6,5	20
ЖІӨ-ге сыртқы борыш	32,1	35,2	30,8	42,9	9,5	100
Ақша массасына Шетел валютасының көлемі, %	25	38	50	37	31	10
Ескерту – ҚР Статистика комитеті, ҚР Ұлттық банк ресми интернет-ресурстары деректерінің негізінде авторлармен құрастырылған						

2-кестеде ұсынылған деректер бойынша Қазақстанның қаржылық қауіпсіздігі бес көрсеткіштің үшеуі бойынша қамтамасыз етілмейтінін атап өтуге болады: инфляция деңгейі, бюджет тапшылығы және ақша массасына шетел валютасының көлемі. Қазақстан экономикасының ЕАЭО интеграциясы қаржы қауіпсіздігінің екі көрсеткішіне – инфляция деңгейіне және шетелдік валюта көлемінен теріс етті деген қорытынды жасауға болады, бұл көбінесе Ресейдегі валюта бағамының өзгеруіне байланысты. Бұдан басқа, Ұлттық қордан берілетін трансфертерсіз ЖІӨ-нің 38%-ын құрайтын мемлекеттік бюджет тапшылығы қаржылық қауіпсіздікке көтер болып табылады. Екінші жағынан, қаржылық интеграция қаржылық

қызметтер спектрін көнектігеп мүмкіндік береді және ЕАЭО-ға мүше елдерге инвестиция ағынын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігі. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін бағалау келесі көрсеткіштер бойынша жүргізілді: халықтың жан басына шаққандағы тамақ өнімдерін өндіру; жан басына шаққандағы астық өндірісі; табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі; азық-түлік өнімдерін өндіріске экспорттау; өндеу өнеркәсібінде тамақ өнімдерін өндіру үшін. Осы көрсеткіштердің қолдана отырып, азық-түлік саласындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейіне жасалған талдауды 3-кестеден көре аламыз:

3-кесте – Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін бағалау

Көрсеткіштер	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	Шекті мәні
Жан басына шаққандағы астық өндірісі, тонна	1,08	1,00	1,07	1,17	1,15	1,00
Табысы күнкөріс минимумынан төмен халықтың үлесі, %	2,9	2,8	2,7	2,6	2,6	8
Халықтың жан басына шаққандағы тамақ өнімдерін өндіру, нақты бағамен, мың теңге	55,54	59,54	56,70	74,72	77,47	38,97
Азық-түлік өнімдерін тұтынуға импорттау, %	26,0	25,8	26,8	23,9	22,8	15
Азық-түлік өнімдерін өндіріске экспорттау, %	30,0	29,0	29,0	35,0	31,0	27,0
Өндеу өнеркәсібіндегі тамақ өнімдерін өндіру үлесі, %	16,6	18,1	18,8	18,0	16,1	18,1
Ескерту – ҚР ҰӘМ жанындағы Статистика комитетінің ресми интернет-ресурстарының деректері бойынша авторлармен құрастырылған						

Деректерге сүйене отырып (3-кесте), Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі тандалған алты өнімнің үш көрсеткіші бойынша қамтамасыз етілмейтіні туралы қорытынды жасауға болады:

азық-түлік өнімдерін тұтынуға импорттау, тамақ өнімдерін өндіріске экспорттау және өндеу өнеркәсібіндегі тамақ өнімдерін өндіру үлесі. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейі

үш көрсеткіш бойынша өсті: нақты бағаларда жан басына шаққандағы тамақ өндірін өндіру және жан басына шаққандағы астық өндірісі артты, ал табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі тұрақты төмендеуде. Осы факторлар жиынтығында азық-түлік қауіпсіздігі деңгейіне оң әсер етеді.

Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігі. Энергетикалық қауіпсіздіктің ағымдағы жай-күйін бағалау және оның өзге-

рістері үшін келесі көрсеткіштер таңдалды: энергетикадағы негізгі құралдарды жаңарту коэффициенті; отын-энергетикалық ресурстардың тұтынуға импорты; жан басына шаққандағы электр энергиясын тұтыну; электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын ресурстардың үлесі; жан басына шаққанда электр энергиясын өндіру. Төмендегі кестеден еліміздегі энергетикалық қауіпсіздігіне арналған бағалауды көре аламыз:

4-кесте – Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін бағалау

Көрсеткіштер	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	Шекті мәні
Энергетикада негізгі құралдарды жаңарту коэффициенті	11,00	6,00	6,00	6,00	-	6,00
Отын-энергетикалық ресурстарды тұтынуға импорттау, %	11,66	6,76	7,42	8,33	11,3	6,76
Халықтың жан басына шаққандағы электр энергиясын тұтыну, мың кВт * сағ	5,30	5,34	5,22	5,22	5,06	1,20
Электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын ресурстардың үлесі, %	8,10	8,70	10,30	12,70	-	10,00
Жан басына шаққанда электр энергиясын өндіру, мың кВт * сағ	5,48	5,52	5,26	5,36	6,02	1,20

Ескерту – КР ҰӘМ жаңындағы Статистика комитеті, КР Энергетика министрлігі ресми интернет-ресурстарының деректері бойынша авторлармен құрастырылған

Мәліметтерді ескере отырып (4-кесте), Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігі екі көрсеткішті қоспағанда қамтамасыз етілетінін атап өту керек: тұтынуға отын-энергетикалық ресурстар импорты және электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын ресурстар үлесі. Өндірістің жалпы көлеміндегі жаңартылатын ресурстар үлесінің көрсеткіші 2015 жылдан бастап шекті (қауіпсіз) деңгейге жетті.

Жан басына шаққанда электр энергиясын өндіру көрсеткіші бойынша энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейінің өсуі – 2010 жылдан бастап 2017 жылға дейін 18%-ға және тұтыну бойынша 3%-ға төмендегенін атап өтуге болады. Қазақстан экономикасының энерготиімділігін 2013 жылдан бастап халықтың электр энергиясын тұтынуы өндіріс көлемінен аз екенін көрсетеді, бұл Ресейге электр энергиясының артығын экспорттауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның Еуразиялық кеңістікте экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейін анықтау мақсатында 2010-2017 жыл-

дары оның үш түрі бойынша экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету дәрежесі қаралды. Экономикалық қауіпсіздіктің әрбір түрі үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ету дәрежесін, сондай-ақ олардың шекті мәнін бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер таңдалап алынды, онда ағымдағы күнгі деңгейді ескере отырып, Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процесстерді жандандыру сәтінде 2010 жылы қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейі салыстырылады.

Осылайша, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейі бірлік үшін шекті мәнді қабылдай отырып, нақты көрсеткіштің шекті мәнге қатынасы үшін қабылдануы мүмкін. Бұл ретте есептеулер нормаланады: оны қалаған ұлгайту кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейі іс жүзіндегі көрсеткіштің шекті көрсеткішке қатынасы ретінде және көрініше, егер жақсырақ төмендету болса, шекті нақты деңгейге қатынасы ретінде қабылданады.

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі отын-энергетикалық кешенниң ағымдағы жай-күйін SWOT-талдау негізінде қолда

бар мүмкіндіктерді іске асыру және қауіп-қатерлерге қары тұру үшін ОЭК ішкі күштер мен ресурстарға ие болуын және қандай ішкі кемшіліктер тез арада жоуды талап ететінін анықтауға болады (5-кесте). Осылайша, ұсынылған SWOT-талдау бірнеше қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, энер-

гетиканың жалпы Қазақстан экономикасы үшін стратегиялық маңызын ескере отырып, энергетикалық сектордың мемлекеттің күшті үқпалында екені таңқаларлық емес. Екіншіден, энергетика саласындағы дәйекті саясат Қазақстанға елдің мұнай байлығын басқару үшін Үлттық қор құруға мүмкіндік берді.

5-кесте – Қазақстанның энергетикалық саласының ағымдағы жай-күйін SWOT-талдау

Артықшылықтары	Кемшіліктері
<ul style="list-style-type: none"> — елдің саяси тұрақтылығы; — елдің инвестициялық тартымдылығы; — пайдалы қазбалар қорларының алудан түрлілігі мен молдьығы; — энергетикалық саладағы мемлекеттің күшті бақылауы; — энергетиканы дамыту стратегиясындағы «көп векторлық» көзқарас, оның ішінде экспорттық жолдарды әртараптандыру; — елдің мұнай байлығын басқару үшін Үлттық қор құру. 	<ul style="list-style-type: none"> — сыртқы факторларға, бірінші кезекте мұнай бағасына тәуелділік; — қызметтер импортының жоғары үлесі; — энергетикалық ресурстарды тасымалдауға жұмысалатын жоғары шығыстар; — негізгі қорлар тозуының жоғары деңгейі; — жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі.
Мүмкіндіктері	Қауіптері
<ul style="list-style-type: none"> — ДСҰ және ЕАӘО елдерінің нарықтарына тұрақты қол жеткізу; — аз ауқымдағы барлау және өндіру жөніндегі жобаларды іске асыру; — мұнай өндіреу саласын жаңғырту; — елдің транзиттік әлеуеті; — көлік секторында табиғи газды пайдалану; — газ негізінде ірі мұнай-химия өнеркәсібін дамыту; — көмірді отын ретінде баламалы пайдалану (көмір химиясы); — Қазақстанда атом өнеркәсібін дамыту (барлық кезеңдер). 	<ul style="list-style-type: none"> — дамыған елдердің дәстүрлі энергия көздеріне деген сұранысының төмендеуі; — ОЭК-ке шетелдік капиталдың қатысуының жоғары деңгейі; — энергия ресурстарына әлемдік бағаның құбылмалылығы; — игерудің соңғы сатысындағы кен орындарында мұнай өндірудің қысқаруы; — жекелеген мемлекеттер арқылы энергетикалық ресурстарды транзиттік жеткізуге қауіп төнүі; — ЕАӘО елдерімен жеткілікті пысықталмаған нормативтік-құқықтық база; — қазақстандық энергетикалық жүйені қайта құру.

Үшіншіден, негізгі көмірсүтектерді өндірудің өсуіне, инвестициялардың жеткілікті ағымына, тұрлі жобаларды іске асыруға, сондай-ақ бірқатар көрсеткіштердің жақсаруына қарамастан, салада энергетикалық ресурстарды тасымалдауға арналған жоғары шығыстарға және негізгі қорлардың тозуының жоғары деңгейіне байланысты жүйелі проблемалардың болуы байқалады.

Төртіншіден, мемлекеттік басқару энергетиканы дамыту стратегиясындағы «көпвекторлық» тәсілге бағытталған, сонымен қатар ЕАӘО елдерімен нормативтік-құқықтық құжаттар жеткіліксіз пысықталған.

Бесіншіден, анықталған әлсіз жақтары мен қауіпперіне қарамастан, Қазақстанның ЖЭК көлік секторында табиғи газды пайдалану, газ негізінде ірі мұнай-химия өнеркәсібін дамыту, отын (көмір химиясы) ретінде көмірді баламалы

пайдалану және атом өнеркәсібін дамыту үшін зор мүмкіндіктерге ие.

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейі 2017 жылы электр энергиясын тұтынудан және энергетикадағы негізгі құралдарды жаңарту коэффициентін қоспағанда, барлық көрсеткіштер бойынша 2010 жылмен салыстырғанда өсті. Бұл ретте, жан басына шаққандағы электр энергиясын тұтыну мен өндіру көрсеткіштері энергетикалық қауіпсіздік қамтамасыз етілетін шекті мәндерден едәуір асып түседі, ал отын-энергетикалық ресурстар импортының бағыты бойынша, оң динамикаға қарамастан, қауіпсіздік әзірше қамтамасыз етілмейді.

Қазіргі уақытташетелдік капитал мемлекеттің экономикалық дамуына тікелей әсер етеді. Жаһандану үрдісі шетелдік инвестицияларға ерекше мән берді, бұл үлттық ресурстарды

ұтымды пайдалануға және елдің экономикалық өсүіне ықпал етуге мүмкіндік берді.

Қазақстанның ЕАӘО елдерімен интеграциясы қаржылық (қол жетімді құралдарды кеңейту, транзакциялық шығындарды азайту), энергетикалық (ортак электр энергетикалық нарыкты құру), азық-түлік (азық-түлік өнімдерінің импорты мен экспорты үшін кедергілерді азайту) және көліктік (кедергісіз жұқ ағындары үшін жағдайлар) қауіпсіздікті қамтамасыз етуге он әсер етуі мүмкін. Сонымен бірге интеграциялық процестерге қарамастан, елдің өз резервтерінің экономикалық қауіпсіздігін қолдау үшін жағдайлар жасау қажет.

Тұтастай алғанда, 2010 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде Еуразиялық қеңістікте ықпалдасу болды, Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігінің үш түрі бойынша қамтамасыз ету көрсеткіштері өсті, алайда қаржылық, көліктік және азық-түлік қауіпсіздігі бойынша жеткіліксіз қамтамасыз ету бар. Нәтижесінде, одандағы Қазақстанның жұмыс істеуі елге үлкен пайда әкеледі, бұл ЕАӘО елдеріне экспорттың үлкен көлемі, іс жүзінде барлық мүше елдер бойынша Қазақстан өзара саудада он сауда сальдосы бар.

Елдің өңдеуші өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығы дамуының жоғары деңгейі, арзан энергия ресурстарына қол жеткізу, өз өнімін экспорттау үшін ашық нарықтардың болуы Одақ шеңберінде ел экономикасының үдемелі дамуының кепілі болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан экономикасының Ресей экономикасындағы ахуалға жоғары тәуелділігі де бар, бұл Қазақстанның 2015 және 2016 жылдардағы экономикалық көрсеткіштерінің төмендеуіне әсер етті.

Нәтижесінде Қазақстандағы экономикалық өсүндің елеусіз қарқынының себептері әлемдік экономиканың да, халықаралық сауданың да баяу қалпына келуі, өнірлерде геосаяси шиеленістің күшеюі, Ресейге қатысты енгізілген санкциялар, табиғи ресурстарға әлемдік бағаның төмендеуі болып табылады.

Өңдеуші өнеркәсіпті дамытудағы проблемалар инвестициялардың жеткіліксіз жоғары деңгейіне, рентабельділіктің төмендігіне, көпас-сортиментті өнім шыгару технологиясын жаңғырту бойынша жүйелендірілген жұмыстың болмауына, пассивті маркетингтік қызметке және әлсіз мемлекеттік қолдауға негізделген.

Қазақстанның кейбір тауарлары экспортның құнының төмендеуінің қосымша себептері шикізатқа әлемдік бағаның төмендеуі болып та-

былады, соның салдарынан түсім төмендейді; тенгенің девальвациясы және ЕАӘО елдерінде басқа нарықтардағы арзан тауарлар есебінен тұтыну және экспорт қоржының толтыру деңгейіне әсер еткен ұлттық валюта бағамының кросс-девальвациясы.

Қазақстанның ішкі сұранысы халықты тұтынумен қолдау табады, бұл ретте оның ЖІӨ серпініне қосқан үлесі халық табысының өсүінің қысқаруына байланысты қысқарады.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеуде 2010 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде қауіпсіздіктің түрлері бойынша Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігінің ағымдағы жай-күйіне интеграциялық процестердің ықпалына талдау жүргізілді. Талдау Қазақстан экономикасының ЕАӘО интеграциясы экономикалық қауіпсіздіктің екі түріне – қаржылық және азық-түлікке көрініс тигізгенін көрсетті. Бұл ретте интеграция энергетикалық және көлік қауіпсіздігіне он әсер етеді, мұның дәлелі негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер бойынша жақсарту болып табылады.

Интеграцияның елдің экономикалық қауіпсіздігіне әсерін анықтау үшін интеграцияның ЕАӘО мүше елдермен салыстырғанда Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деңгейіне әсерін салыстырмалы талдау жүргізілді. Қаржы, энергетика және азық-түлік қауіпсіздігінің анықталған көрсеткіштері Қазақстан экономикасына, сондай-ақ жалпы Одақ шеңберіндегі интеграцияға теріс әсер етеді. Экономикалық қауіпсіздіктің үш түрі бойынша барлық кедергілер жойылғанға дейін қатысуышы елдер арасында бірынғай нарықтар құру және Қазақстан экономикасын дамыту қыын болады.

Елімізде энергетика саласындағы іске асырылып жатқан саясат үшін жауапты негізгі орган КР ӘМ болып табылады. Атом өнеркәсібін дамытудың мемлекеттік саясаты табиғи уранның әлемдік нарығында 79 уран өндіріру, ядролық-отын циклінің жаңа өндірістерін құру, атом энергетикасы мен атом ғылыми инфрақұрылымын дамыту бөлігінде жетекші позицияларды сақтау жолымен елдің жеделдетілген индустриялық-инновациялық дамуын қамтамасыз ету үшін атом энергетикасын құруга бағытталатын болады. «Жасыл экономиканы» дамытудың басым бағыттарының бірі баламалы және жаңартылатын энергия түрлерін дамыту айқындалған, оған 2050 жылға қарай жиынтық энергия тұтынудың кемінде 50,0%-ы

келуі тиіс. Жаңартылатын энергия көздерінің барлық түрлерінің (күн, жел, су, биомасса және геотермальды көздер) әлеуеті бойынша атлас әзірленетін болады. Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған стратегиялық даму жоспары – бәсекеге қабілеттіліктің жоғары деңгейін, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, экономиканың энергия көздеріне өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қамтамасыз ету, оларды тиімді пайдалануға бағытталған ғылыми-технологиялық әлеуетті дамыту, сондай-ақ қоршаған ортаның сапасын сақтау, қалпына келтіру және жақсарту бойынша жағдайлар жасау болып табылады. Қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының төмен көміртекті дамуға және «жасыл экономикаға» көшүін қамтамасыз ету. ҚР Энергетика министрлігінің стратегиялық жоспарында үш стратегиялық бағыт қарастырылған: электр энергетикасын, көмір өнеркәсібін және атом энергиясын пайдалану саласын дамыту; мұнай-газ және мұнай-газ-химия салаларын дамыту; қоршаған ортаның сапасын жақсарту. Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларды әзірлеу әдістемесіне сәйкес ҚР ӘМ стратегиялық жоспарында ОЭК барлық салалары мен қоршаған орта бойынша ағымдағы ақпарат, проблемаларды талдау көрсетілді, тәуекелдер мен оларды нивелирлеу жөніндегі іс-шаралар сәйкестендірілді, сондай-ақ 2021 жылға дейінгі кезеңге арналған 38 мақсатты индикатор анықталды. Бұдан басқа, ҚР ӘМ стратегиялық жоспарында саланы дамытудың басым бағыттары, оның ішінде экономиканың электр энергиясына қажеттілігін толық жабу, сондай-ақ инфрақұрылымды дамыту, солтүстік энергия профицитін онтүстік өнірлерге аудару үшін жаңа электр беру желілерін салу көзделген, бұл Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикалық жүйесін нығайтуға ықпал етеді. Сондай-ақ көмір өнеркәсібіндегі басым бағыттар көмір өндеуді дамыту болады, ол өнімнің тұтынушылық қасиеттерінің сапалы өзгеруін қамтамасыз ете алады және тиісінше оның нарықтық бағасын ұлғайтады, ал ең бастысы – энергетикалық көмір нарығынан тысқары шығуға және көмір саласында жаңа бағыт – көмірхимиялық, көмірден жоғары дәрежеде қайта бөлу бар жаңа буын өнімін алуға мүмкіндік береді.

Энергетикалық қауіпсіздік елдің ішкі тұтыну үшін энергия тасымалдаушылардың физикалық жеткізілімдерінің тұрақтылығын

қамтамасыз ету, ал екінші жағынан – оларға құрт баға ауытқуының алдын алу немесе ұлттық экономиканың жаңа баға пропорцияларына барынша ауыртпалықсыз бейімделуіне жағдай жасау мүмкіндіктерімен беріледі (Мухтарова, 2003: 125).

Елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету елдің энергетикалық секторына тікелей немесе жанама залал келтіруі мүмкін қауіптер кешенін анықтаумен және жүйелеумен байланысты.

Бұғінгі күні энергетикалық қауіпсіздіктің мұндай қатерлері ЕАӘО мүше-мемлекеттердің аумақтарында орналасқан мұнай және мұнай өнімдерін тасымалдау жүйелеріне (табиги монополиялар қызметтеріне тәң қол жеткізу) қол жеткізудің бірыңғай ережелерінің болмауы, мемлекеттік реттеу мен бақылауды қүшету, энергетикалық ресурстарға қол жеткізу үшін бәсекелестікті қүшету болып табылады.

Корытынды

Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ұзақ мерзімді перспективада атом электр станцияларын салу болжанып отыр, бұл отын цикліне уранның Елеулі корларын тартуға және сол арқылы республиканың 80 энергетикасының өндіруші қуатын әртаратандыруға, сондай-ақ қолда бар көмірсүтек ресурстарын пайдалануды оңтайландыруға мүмкіндік береді. Мұнай-газ секторында 2025 жылға қарай экологиялықтың жаңа стандарттарына сәйкес өз нарығының жанар-жағармай материалдарымен толық қамтамасыз етілуі басымдық болады. Қоршаған ортага шығарындыларды барынша азайтуға мемлекеттік экологиялық бақылау мен нормалауды жетілдіру жолымен, сондай-ақ көмірқышқыл газының, құқырт пен азот оксидтерінің шығарындылары жөніндегі «Жасыл экономика» тұжырымдамасының нысаналы индикаторларына қол жеткізу және БҮҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негізdemelik конвенциясының және өзге де келісімдердің міндеттемелерін орындау арқылы қол жеткізілетін болады. Осылайша, энергетикалық қауіпсіздікті басқаруды дамытудың қазіргі жай-күйін қарап келесілерді атап өтуге болады:

Қазақстан Республикасының Президенті ұлттық қауіпсіздікті, оның ішінде энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын айқынайды. Президент Әкімшілігі атқарушы

биликтің барлық тармақтарының қызметін үйлестіру мен мониторингке жауап бере отырып, Президент белгілеген стратегиялық бағыттардың іске асырылуын бакылауды жүзеге асырады. Қазақстан Парламенті саясатты қалыптастыруға көткесіп, бірақ ол Үкімет әзірлеген және ұсынған бағдарламаларды қарайды, сондай-ақ тиісті заңдарды қабылдайды.

КР Энергетика министрлігі экономиканың энергия мен энергия ресурстарына қажеттілігін қанағаттандыруды, отын-энергетика кешенін дамытуды, сондай-ақ энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қызметті ведомствоаралық үйлестіруді қамтамасыз ететін орталық атқарушы орган болып табылады.

Елдің энергетикалық қауіпсіздігіне мемлекеттік ықпал ету нормативтік және бағдарламалық құжаттардың көмегімен жүзеге асырылады. Бұл құжаттарда қолайлы кәсіпкерлік және инвестициялық климат құру, электр энергиясы мен қуаттың көтерме сауда нарықтарының моделін енгізу және тариф белгілеу әдістерін жетілдіру арқылы энергетикалық саланың тиімділігін арттыру жөніндегі жүйелі шараларға, сондай-ақ экономиканың экологиялық аспектілеріне, оның ішінде ел экономикасының энергия сыйымдылығын төмендету және «жасыл» технологиялар мен ЖЭК дамыту жөніндегі шараларға үлкен назар аударылды.

Әдебиеттер

- Buzan B. People, States, and Fear – The National Security Problem in International Relations. – University of North Carolina Press: Chapel Hill. – 1983, p. 4.
- Buzan B., Waever O., Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. – London: Lynne Rienner Publishers. – 1998, 237 p.
- Checkel J.T. Process Tracing. In Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide. – Palgrave Macmillan. – 2008.
- David A. D., Joseph S. N. Energy and Security. – Cambridge, Mass.: Ballinger Pub. Co. – 1981, 185 p.
- Jacks D.S., Meissner C.M., Novy D. Trade Booms, Trade Busts, and Trade Costs // Journal of International Economics. – 2011. – vol. 83, pp. 185-201.
- Hough P. Understanding Global Security. Ed. 2nd. – London: Routledge. – 2008, 293 p.
- Sustainable Energy Authority of Ireland. Energy Security in Ireland: Statistical Overview. – 2011, http://www.seai.ie/Publications/Statistics_Publications/EPSSU_Publications/Energy_Security_in_Ireland/Energy_Security_in_Ireland_A_Statistical_Overview.pdf
- Tsereteli M. Economic and Energy Security: Connecting Europe and the Black Sea-Caspian Region. – 2008, http://www.silk-roadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2008_03_SRPTserete li_Energy-Black-Sea.pdf. – 2008
- Wallis J.J. Lessons from the Political Economy of the New Deal // Oxford Review of Economic Policy. – 2010. – vol. 26, pp. 442-462.
- Азатбек Т., Тлесова Е., Жанабергенова М. Economic Security of Enterprise: учебное пособие для студентов. – Астана: ТОО «KAZAKH MEDIA», 2017. – 320 с.
- Закон Республики Казахстан “О национальной безопасности Республики Казахстан” от 6 января 2012 года, №527-IV, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860
- Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование: экономический бюллетень НИЭИ Минэкономики РБ. – Минск, 2002. – №12. – С. 2-9.
- Мухтарова К.С., Кенжебаева А.Р., Тумбетова А.С. Экономическая безопасность в условиях глобализации: учебное пособие. – Алматы: Юрист, 2003. – 125 с.
- Основные социально-экономические показатели РК за 1991-2017, <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT105377>.
- Официальный сайт Комитета Статистики при Министерстве национальной экономики РК, <https://www.economy.gov.kz/>
- Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан 2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, 2012.
- По итогам 2017 года: отчет. – Национальный банк Республики Казахстан, <http://www.nationalbank.kz>.
- Экспресс-информация «Об инфляции в Республике Казахстан» с 1991-2017 годов, <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT247095>.

References

- Azatbek T., Tlesova E., Dzhanabergenova M. (2017) Economic Security of Enterprise: uchebnoe posobie dlya studentov. Astana: TOO «KAZAKH MEDIA», 320 p.
- Buzan B. (1993) People, States, and Fear – The National Security Problem in International Relations. University of North Carolina Press: Chapel Hill, p. 4.

- Buzan B., Waever O., Wilde J. (1998) Security: A New Framework for Analysis. London: Lynne Rienner Publishers, 237 p.
- Checkel J.T. (2008) Process Tracing. In Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide. Palgrave Macmillan,
- David A.D., Joseph S.N. (1981) Energy and Security. Cambridge, Mass.: Ballinger Pub. Co., 185 p.
- Ekspres-informaciya «Ob inflacyii v Respublike Kazakhstan» s 1991- 2017 godov [Express information “on inflation in the Republic of Kazakhstan” from 1991-2017], <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT247095>.
- Hough P. (2008) Understanding Global Security. Ed. 2nd. London: Routledge, 293 p.
- Jacks D.S., Meissner C.M., Novy D. (2011) Trade Booms, Trade Busts, and Trade Costs. *Journal of International Economics*, vol. 83, pp. 185-201.
- Kolupaev V.A. (2002) Formirovaniye koncepcii nacional'noj ekonomiceskoy bezopasnosti v zarubezhnyh stranah [Formation of the concept of national economic security in foreign countries]. *Belorusskaya ekonomika: analiz, prognoz, regulirovanie: ekonomiceskij byulleten' NIEI Minekonomiki RB*, Minsk, №12, pp. 2-9.
- Mukhtarova K.S., Kenzhebaeva A.R., Tumbetova A.S. (2003) Ekonomicheskaya bezopasnost' v usloviyah globalizacii: uchebnoe posobie [Economic security in the context of globalization: a textbook]. Almaty: YUrist, 125 p.
- Oficial'nyj sajt komitet statistiki pri Nacional'noj ekonomiki RK [Official website of the Statistics Committee under the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan], <https://www.economy.gov.kz/>
- Osnovnye social'no-ekonomicheskie pokazateli RK za 1991-2017 [The main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan for 1991-2017], <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT105377>.
- Po itogam 2017 goda: otchet [At the end of 2017: report]. Nacional'nyj bank Respubliki Kazakhstan, <http://www.nationalbank.kz>.
- Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana (2012) «Strategiya “Kazakhstan 2050”: novyy politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva» [“Strategy “Kazakhstan 2050”: a new political course of the established state»]. Astana.
- Sustainable Energy Authority of Ireland (2011) Energy Security in Ireland: Statistical Overview, http://www.seai.ie/Publications/Statistics_Publications/EPSSU_Publications/Energy_Security_in_Ireland/Energy_Security_in_Ireland_A_Statistical_Overview.pdf
- Tsereteli M. (2008) Economic and Energy Security: Connecting Europe and the Black Sea-Caspian Region, http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2008_03_SR_P_Tserete li_Energy-Black-Sea.pdf.
- Wallis J.J. (2010) Lessons from the Political Economy of the New Deal. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 26, pp. 442-462.
- Zakon Respubliki Kazakhstan “O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazakhstan” ot 6 yanvarya 2012 goda, №527-IV [Law of Kazakhstan «On national security of the Republic of Kazakhstan» from January 6, 2012, No. 527-IV], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860

Т.М. Матаев¹, К.Д. Бержанов²

¹Казахстанский центр государственно-частного партнерства, Казахстан, г. Нур-Султан

²аппарат акима Кызылординской области, Казахстан, г. Кызылорда,
e-mail: btd_050@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Государственно-частное партнерство как форма сотрудничества бизнеса и власти обладает конкурентными преимуществами в отраслях социальной сферы, где, как известно, в большей мере, чем в других секторах экономики, наблюдаются провалы рынка. Административный ресурс и государственные инвестиции расширяют ресурсные возможности, снижают риски бизнеса, мотивируя его активность. Целью данной работы является изучение научно-обоснованного методического инструментария государственно-частного партнерства в решении проблем развития региона. В статье рассматриваются правовые формы и пути реализации государственно-частного партнерства в интересах общества путем объединения ресурсов и опыта каждой из сторон, реализация общественно значимых проектов с наименьшими рисками при условии предоставления качественных услуг.

Практическая значимость работы заключается в том, что ее основные выводы могут быть использованы органами власти при разработке бюджетных характеристик, нормативно-правового обеспечения, программ развития государственно-частного партнерства с учетом приоритетов в экономическом развитии региона. Взаимодействие власти с бизнес-структурами в ходе реализации мероприятий в проектах социального развития повышает их качество.

Методология исследования. В представленном исследовании были использованы различные методы, в том числе метод структурного, сравнительного, а также экономико-статистического анализа. Проведена синтезация теоретического и практического материала.

Выводы и научно-практические рекомендации позволили расширить теоретическую базу исследования в области управления развитием экономики региона посредством реализации форм государственно-частного партнерства.

Предложена методика ранжирования потенциально представленных проектов государственно-частного партнерства, реализуемых на уровне региона, направленная на повышение эффективности реализации управленческих решений, влияющих на развитие экономики региона, не с точки зрения окупаемости проекта, а с точки зрения целесообразности реализации или приоритетности проекта, где в системе оценочных показателей эффективности управления государственно-частным партнерством введены основные критерии.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инвестиции, инфраструктура, модель управления.

T.M. Matayev¹, K.D. Berzhanov²

¹Kazakhstan Center for Public-Private Partnership, Kazakhstan, Nur-Sultan

²apparatus of akim of the Kyzylorda region, Kazakhstan, Kyzylorda,
e-mail: btd_050@mail.ru

Strategic priorities for the development of public-private partnership of Kyzylorda region

Public-private partnerships as a form of cooperation between business and government have competitive advantages in the social sectors, where, as is known, market failures are observed to a greater extent than in other sectors of the economy. Administrative resource and public investment expand resource capabilities, reduce business risks, motivating its activity. The aim of this paper is to study the scientifically based methodological tools of public-private partnerships in solving the problems of regional development. The article discusses the legal forms and ways of implementing public-private partnerships in the public interest by pooling the resources and experience of each of the parties, implementing socially significant projects with the lowest risks, provided that quality services are provided.

The practical significance of the article lies in the fact that its main conclusions can be used by authorities in the development of budgetary characteristics, regulatory support, and public-private partnership development programs, taking into account priorities in the economic development of the region. The interaction of the authorities with business structures during the implementation of measures in social development projects improves their quality.

Research methodology. In the presented study, various methods were used, including the method of structural, comparative, as well as economic and statistical analysis, the synthesis of theoretical and practical material.

Conclusions and practical recommendations made it possible to expand the theoretical base of research in the field of economic development management in the region through the implementation of public-private partnerships.

The proposed method of ranking potentially presented projects of public-private partnership, implemented on the regional level, aimed at improving the effectiveness of implementation of management decisions affecting the economic development of the region, not from the point of view of recoupment, and from the point of view of feasibility or priority of the project where in the system the performance indicators of the efficiency of state-private partnership introduced the basic criteria.

Key words: public-private partnership, investment, infrastructure, management model.

Т.М. Матаев¹, К.Д. Бержанов²

¹Қазақстандық мемлекеттік-жеке меншік әріптестік орталығы, Қазақстан, Нұр-Сұлтан к.

²Қызылорда облысы әкімінің аппараты, Қазақстан, Қызылорда к.,

e-mail: btd_050@mail.ru

Қызылорда облысының мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамытудың стратегиялық басымдықтары

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік бизнес пен үкімет арасындағы ынтымақтастық нысаны ретінде, әлеуметтік салаларда бәсекелестік артықшылықтарға ие, мұнда экономиканың басқа салаларына қарағанда нарықтық сәтсіздіктер көбірек орын алады. Әкімшілік ресурс және мемлекеттік инвестициялар ресурстық мүмкіндіктерді көнектеді, бизнестің қызметін ынталандыратын тәуекелдерді азайтады. Бұл жұмыстың мақсаты – өнірлік даму мәселелерін шешуде мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің ғылыми негізделген әдістемелік құралдарын зерттеу. Мақалада сапалы қызметтер үсінілған жағдайда, ең тәменгі тәуекелі бар әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыратын, тараптардың әрқайсысының ресурстары мен тәжірибесін жинақтау жолымен мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті мемлекеттік мұдделерде іске асырудың құқықтық нысандары мен жолдары қарастырылады.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы оның негізгі тұжырымдарын өнірдің экономикалық дамуындағы басымдықтарды ескере отырып, бюджеттік сипаттамаларды, нормативтік қамтамасыз етуді және мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту бағдарламаларын жасау кезінде қолдана алатындығында. Әлеуметтік даму жобаларында іс-шараларды жүзеге асыру кезінде биліктің бизнес құрылымдарымен өзара әрекеттестігі олардың сапасын жақсартады.

Зерттеу әдістемесі. Ұсыннылған зерттеуде құрылымдық, салыстырмалы, сонымен қатар экономикалық, және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Теориялық және практикалық материалдарды синтездеу жасалды.

Қорытындылар және ғылыми-практикалық ұсынystар мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті жүзеге асыру арқылы өнірдің экономикалық дамуын басқару саласындағы зерттеулердің теориялық базасын көнектігеп мүмкіндік берді.

Өнірдің экономикасын дамытуға әсер ететін басқарушылық шешімдерді іске асырудың тиімділігін арттыруға бағытталған, жобаның өзін-өзі актауы тұрғысынан емес, жобаны іске асырудың орындылығы немесе басымдығы тұрғысынан, мемлекеттік-жекешелік әріптестікті басқару тиімділігінің бағалау көрсеткіштері жүйесінде негізгі өлшемдер енгізілген мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын саралау әдістемесі ұсанауды.

Түйін сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, инвестция, инфрақұрылым, басқару моделі.

Введение

Главным показателем конкурентоспособности государства является его способность предоставлять качественные услуги населению,

обеспечивать условия социально-экономического развития. В развитых странах широко практикуется союз государственной власти и предпринимательства в форме государственно-частного партнерства. Целевое назначение госу-

дарственно-частного партнерства заключается в совместном формировании ресурсов и принятии решений и действий в разработке и реализации проектов повышенной социальной значимости. Согласованное сотрудничество региональной власти и предпринимателей является оптимальным способом получения добавочной производительности используемых ресурсов: административных, кадровых, денежных и материальных.

Любое цивилизованное государство в современном мире обладает административными и управленческими навыками и может гарантировать развитие государственно-частных предприятий. Оно никогда не освобождается от выполнения своих функций, связанных с национальными интересами, и предприятия являются истоками развития любой экономики и роста общественного блага.

Обзор литературы

В настоящее время в большинстве стран мира экономическое развитие характеризуется консолидацией усилий государства и частного сектора в поиске новых форм и методов создания, управления и регулирования инфраструктур (Paul, 2016).

При активном использовании механизма государственно-частного партнерства в международной практике не существует единого определения и общепринятой классификации его типов, каждая страна самостоятельно и независимо определяет понятие государственно-частного партнерства и его типы.

Для понимания сущности государственно-частного партнерства в странах развивающегося рынка, в том числе и в Казахстане, наиболее целесообразным, на наш взгляд, является обращение к трудам российских и отечественных исследователей. Российские исследователи Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А., Баженов А.В., Воротников А.М. рассматривают государственно-частное партнерство как форму объединения материальных и нематериальных ресурсов общества в целях реализации социально значимых проектов, направленных на повышение качества жизни населения (Варнавский, 2010: 215-221).

Исследованию регионального государственно-частного партнерства посвящены труды В. Кабашкина, А. Левченко, В. Сидорова. Основной акцент в их исследованиях направлен на риски, которые сопутствуют проектам государствен-

но-частного партнерства, предлагают схемы их финансирования (Кабашкин, 2008: 55). Реально оценивая ситуацию в отраслевой структуре экономики стран развивающегося рынка, авторы отмечают, что при недостаточных ресурсах и инвестициях для обеспечения инфраструктурных потребностей регионов аккумулирование средств местных бюджетов и заинтересованных бизнес-структур является наиболее оптимальным вариантом достижения ускоренных темпов экономического роста и социального развития регионов.

Казахстанский опыт разработки и реализации проектов государственно-частного предпринимательства системно исследуется отечественными учеными А.Н. Тургинбаевой, А.Ж. Панзабековой, Е.Б. Домалатова.

В этой связи, многие страны все чаще обращаются к государственно-частным партнерствам (ГЧП) в качестве эффективной альтернативы созданию и реконструкции необходимой инфраструктуры, и предоставлению государственных услуг (McKinsey, 2013: 97). Так, согласно данным Всемирного банка, ГЧП используют более 134 развивающихся стран мира, обеспечивая 15-20% дополнительных инвестиций в инфраструктуру (Independent Evaluation Group, 2014).

Доля инфраструктурного сектора в ВВП Республики Казахстан составляет 17%, или более 35 млрд. долл. США. Инфраструктурный сектор экономики создает условия для эффективного функционирования всех отраслей и комфортного проживания населения.

Инвестиции в развитие инфраструктуры создают мультиплективный эффект, так как развитие этой сферы является необходимым условием для реализации инвестиционных проектов в других отраслях экономики: добывающей и обрабатывающей промышленности, строительстве, торговле. Создание качественных рабочих мест, рост доходов занятых расширяет рынок спроса, стимулируя предпринимательство в отраслях, создающих продукты личного потребления. Кроме того, качественная инфраструктура является определяющим фактором повышения качества жизни населения. Комфортные дороги, обеспеченность населения чистой водой, качественными медицинскими и образовательными услугами, поддержание благоприятной экологической обстановки – все эти блага в регионах Казахстана многие годы были малодоступными. Средств местных бюджетов, привычно не хватает. В этих условиях совместные инвестиции местного бюджета и бизнеса являются наиболее

эффективным ресурсом для решения социально-экономических проблем регионов.

Институциональной основой государственно-частного партнерства являются государственная власть и частный бизнес, и их сотрудничество закрепляется соглашениями, договорами, контрактами. При этом, их взаимодействие, как между заинтересованными сторонами, имеет равноправный и равно ответственный характер.

Важнейшим направлением государственно-частного партнерства является развитие инфраструктуры и предоставление услуг в общественных интересах путем объединения ресурсов и опыта каждой из сторон путем реализации социально значимых проектов, представляющих наименьший риск при условии предоставления высококачественных услуг субъектам хозяйствования (EIB Working Papers, 2013).

Европейский Союз (ЕС) в соответствии с Зеленой книгой (Green Paper) «О государственно-частном партнерстве и законодательстве ЕС о государственных контрактах и концессиях» определяет ГЧП как форму сотрудничества между государственными органами и бизнесом, направленную на обеспечение финансирования, строительства, реабилитации, управления или обслуживания инфраструктуры, а также предоставления услуг

Кроме того, ЕС выделяет основные элементы, которые характеризуют государственно-частные партнерства (Public-Private Partnership Units, 2017: 215).:

- 1) долгосрочное сотрудничество между государственным и частным секторами;
- 2) возможность софинансирования государством;
- 3) государство должно установить критерии качества услуг, определить ценовую политику и контролировать соответствие этим параметрам;
- 4) распределение рисков между партнерами.

Согласно итальянскому законодательству, договорами о государственно-частном партнерстве являются те, которые охватывают один или несколько видов деятельности, таких как проектирование, строительство, управление или техническое обслуживание общественных работ или услуг, или предоставление конкретной услуги, которая также включает полное или частичное финансирование со стороны частных партнеров. Согласно французскому законодательству, договора ГЧП представляют собой административные контракты, в соответствии с которыми государственное юридическое лицо уполномо-

чивает частную организацию финансировать строительство, необходимое для предоставления общественных услуг; проектирования или реконструкции с целью такого строительства; обслуживания и управления строительством.

Анализ зарубежного опыта показывает, что рациональным и эффективным механизмом для внедрения инновационных изменений в инфраструктуру является привлечение частных инвестиций посредством механизмов государственно-частного партнерства. Проекты, управляемые частными компаниями, могут значительно снизить стоимость строительства и эксплуатации по сравнению с полным государственным финансированием таких проектов. Для активного внедрения проектов в рамках малых форм государственно-частного партнерства в Казахстане принимаются ряд мероприятий для решения проблемных вопросов, в том числе упрощение законодательных процедур, снижение временных и стоимостных затрат, необходимых для их работы путем разработки и внедрения типовых стандартов.

Практически во всех странах государственные образовательные учреждения предлагают широкий спектр услуг для частных поставщиков: компьютеры, учебники и другие учебные материалы, услуги по уборке помещений и площадок. Во Франции в 2012 году был реализован ряд очень крупных договоров о государственно-частных партнерствах в области образования (реализация плана кампуса, который включал обновление и модернизацию кампусов двенадцати французских университетов). Государственно-частные партнерства в сфере образования занимают место, с одной стороны, между государственными закупками и полной приватизацией. С другой стороны, между приватизацией и арендой, то есть частный сектор берет на себя роль поставщика инфраструктурных активов и услуг, которые традиционно предоставляются и финансируются исключительно государством на основе разделения рисков, обязательств, компетенций и прибыли.

Зарубежный ученый Fennell (2007) считает, что частный сектор не является однородным и охватывает ряд негосударственных субъектов, включая предприятия, общественные организации, благотворительные и религиозные организации. Руководствуясь этим подходом, российский исследователь В.Е. Сazonov (2012) отмечает, что формы и масштабы государственно-частного партнерства в сфере образования могут различаться в зависимости от того, какие

стороны и в какой степени участвуют в этом партнерстве.

Методология

При изучении вопросов государственно-частного партнерства использовались различные методы. Так, методы теоретического и практического анализа применялись при изучении трудов зарубежных авторов и материалов реализации проектов государственно-частного партнерства в регионах Республики Казахстан.

Методы структурного анализа позволили систематизировать правовую базу и принципы ГЧП, инфраструктурные проекты Программы «Развитие регионов».

Сравнительный, экономический и статистический анализ, наблюдения и синтез применены при анализе инвестиционной привлекательности за счет государственно-частного партнерства, сопоставлении различных количественных и стоимостных показателей реализации Программы «Денсаулық», детализации справки по проектам, реализуемым в рамках государственно-частного партнерства в разрезе районов Кызылординской области и т.п.

Результаты и обсуждение

В связи со стратегией устойчивого развития Казахстана развитие государственно-частного партнерства приобретает особую значимость. Региональные власти взаимодействуют с бизнесом на основе оптимального распределения обязанностей, рисков и выгод. Это качественно новый и эффективный способ привлечения инвестиций, поскольку партнерства такого типа могут не только способствовать экономическому росту, но и развивать социальную значимую инфраструктуру. Между тем, в законодательстве Республики Казахстан официальное определение понятия государственно-частного партнерства, а также регламентация его форм не были полностью сформулированы. До 2015 года казахстанское законодательство признавало и регулировало отношения на определенной концессии, традиционно считавшейся одной из самых популярных форм государственно-частного партнерства.

Правовую базу для внедрения механизма концессии и меры государственной поддержки концессионеров определил Закон РК «О кон-

цессиях» от 7 июля 2006 года. Для реализации требований настоящего Закона Республики Казахстан разработан пакет постановлений и нормативных правовых актов, в том числе постановление Правительства Республики Казахстан от 28 ноября 2006 г. № 1127 «Об утверждении перечня объектов, предлагаемых для передачи в концессию в среднесрочной перспективе».

Закон РК «О государственно-частном партнерстве» регламентирует нынешние отношения между государством и частным сектором по взаимодействию отношений между сторонами, где формулируется концепция государственно-частного партнерства (государственно-частное партнерство – это форма сотрудничества между государственным партнером и частным партнером, соответствующая характеристикам, определенным настоящим Законом).

Основные задачи государственно-частного партнерства:

- создание условий для эффективного взаимодействия государственного партнера и частного партнера в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Казахстан;

- привлечение инвестиций в государственную экономику путем объединения ресурсов государственного партнера и частного партнера для развития инфраструктуры и систем жизнеобеспечения населения;

- повышение уровня доступности и качества товаров, работ и услуг с учетом интересов, и потребностей населения, а также других заинтересованных сторон;

- повышение общей инновационной активности в Республике Казахстан, в том числе содействие развитию высокотехнологичных и наукоемких производств.

Принципы государственно-частного партнерства заключаются в следующем (рис. 1).

Главным вопросом для Казахстана остается возможность реализации форм государственно-частного партнерства в социальной сфере, направленных на реализацию общественных интересов общества, а не частных интересов людей. Но выполнение поставленных задач по определенным проектам не предоставляется возможным по ряду причин.

Отсюда комплекс проблем, вызванных правовой неопределенностью в отношении причин, условий и форм государственно-частного партнерства в сфере государственной социальной политики.

Рисунок 1 – Принципы государственно-частного партнерства

Источник: Закон РК «О государственно-частном партнерстве»

В связи с этим в отдельных областях Республики созданы особые экономические зоны, которые являются важным элементом инфраструктуры для инновационной деятельности. Они представляют собой области с особым бизнес-режимом, предназначенным для обеспечения развития производства, высоких технологий и производства новых видов продукции. Это новая форма государственно-частного партнерства, которая широко распространена в Казахстане. Однако разработка и расширение списка особых экономических зон сопряжены с рядом проблем.

Одной из наиболее распространенных проблем в Казахстане является отсутствие или небольшое количество инновационных проектов (Годе, 2017: 17). При организации особых экономических зон на начальном этапе проявляется сильная конкуренция между регионами за возможность создания на их территории особых экономических зон. Следствием выбора территории и присвоения ей статуса особой экономической зоны является то, что в будущем будет довольно слабое заполнение этих зон частным бизнесом с высоким финансовым потенциалом. Причиной такой ситуации является тот факт, что резиденты уже получают значительную часть льгот, в том числе налогов, предусмотренных в территориальных рамках особой экономической зоны.

По данным Министерства национальной экономики Республики Казахстан, инвестиционная привлекательность за счет государственно-частного партнерства в последние годы возросла.

Это способствовало росту ВВП на 0,2%. На начало второго квартала 2019 года общее количество проектов в Республике составило 1285, что составляет 2,9 трлн. тенге. Уже подписано 548 контрактов на 1,5 трлн тенге. На подготовительном этапе 737 проектов на сумму 1,4 трлн тенге. Большинство проектов касаются образования, здравоохранения, энергетики, жилищно-коммунального хозяйства, культуры и спорта (<https://strategy2050.kz/ru/news/53105/>).

Согласно данным официального сайта www.eu.com Казахстанское правительство совместно с Европейским банком реконструкции и развития (ЕБРР), юридической фирмой Salans и Казахстанским центром ГЧП провели круглый стол с участием представителей частных компаний из Казахстана и Европы, местных и иностранных банков и правительственные организации. Где были рассмотрены проблемы касательно финансирования таких проектов и обеспечения запрета финансирования проектов, и пришли к следующим выводам:

Отметим, что местные банки, в силу характера кредитных ресурсов и высоких процентных ставок, в ближайшем будущем вряд ли будут предоставлять финансирование в местной валюте в необходимых объемах и сроках. Пенсионные фонды, неспособные принять на себя высокие риски на начальных этапах реализации проекта, скорее всего, смогут рефинансировать проекты только на этапах эксплуатации.

Также, следует отметить, что для иностранных банков и международных финансовых ин-

ститутов предсказуемость денежных потоков в проектах ГЧП является основой для обеспечения банковской устойчивости. Однако, чтобы финансирование в иностранной валюте стало возможным, важно предусмотреть механизмы снижения валютного риска (хеджирование), поддержать намерение правительства внести законодательные изменения, позволяющие передать активы проекта в финансовые организации.

Поскольку финансирование в местной валюте доступно только из государственного бюджета и пенсионных фондов, необходимо рассмотреть возможность структурирования государственных инструментов повышения кредитоспособности, направленных на снижение банковских процентных ставок, а также участия национальных институтов развития в финансировании проектов ГЧП (<https://www.ey.com/kz/en/industries/government---public-sector/view-on-ppp-in-kazakhstan>).

По данным Агентства Республики Казахстан по статистике (ныне – МНЭ РК), порядка

45% населения Казахстана проживают в сельских населенных пунктах, где наблюдается острая необходимость в качественных и своевременных услугах (врачебных амбулаториях, детских садах, школах, дорогах областного и районного значения, ветеринарных станциях и др.). Кроме того, одной из задач Программы «Развитие регионов», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 июля 2011 года №862, является развитие сельских территорий. При этом, согласно данной программе, достижение поставленной задачи будет осуществляться через взаимодействие государственно-частного партнерства. В рамках данных направлений программой предусмотрено (кроме всего прочего) обеспечение условий для устойчивого ведения сельскохозяйственного и промышленного производства, повышение доходов сельского населения. При этом решение задач в рамках данного компонента осуществляется в том числе за счет развития малого и среднего бизнеса.

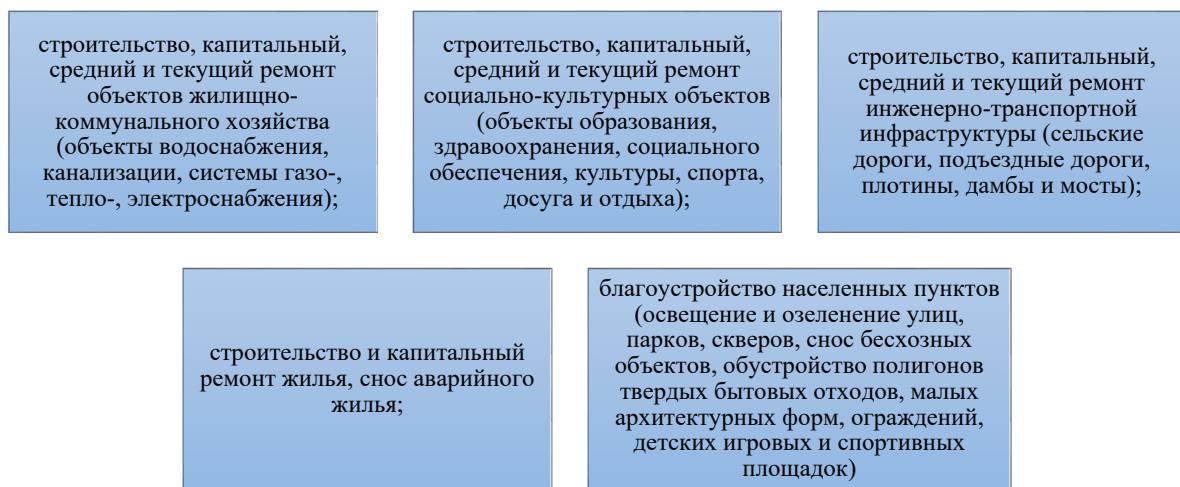

Рисунок 2 – Инфраструктурные проекты согласно Программе «Развитие регионов»

Источник: Программа «Развитие регионов», утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 июля 2011 года №862

Государственно-частное партнерство в сфере здравоохранения имеет большое значение для стабильного роста как человеческого капитала, так и экономики региона. Поэтому был разработан и утвержден региональный план действий по реализации Программы «Денсаулық» на 2016-2019 годы на региональном уровне. Основной целью регионального плана является улучшение здоровья населения

региона с целью обеспечения сбалансированного социально-экономического развития региона.

Следует отметить, что Кызылординская область лидирует по реализации проектов государственно-частного партнерства и занимает четвертое место в рейтинге регионов проводимой аналитическим и экспертным центром Правительства РК по развитию государственно-част-

ного партнерства в Казахстане (<https://kzppp.kz/ratings>).

В 2015 году была завершена реализация Государственной программы «Саламатты Казахстан». Ее основными результатами были увеличение продолжительности жизни, снижение общей смертности, в том числе материнской и младенческой, онкологических заболеваний, смертности от туберкулеза.

Эти задачи и принципы легли в основу новой Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы, утвержденной Указом Главы государства от 15 января 2016 года. Также утверждены 5 Дорожных карт для обеспечения комплексной помощи при заболеваниях, на которые приходится 52% смертности, что существенно влияет на демографию – инфаркт миокарда, инсульт, онкология, травмы и отравления, младенческая и материнская смертность. Совместно с республиканскими профильными центрами по каждой дорожной карте была проведена оценка состояния заболеваемости, качества предоставляемой медицинской помощи, ее полноты и состояния ресурсов, как людских, так и материально-технических.

В рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОБМП) в Кызылординской области оказывают медицинские услуги 166 медицинских организаций. Из них 46 больничные (8 областных больниц – областная детская, инфекционная, многопрофильная больницы, психоневрологический, кожно-венерологический, противотуберкулезный диспансеры, перинатальный, онкологический центры; 7 центральных районных с поликлиникой; 21 сельская, 8 городских – 2 государственных и 6 частных, также 2 республиканские больницы), 115 амбулаторно-поликлинические (11 городских, 7 сельских поликлиник, 96 врачебных амбулаторий, областной консультативно-диагностический центр) и 5 прочих организаций (областная станция скорой медицинской помощи, 2 тубсаниатория, СПИД центр, центр крови).

Была проведена работа по привлечению частных медицинских организаций к оказанию медицинских услуг в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи с целью обеспечения конкурентной среды при внедрении обязательного медицинского страхования. В 2019 году доля частных медицинских организаций, получивших государственные заказы, увеличилась до 40,5% (в 2018 году – 31,8%) (Питанов, 2014: 169).

Данные проекты реализуются во всех отраслях экономики. В частности, в приоритете находятся проекты для сельских местностей. Здесь же речь идет о медицинских проектах.

Аналитическая справка по проектам, реализуемым за период с 1 января 2019 года по сентябрь 2019 года в рамках государственно-частного партнерства в разрезе районов Кызылординской области, нами была разработана и представлена руководству области и размещена на сайте областного акимата (<https://www.inform.kz/ru/kuzylordinskaya-oblast>). Согласно данным справки на областном уровне в разрезе районов реализуются следующие проекты.

В Аральском районе в реализации находятся 8 проектов государственно-частного партнерства, в том числе строительство врачебной амбулатории в селе Бекбауыл завершено и введено в эксплуатацию в 2018 году. В 2020 году планируется строительство врачебных амбулаторий в сельских округах Шижага и Боген.

В Казалинском районе планируется реализация 6 проектов государственно-частного партнерства. В 2018 году введена в эксплуатацию врачебная амбулатория в селе Оркендеу. Кроме того, с 1 ноября 2018 года в кенте Айтеке Би Казалинского района открылся инклюзивный детский сад «Раян» на 96 мест.

В Кармакшинском районе на стадии реализации 3 проекта государственно-частного партнерства, в том числе до конца текущего года планируется ввести в эксплуатацию врачебную амбулаторию в сельском округе Актобе. В следующем году начнется строительство врачебных амбулаторий в сельских округах Турмаганбет и Жанажол.

В Жалагашском районе реализуются 5 проектов государственно-частного партнерства, в том числе к концу этого года в сельском округе Аксу будет введена в эксплуатацию врачебная амбулатория. В следующем году планируется строительство врачебной амбулатории в сельском округе Мырзабай.

В Сырдарыинском районе реализуются 2 проекта государственно-частного партнерства, из них врачебная амбулатория в сельском округе Акжарма введена в эксплуатацию в 2018 году. В 2020 году планируется строительство врачебной амбулатории в сельском округе А.Токмагамбетова.

В Шиелийском районе реализуются 22 проекта государственно-частного партнерства, в том числе 8 проектов в сфере здравоохранения. В сельских округах Н. Бекежанова и Жо-

лек завершено строительство и введены в эксплуатацию врачебные амбулатории. Также в 2020 году планируется начать строительство врачебных амбулаторий в сельских округах Досбол, Алмалы, Тажибаев, Тартогай, Алгабас и Ортакышыл. В сфере спорта реализуются 5 проектов ГЧП. С 1 января 2018 года функционируют спортивные комплексы в сельских округах Акмая и Алгабас.

В Жанакорганском районе реализуются 27 проектов государственно-частного партнерства, в том числе 3 проекта в сфере здравоохранения. В 2019 году завершено строительство врачебных амбулаторий в сельских округах Бирлик и Озгент. В 2020 году начнется строительство врачебной амбулатории в сельском округе Жанарык. В сфере спорта реализуются 12 проектов. С 2019 году введены в эксплуатацию спортивные комплексы в кенте Жанакорган и в сельском округе Суттикудык.

В городе Кызылорда реализуется 26 проектов государственно-частного партнерства, в том числе 6 проектов в сфере здравоохранения. Также планируется обновить систему освещения областного центра. Выплаты государственно-частное партнерства производятся за счет экономии средств, выделенных на объекты и их эксплуатацию, что позволит перейти в режим экономии энергии. В приоритете – реализация проектов государственно-частного партнерства, не требующих дополнительных выплат с местного бюджета. Среди них установка электронных билетов в общественных транспортах центра области, строительство двух общежитий для студентов на 700 мест в г. Кызылорде, а также проекты по передаче доверительному управлению школьных столовых по городу Кызылорда.

Государственно-частное партнерство позволит снизить нагрузку на местный бюджет, привлечь инвестиции и улучшить качество услуг, оказываемых населению. А для инвесторов появится возможность открыть стабильный бизнес на длительный срок.

Несмотря на перечисленные объекты ГЧП, акимат Кызылординской области информировал о 100 проектах, планируемых к реализации в рамках государственно-частного партнерства. (Программа развития Кызылординской области на 2016-2020 годы).

В сфере развития физической культуры и спорта в реализации находятся 26 проектов ГЧП, 9 из которых уже сданы в эксплуатацию, это проекты по аренде спортивных комплексов в

сельских округах Казалинского, Жалагашского, Шиелийского, Жанакорганского районов и в городе Кызылорде. По данным проектам ведутся работы по разработке бизнес-планов, конкурсных документаций и проектов договоров ГЧП. Также частными партнерами ведутся работы по строительству спортивных комплексов.

В сфере образования планируется реализовать 36 проектов ГЧП, в том числе строительство колледжа на 600 мест в городе Кызылорде, строительство и эксплуатация детских садов на 320 мест в районе СПМК-70 и на 280 мест в микрорайоне Арай города Кызылорда, реконструкция детского лагеря «Шагала» в Казалинском районе, строительство двух студенческих общежитий на 700 мест в городе Кызылорде. По данным проектам ведутся работы по разработке бизнес-планов, конкурсных документаций и проектов договоров ГЧП. Также частными партнерами ведутся работы по строительству детских садов. В сфере энергетики и жилищно-коммунального хозяйства ведутся работы по реализации 11 проектов ГЧП, в том числе 9 проектов по модернизации котельных социальных объектов, 1 проект по передаче в доверительное управление городского водоканала и 1 проект по освещению улиц города Кызылорда. По 7 проектам по переводу на газовое отопление котельных социальных объектов ведутся работы по определению частного партнера, конкурсные процедуры проводятся в рамках утвержденного стандарта по оказанию государственных услуг и в рамках действующего законодательства Республики Казахстан по реализации государственно-частного партнерства.

Заключение

Реализация государственно-частного партнерства требует изменений в институциональных преобразованиях, таких как:

– расширение услуг в научно-образовательной сфере для подготовки специалистов, формирующих и реализующих проекты государственно-частного партнерства;

– разработка открытых порталов для широкого доступа пользователей с информацией о потенциальных проектах государственно-частного партнерства, особенностях его реализации;

– государственная поддержка проектов государственно-частного партнерства не только с точки зрения регулирующего органа, но и по вопросам методологического обеспечения.

Эффективность механизма реализации государственно-частного партнерства путем соблюдения интересов государства и субъектов хозяйствования взаимосвязана, так как реализация региональных приоритетов и эффективность указанных инструментов управления не может быть достигнута без создания условий и обнародования экономических стимулов со стороны государства для активизации частного бизнеса.

Проекты государственно-частного партнерства могут быть многоуровневыми по своим характеристикам. В связи с этим на каждом из уровней: центральном, региональном, местном, должны быть разработаны их методы, мобилиза-

ция ресурсов, создана правовая и база, сформирована система органов управления.

Подводя итог нынешней модели системы управления экономикой региона через государственно-частное партнерство, можно сказать, что эта система оказывает влияние как основных объектов управления, так и областей на конечную цель, которая определяется гарантированием условий жизни населения. Эффективная реализация обозначенной модели будет зависеть от правильности управленческого воздействия и от решений, принятых как на уровне правительства (центральном, региональном, местном), так и на уровне бизнес-сообщества.

Литература

- Варновский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А., Баженов А.В., Воротников А.М. Государственно-частное партнерство: теория и практика: учебное пособие. – М.: Издательство Высшей школы экономики, 2010. – 514 с.
- Кабашкин В.А., Левченко А.А., Сидоров В.А. Развитие государственно-частного партнерства в регионах РК. – Белгород: ИПЦ «Политеча», 2008. – 466 с.
- OECD. Infrastructure to 2030: Main findings and policy recommendations. – 2007.
- McKinsey Global Institute, Infrastructure Productivity. How to save \$1 trillion a year. – 2013.
- Independent Evaluation Group. World Bank Group Support to Public-Private Partnerships Lessons from Experience in Client Countries. – 2014, https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/chapters/ppp_eval_updated.pdf
- McKinsey&Company. Анализ потребностей финансирования экономики Казахстана, в том числе в целях реализации ГПФИР-2. – 2013.
- Xue Y., Turner J.R., Lecoeuvre L., Anbari F. Using results-based monitoring and evaluation to deliver results on key infrastructure projects in China // Global Business Perspectives. – 2013. – vol. 1, pp. 85-105, doi: 10.1007/s40196-012-0002-3
- Ойнаров А.Р. Основные аспекты стратегического развития государственно-частного партнерства в Казахстане // Государственное управление и государственная служба. – 2014. – №4. – С. 30-39, <https://docplayer.ru/50182708-Osnovnye-aspekty-strategicheskogo-razvitiya-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-v-kazahstane.html>
- European Investment Bank. Infrastructure Investment in Eastern Neighbours and Central Asia (ENCA), EIB Working Papers 2013/01. – 2013, <http://www.eib.org/infocentre/publications/all/economics-working-paper-2013-01.htm>
- Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» от 31 октября 2015 года № 379-В ЗРК.
- Gertler P.J., Martinez S., Premand P., Rawlings L.B., Vermeersch C.M.J. Impact Evaluation in Practice, Second Edition. International Bank for Reconstruction and Development. – 2016. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25030>
- Годе Ф. Государственно-частное партнерство // Право на этапе перехода. – 2017. – С. 17.
- Практическое руководство по вопросам эффективного управления в сфере государственно-частного партнерства. Европейская экономическая комиссия Организации объединенных наций. – Нью-Йорк, Женева, 2008.
- ГЧП: сколько проектов построят в казахстане и каков их бюджет? Информационное агентство Strategy2050.kz. – 2019, <https://strategy2050.kz/ru/news/53105/>
- Roundtable on some aspects of public-private partnership development in Kazakhstan, <https://www.ey.com/kz/en/industries/government---public-sector/view-on-ppp-in-kazakhstan>
- Официальный сайт Казахстанского центра государственно-частного партнерства <https://kzppp.kz/ratings>
- Public-Private Partnership Units: Lessons for their Design and Use in Infrastructure. – Washington, D.C. World Bank and the Public-Private Infrastructure Advisory Facility (PPIAF). – 2017.
- Питанов В.А. Практика реализации проектов государственно-частного партнерства в регионах: организационный аспект // Вестник ОГУ. – 2014. – №8(169).
- Программа развития Кызылординской области на 2016 – 2020 годы.
- Кызылординская область лидирует по реализации проектов ГЧП. Международное информационное агентство KazInform. – 2019, https://www.inform.kz/ru/kyzylordinskaya-oblast-lidiruet-po-realizacii-proektov-gchp_a3524511.
- Домалатов Е.Б., Дубина И.Н., Тургинаева А.Н. Состояние и развитие государственно-частного партнерства в инновационной сфере Казахстана: сравнение с международной практикой // Экономика. Профессия. Бизнес – 2018. – №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-razvitiye-gosudarstvennochastnogo-partnerstva-v-innovatsionnoy-sfere-kazahstana-sravnenie-s-mezhdunarodnoy-praktikoy/viewer>.
- Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 167-III «О концессиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2019 г.), https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30062571.

Fennell S. Tilting at Windmills: Public-Private Partnerships in Indian Education Today. RECOUP Working Paper. – University of Cambridge. – 2007. – № 5, <http://recoup.educ.cam.ac.uk..> <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo-v-sfere-obrazovaniya-nekotorye-razmyshleniya>.

References

- Varnavskiy V.G., Klimenko A.V., Korolev V.A., Bazhenov A.V., Vorotnikov A.M. (2010) Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo: teoriya i praktika: uchebnoye posobiye [Public-private partnership: theory and practice: a training manual]. Moscow: Izdatel'stvo Vysshey shkoly ekonomiki, 514 p.
- Kabashkin V.A., Levchenko A.A., Sidorov V.A. (2008) Razvitiye gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v regionakh RK [Development of public-private partnerships in the regions of the Republic of Kazakhstan]. Belgorod: PTS «Politera», 466 p.
- OECD (2007) Infrastructure to 2030: Main findings and policy recommendations.
- McKinsey Global Institute (2013) Infrastructure Productivity. How to save \$1 trillion a year.
- Independent Evaluation Group (2014) World Bank Group Support to Public-Private Partnerships Lessons from Experience in Client Countries, https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/chapters/ppp_eval_updated.pdf
- McKinsey&Company (2013) Analiz potrebnostey finansirovaniya ekonomiki Kazakhstana, v tom chisle v tselyakh realizatsii GPFIIR-2 [An analysis of the needs of financing the economy of Kazakhstan, including with a view to implementing SPFIID-2].
- Xue Y., Turner J.R., Lecoeuvre L., Anbari F. (2013) Using results-based monitoring and evaluation to deliver results on key infrastructure projects in China. *Global Business Perspectives*, vol. 1, pp. 85-105, doi: 10.1007/s40196-012-0002-3.
- Oynarov A.R. (2014) Osnovnyye aspekty strategicheskogo razvitiya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazakhstane [The main aspects of the strategic development of public-private partnerships in Kazakhstan]. *Gosudarstvennoye upravleniye i gosudarstvennaya sluzhba*, №4, pp. 30-39, <https://docplayer.ru/50182708-Osnovnye-aspekty-strategicheskogo-razvitiya-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-v-kazahstane.html>
- European Investment Bank (2013) Infrastructure Investment in Eastern Neighbours and Central Asia (ENCA), EIB Working Papers 2013/01, <http://www.eib.org/infocentre/publications/all/economics-working-paper-2013-01.htm>
- Zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» [“On Public-Private Partnership”] ot 31 oktyabrya 2015 goda № 379-V ZRK.
- Gertler P.J., Martinez S., Premand P., Rawlings L.B., Vermeersch C.M.J. (2016) Impact Evaluation in Practice, Second Edition. International Bank for Reconstruction and Development, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25030>
- Gode F. (2017) Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo [Public-private partnership]. Pravo na etape perekhoda, p. 17.
- Prakticheskoye rukovodstvo po voprosam effektivnogo upravleniya v sfere gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [A practical guide to good governance in public-private partnerships.] (2008) United Nations Economic Commission for Europe. – New York, Geneva.
- GCHP: skol'ko proyektov postroyat v kazakhstane i kakovikh ikh byudzhet? [PPP: how many projects will be built in Kazakhstan and what is their budget?] (2019) Informatsionnoye agentstvo Strategy2050.kz, <https://strategy2050.kz/ru/news/53105/>
- Roundtable on some aspects of public-private partnership development in Kazakhstan, <https://www.ey.com/kz/en/industries/government---public-sector/view-on-ppp-in-kazakhstan>
- The official website of the Kazakhstan Center for Public-Private Partnership <https://kzppp.kz/ratings>
- Public-Private Partnership Units: Lessons for their Design and Use in Infrastructure (2017) Washington, D.C. World Bank and the Public-Private Infrastructure Advisory Facility (PPIAF).
- Pitanov V.A. (2014) Praktika realizatsii proyektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v regionakh: organizatsionnyy aspekt [The practice of implementing public-private partnership projects in the regions: organizational aspect]. *Vestnik OGU*, vol. 8(169).
- Programma razvitiya Kyzylordinskoy oblasti na 2016-2020 gody [Kyzylorda region Development Program for 2016-2020].
- Kyzylordinskaya oblast' lidiruyet po realizatsii proyektov GCHP [Kyzylorda region is the leader in the implementation of PPP projects] (2019) Mezhdunarodnoye informatsionnoye agentstvo KazInform, https://www.inform.kz/ru/kyzylordinskaya-oblast-lidiruet-po-realizacii-proektov-gchp_a3524511.
- Domalatov Ye.B., Dubina I.N., Turginbayeva A.N. (2018) Sostoyaniye i razvitiye gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v innovatsionnoy sfere Kazakhstana: sravneniye s mezhdunarodnoy praktikoy [The state and development of public-private partnerships in the innovation sphere of Kazakhstan: a comparison with international practice]. *Ekonomika. Professiya. Biznes*, №4, <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-razvitie-gosudarstvennochastnogo-partnerstva-v-innovatsionnoy-sfere-kazakhstana-sravnenie-s-mezhdunarodnoy-praktikoy>/viewer.
- Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 iyulya 2006 goda № 167-III «O kontsessiyakh» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2006 No. 167-III “On Concessions”] (izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 26.12.2019 g.), https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30062571.
- Fennell S. (2007) Tilting at Windmills: Public-Private Partnerships in Indian Education Today. RECOUP Working Paper. University of Cambridge, №5, <http://recoup.educ.cam.ac.uk..> <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo-v-sfere-obrazovaniya-nekotorye-razmyshleniya>.

A.A. Khitakhunov

Al-Farabi Kazakh National University and Eurasian Research Institute,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: azimkhun@gmail.com

HOW TO ALLEVIATE POVERTY: LESSONS FROM THE 2019 NOBEL PRIZE IN ECONOMICS

In 2019, Esther Duflo, Abhijit Banerjee and Michael Kremer were awarded the Nobel Memorial Prize in Economic Sciences "for their experimental approach to alleviating global poverty." This approach is mainly based on randomized controlled trials (RCTs). Therefore, a goal of the paper is to analyze and review major findings of the Nobel Prize winners and to show directions for their application in Central Asia. The methodology of the paper is based on the analysis of RCTs conducted by the Nobel Prize winners and in Central Asia. The paper finds that there are a lot of factors restricting poverty alleviation in developing countries, including underdevelopment of educational and healthcare systems. These problems can be addressed using experimental studies in different fields. The paper also reviews the main findings of the Central Asia-based RCTs. Their results were positive in terms of identifying problems and providing solutions that can be useful for further policymaking and can positively affect institutional, educational, healthcare and social issues. The paper shows that the potential priority sectors for the regional RCTs are educational and agricultural policies, where they can be conducted in order to test the efficiency of the existing programs and develop recommendations for future policy improvements. However, the RCTs alone are not enough for poverty alleviation and the paper emphasizes on the essential role of economic growth. The paper can be useful for policymakers, who form anti-poverty policy and development programs.

Key words: randomized controlled trials, poverty alleviation, economic development, Central Asia.

А.А. Хитахунов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және
Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: azimkhun@gmail.com

Кедейлікпен құресу жолдары: 2019 жылғы экономика саласы бойынша Нобель сыйлығынан алғынған сабактар

2019 жылы Эстер Диофло, Абхиджит Банерджи және Майкл Кремер «жаһандық кедейлікпен құрестегі эксперименттік көзқарасы үшін» экономика саласындағы Нобель сыйлығына ие болды. Бұл тәсіл негізінен рандомизацияланған бақыланатын сынақтарға (РБС) негізделген. Сондықтан жұмыстың мақсаты – Нобель сыйлығы лауреаттарының негізгі қорытындыларына талдау және шолу жасау, сондай-ақ оларды Орталық Азияда қолданудың негізгі бағыттарын көрсету. Жұмыстың әдістемесі негізінен Нобель сыйлығының иегерлері мен Орталық Азияда өткізілген рандомизацияланған бақыланатын сынақтарды талдауға негізделген. Мақалада дамушы елдерде кедейлікпен құрести шектейтін көптеген факторлар бар екені анықталды. Олардың қатарына білім беру және деңсаулық сақтау жүйесінің жеткіліксіз дамуы жатады. Бұл мәселелерді әртүрлі салалардағы тәжірибелі зерттеулердің көмегімен шешүге болады. Сондай-ақ, бұл мақалада Орталық Азияға негізделген РБС-ның басты тұжырымдары қарастырылған. Олардың нәтижелері алдағы уақытта саяси шешімдер қабылдау үшін пайдалы болып, институционалдық, білім беру, деңсаулық сақтау және әлеуметтік мәселелерге он әсерін тигизетін мәселелерді анықтау және оларды шешу тұрғысынан оң болды. Жұмыста аймақтық РБС-ның әлеуетті басымдықты салалары білім беру және агрономикалық өсүдің маңызды рөліне баса назар аударылады. Бұл мақала кедейлікке қарсы саясат пен даму бағдарламаларын қалыптастыратын саясаткерлер үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: рандомизацияланған бақыланатын сынақтар, кедейлікті жою, экономикалық даму, Орталық Азия.

А.А. Хитахунов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби и
Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: azimkhun@gmail.com

**Как бороться с бедностью:
уроки Нобелевской премии по экономике за 2019 год**

В 2019 году Эстер Дюфло, Абхиджит Банерджи и Майкл Кремер были удостоены Нобелевской премии в области экономики «за экспериментальный подход в борьбе с глобальной бедностью». Этот подход в основном базируется на рандомизированных контролируемых исследованиях (РКИ). Следовательно, цель данной статьи – проанализировать и сделать обзор основных выводов работ лауреатов Нобелевской премии и показать основные направления их применения в Центральной Азии. Методология работы основана на анализе РКИ, проведенных лауреатами Нобелевской премии и в Центральной Азии. В статье показано, что существует множество факторов, сдерживающих борьбу с бедностью в развивающихся странах, в том числе неразвитость систем образования и здравоохранения. Эти проблемы могут быть решены с использованием экспериментальных исследований в различных областях. В статье также рассматриваются основные выводы РКИ, проведенных в Центральной Азии. Их результаты были положительными с точки зрения выявления проблем и поиска решений, которые могут быть полезны для дальнейшей разработки политики и могут положительно повлиять на развитие институтов, образования, здравоохранения и других социальных вопросов. В статье показано, что потенциальными приоритетными секторами для региональных РКИ являются образовательная и сельскохозяйственная политика, где они могут проводиться для проверки эффективности существующих программ и разработки рекомендаций для будущих улучшений политики. Однако одних РКИ недостаточно для сокращения масштабов бедности, и статья подчеркивает важную роль экономического роста. Эта статья может быть полезна для государственных служащих, которые формируют политику по борьбе с бедностью и программы развития.

Ключевые слова: рандомизированные контролируемые исследования, борьба с бедностью, экономическое развитие, Центральная Азия.

Introduction

In 2019, Esther Duflo, Abhijit Banerjee (both from the Massachusetts Institute of Technology) and Michael Kremer (Harvard University) were awarded the Nobel Memorial Prize in Economic Sciences “for their experimental approach to alleviating global poverty.” This approach is mainly based on randomized controlled trials (RCTs). The RCTs are experimental studies under which treatment and control groups are formed based on random selection. The treatment group is intervened by policy or programs, then the impact of the intervention is assessed based on econometric techniques and compared with the results of the control group. Outcomes of the experiments help to choose efficient policies, which then can be used by policymakers. This approach has gained popularity since early 2000s and many international development institutions, such as the World Bank, implement it regularly in cooperation with governments or non-governmental organizations.

Majority of RCTs are being conducted by the Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab (J-PAL), cofounded by A. Banerjee and E. Duflo in 2003. The J-PAL affiliated researchers have up to one thousand

ongoing and completed randomized evaluations in 83 countries, with the help of which more than 400 million people have been reached by scale-ups of programs (J-PAL, 2019). Due to popularization, number of RCTs around the world increased substantially. As of November 10, 2019, American Economic Association’s (AEA) RCT Registry lists 3020 studies with locations in 142 countries (AEA, 2019). These studies are mainly conducted in developing or poor countries and aim to form effective policies for poverty alleviation through improvements of education, healthcare, agricultural, governance and many other policies, which affect the lives of the poor people. Many researchers identified a profile of poor people and their needs as follows. A poor individual consumes up to 80% of his income. This individual is undernourished and underweight, and, as a consequence, less productive. Education spending of poor people is insignificant. They have multiple occupations, cultivate their land and known as short term migrants. Poor households do not get loans from formal lending sources and borrow from relatives and neighbors. It is difficult for poor people to save in the poor environment. Poor families are generally young and they have specific psychology. They are provided by poor infrastructure, including

education and health. Moreover, parents' illiteracy does not allow their children to study better (Banerjee and Duflo, 2007). All these facts increase the need in development of the appropriate poverty alleviation programs and policies.

Researchers show that the world economy achieved significant results in terms of global poverty reduction. The proportion of the global population living in extreme poverty fell from 37% in 1990 to 11% by 2013 (from 2 billion to 766 million people). However, the poverty features described above are still important. In particular, poor people live primarily in rural areas and they are young. Their children attend and complete primary schools, but this is not enough to exit poverty (Castañeda et al., 2018). Economic growth slowdown still poses risks on future of development. Recent joint report of the Food and Agriculture Organization of the United Nations and other development institutions (FAO et al., 2019) states that after a decade of steady decline (2005-2015), the number of people suffering from hunger started to increase since 2015. If in 2015 the number of undernourished people in the world was 785.4 million, in 2018 it increased to 821.6 million people. The situation in developed countries is also not so promising due to rising income and wealth inequality (Alvaredo et al., 2017), which causes social discontent and can lead to poverty.

All these factors are important for Central Asian countries, majority of which have high rates of poverty and vulnerable to global shocks. This means that the lessons from the 2019 Nobel Prize can be used by the regional governments in order to increase efficiency of ongoing or future policies. Consequently, the purpose of the paper is threefold. First, it aims to review basic contributions of the Nobel Prize winners and highlight some lessons for Central Asia. Second, it reviews and analyses RCTs conducted in Central Asia and shows their results. Finally, it identifies potential sectors for experimentation and makes policy recommendations.

Literature review

Findings of the Nobel Laureates

While conducting the RCTs, the Prize winners found a lot of factors restricting poverty alleviation in developing countries. These factors include teacher and healthcare workers absenteeism. Kremer et al. (2005) show that India has one of the highest average teacher absence rates in the world, ranging from 15% to 42% and depending on income level of the states. Only 45% of teachers were actively

engaged in teaching at the time of the visit, and in some states, this ratio varied from 20% to 25%. According to the findings of the Chaudhury et al. (2006), averaging across the selected developing countries, about 19% of teachers and 35% of health workers were absent, and those who were at their facilities were not working. The authors constructed an index measuring the quality of the school's infrastructure, including the availability of a toilet, covered classrooms, non-dirt floors, electricity and a school library. According to their results, facilities (in particular schools) with higher quality of infrastructure have higher attendance rates.

Duflo et al. (2012) conducted a study aimed to identify effects of monitoring (via cameras) and financial incentives on teacher absence and learning outcomes in India. In treatment schools, teacher absenteeism fell by 21 percentage points relative to the control group, and the students benefited from about 30% more instruction time. As a result, the children's test scores increased by 0.17 standard deviations, which significantly improved their chances to be admitted to government schools. Furthermore, teachers started to change their attitude towards their work, and their status in the societies improved, which indicates that the study positively affected social norms of the communities. Duflo et al. (2015) consider another important problem of developing countries such as providing educational reforms via hiring additional teachers and providing the School Based Management (SBM) training programs to empower parents. They find that if schools hire additional contract teachers, then existing civil-service teachers respond by higher absence rate and their students did not show any improvements in test scores despite substantial reduction in class size. Additionally, there were cases when civil service teachers hired their relatives. At the same time, the SBMs mitigated all negative consequences: in those schools teachers had higher attendance rates, relatives were hired less and in the cases they were hired they performed as well as non-relatives. The authors conclude that under weak institutions, increases in resources may be undermined by the behavioral responses of existing providers. It should be noted that after the study the Kenyan government hired 18000 contract teachers. Thus, education systems can be significantly improved by providing above mentioned reforms. These policy improvements positively affect schooling and learning outcomes, giving children in developing countries more chances to exit poverty.

Despite such kind of promising results, the RCTs are being criticized. Angus Deaton, the 2015 Nobel

Prize winner for his analysis of consumption, poverty and welfare, is among the critics of the RCTs. His recent work (Deaton, 2019) emphasizes long list of weaknesses of the randomization, including external validity and ethics. Towards external validity he notes that a “result that is true in one place, at one time, and under one set of circumstances, will typically not be true in another place, another time, or under different circumstances”. He counts unethical when better-educated people conduct experiments on less-educated people. Moreover, he notes that majority of American experiments were done in the interests of rich people, who aimed to prevent the worst of poverty and wanted to minimize the cost of doing so. Another prominent economist William Easterly, in his recent review of the new book of E. Duflo and A. Banerjee criticizes their desire of redesign social programs for effectiveness and calling for expanding the role of government (Easterly, 2019). Duflo (2017) recognizes that some interventions worsen the existing situations. In particular, she shows that fighting with healthcare worker absenteeism in India further increased the absence rate. Therefore, the methodology is important and contributes to problem identification and finding appropriate solutions. However, the criticism should also be taken into consideration while conducting the RCTs.

Methodology

Review and analysis of the RCT-based studies in Central Asia

Central Asian regional poverty reduction and its achievements mainly based on external factors, such as commodity prices, migrant remittances, extensive borrowing from both international development institutions and other countries. This fact makes poverty rate as well as poverty alleviation policies vulnerable towards external shocks, which are likely to increase in their numbers in coming years. Seitz (2019) mentions that since the start of the oil shock, regions of Kazakhstan with lower average incomes experienced larger increases in poverty. The highest rate of poverty in some districts of Kazakhstan by the upper-middle income countries line definition (\$5.5/day) was 44% in 2017, while in Tajikistan and the Kyrgyzstan there were districts in which nearly all people were poor. Despite the poverty rate in Tajikistan fell from over 72% in 2003 to 29% in 2017 (according to the national poverty line), strong seasonal fluctuations persist and about half of the population falls into poverty at least once during the year. Here it should be noted that the national

poverty lines of Central Asian countries do not correspond to those of the international standards, in particular, the World Bank methodology. This creates additional risks of influence of regulation, which can affect poverty rates. For instance, according to data from the Statistics Committee of Kazakhstan (2019a), the poverty rate increased from 2.6% in 2017 to 4.3% in 2018 due to the changes in the structure of subsistence level. Thus, poverty reduction in Central Asia was mainly achieved by the redistribution of resource based earnings due to favorable external factors. Growth which reduces poverty but relies on natural resources, is vulnerable. This means that poverty can easily be increased following resource shocks. Moreover, this type of growth under conditions of low quality institutions can lead to inequality, strengthening of politically powerful firms and rent-seeking. Uneven distribution increases gaps between top and bottom levels of population causing social instability.

Three countries of Central Asia, in particular Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, conducted RCTs in cooperation with the World Bank. The RCT in Kazakhstan was devoted to the youth problem as significant barriers on the labor markets remain for the youth. Consequently the youth demonstrate high rates of disconnectedness from social institutions and have high prevalence of risky behaviors, in particular, alcoholism, sexual violence and crime. In order to overcome this risky situation, the Government of Kazakhstan (the Ministry of Education and Sciences) with financing from the World Bank, has carried out the Youth Corps Project. The project aims to promote civic, community and labor force engagement of targeted young people through grants. The pilot phase of the project targeted about 4000 young people (Bhanot et al., 2019). As the project was completed recently, its results are not available. Amodio et al. (2018) conducted a study aimed to decrease the costs, associated with bribes in Kyrgyzstan. In doing so, they designed a feedback incentive scheme for business tax inspectors that rewarded them according to the anonymous evaluation submitted by inspected firms. The authors find that the proposed scheme decreased the equilibrium bribe amount, which, in turn, reduced the average cost for firms and the price they charged to consumers. Consequently, tax revenues also increased. A study by Okunogbe and Pouliquen (2018) used electronic tax filing (e-filing) of Tajikistan's firms to assess the impact of e-filing on compliance costs, tax and bribe payments. The authors findings show that there are no significant average effects of e-filing on tax or

bribe payments. Firms previously evaded e-filing doubled tax payments. At the same time, among firms less likely to have been evading, e-filing reduced tax payments, suggesting that officials had previously required them to pay more. The authors conclude that the e-filing reduces compliance costs and makes the distribution of tax payments across firms more equitable. Ahmed et al. (2019) evaluated the impact of a performance-based financing pilot in primary care facilities in rural areas of two regions of Tajikistan. They show that the pilot had positive impact on quality of care. However, despite reported higher satisfaction of the local communities and the improvements in quality, the findings suggest moderate effects on utilization: among the incentivized utilization indicators, only timely postnatal care and blood pressure measurements for adults were significantly impacted. It should be noted that there was a study aimed to assess the impact of a school-based peace education program in southern Kyrgyzstan. This project was conducted after violent interethnic clashes and for promotion of interethnic and inter-religious tolerance and understanding. The impact of the program was modest (Aladysheva et al., 2017). However, such kind of education interventions are in high value in the region, due to existence of regional conflicts (border and water issues). Thus, the RCTs conducted in the region, show positive results by identifying problems and providing solutions, which can be useful for further policymaking and can affect institutional, healthcare and social issues.

Discussion and policy recommendations

Changing the situation with economic development models will require comprehensive reforms. Based on the above mentioned experience, it is important to start from the education policies. Misunderstanding of the role and future impact of education and its reforms shows the recent scandal in Kyrgyz Republic, where local administration opened a school in a rural area, which in fact consisted of

several shipping containers. Interestingly, civil-servants from administration were presented at this official opening ceremony. At the same time, the elite school, constructed by the Gazprom, was opened in Bishkek, which shows the existence of inequality of opportunities that generally leads to economic inequality and poverty (Bowdler, 2019). Sabzalieva (2019) analyzed the higher education sector of Central Asia and listed some of its disadvantages that can be applied to all education levels. The author finds that demand for education in the region is strong. However, weaknesses of the education systems prevail and include lack of funding of education, low salaries, low qualifications of teaching staff, not attractive careers, diminishing learning, outdated infrastructure, high centralization, low level of innovation and persistent corruption. Russia has the same problems. In the recent interview, prominent Russian economist A. Kudrin notes that if the Russian government continues to use general approaches in education, then still 25% of children will not have functional literacy, and as a result, can become poor. Regarding poverty he mentions, that the government's social assistance only in 20% of cases reaches poor people (TASS, 2019).

The following Table 1 shows selected indicators of secondary schools in Kazakhstan. As the data shows, number of schools in Kazakhstan decreased significantly: from 8487 in 1990 to 7319 in 2019. In the same period, the number of students increased slightly. However, the number of teaching staff had a continuous growth for the reported period. This means that Kazakhstan has oversized class problem, which reduces efficiency of learning. In addition to the reduction in numbers, lack of funding led to degradation of school infrastructure. Many important problems, such as availability of toilets, are still unsolved. Still existing street school toilets pose threat to safety of the students. Even comparatively rich Kazakhstan couldn't overcome all of these restrictions, which affect the quality of human capital and impede its development process. It can be assumed that the situation in the rest of Central Asian countries is much worse.

Table 1 – Selected indicators of secondary schools in Kazakhstan (excluding evening schools)

Indicators	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2018/19
Number of schools, units	8 487	8 732	8 309	8 157	7 755	7 432	7 319
Number of students, thousand	3 146	3 060	3 247	2 825	2 531	2 785	3 176
Number of teaching staff, units	248 200	274 300	276 343	286 345	286 733	325 184	337 835

Source: Author's compilation based on the Statistics Committee (2019b) data

It is clear, that RCTs cannot provide capital investments in education facilities. This measure requires political will. However, they can significantly improve existing policies or positively affect future regulation, when Central Asia finally shifts towards knowledge-based inclusive development.

Thus, improvement of efficiency of current or planned policies should be in priority for the Central Asian governments (besides investment in educational infrastructure). In doing so, they should take into account the above mentioned RCT based findings of the Nobel Prize winners. Educational reforms based on class size reduction via hiring additional staff is a valuable measure. As the institutions are weak in Central Asia, all challenges (adverse behavioral response, hiring low performing relatives) should be taken into consideration. Therefore it is important to make students' parents to be involved in the process of education control as in the case of SBM trainings. This measure can lead to positive institutional changes, such as openness and transparency and will contribute to the fight with corruption. Additionally, issues of monitoring complemented with financial incentives and high quality infrastructure should be in priority for top management of educational facilities. It is also important to assess the impact of extensive use of cameras on student and teaching staff productivity. These open questions can be a good starting point for universities and other education entities to better understand the input-output links, needs of students and teaching staff and deal with them. Results of the experiments can not only increase efficiency of the educational programs, but also substantially contribute to knowledge accumulation with positive impact on social development in the long-run period.

Regional agricultural policies also can be objects for the experiments. In particular, agricultural subsidies, which are wide in Kazakhstan, but the sector lacks of development. The major issue here is how to organize the environmentally friendly subsidy systems in order to increase efficiencies of the policies. Relevance for such kind of policy is high due to prevalence of rural population, the higher share of which is poor. Moreover, agricultural employment in the region is still high despite significant growth of services sectors. There are several RCTs in agricultural sector, conducted by the Nobel Prize winners. Duflo et al. (2008) conducted a study devoted to identification of impact of fertilizers on agricultural yields in rural Kenya. The study shows that depending on the quantity of the fertilizers used, increases in

yield varies between 28% and 63%. However, while fertilizers can be very profitable when used correctly, one reason why farmers may not use them is that the official recommendations are not adapted to many farmers in the region. This study raises the problem of underuse and overuse of fertilizers. In the former case, yields can be lower which decrease profits for the farmers. The latter case can lead to environmental degradation and reduction of quality of harvested products. Duflo et al. (2011) show that small, time-limited subsidies can increase fertilizer use and thus presumably be environmentally more attractive than heavy subsidies and would be less likely to encourage heavy rent-seeking. They would have no impact if fertilizer had low returns.

Thus, there are important sectors such as educational and agricultural policies, where the RCT's can be conducted in order to test the efficiency of the existing programs and develop recommendations for future policy improvements. The above mentioned directions can also be expanded. However, it is worth noting that the RCTs alone are not enough for poverty alleviation. There are several examples, including China, which alleviated poverty without any kind of experiments, but due to economic policy. Kazakhstan is also in the list of those countries, as reduction of its poverty rates followed fast economic growth, based on the resource sector. This means that economic growth is extremely important for poverty alleviation. Therefore, in order to reduce poverty, countries of the region need stimulate and attract investment, develop and transfer technologies, use opportunities and manage risks of the globalization process, and form strong economic and political institutions. This policy will stimulate emergence of the new fields for the RCTs. RCTs alone, can contribute, but locally, taking into account all constraints, related to economic and institutional development of the region. As Page and Pande (2018) note the process of ending poverty requires efforts of all interested parties, including domestic states, which usually have problems of capacity and will. They insist that poverty reduction is an outcome of joint actions of states (infrastructural development), international community (strengthening institutions), private sector (provision of services) and poor people in terms of demanding active and adequate policy from policymakers.

Politicians, economists and public actively discuss social problems, but policymaking in the region is based on beliefs rather than evidence. Conducting experiments can be helpful in problems identification and finding solutions. By improving

educational policies, the regional governments can significantly reduce the existing rate of poverty and strengthen economic and political stability.

Conclusion

Poverty remains an important problem for the global economy, despite its significant reduction. Even in developed economies, rising inequality poses threat on social policies and causes discontent. The paper shows that fighting poverty requires a wide range of instruments and methodologies. One of which, the experimental approach, was globally recognized by the Nobel Prize. This methodology is important in identification of problems, associated with poverty and finding solutions. The RCTs, conducted by the Prize winners, show that contribution of the findings to increasing efficiency was significant. For instance, education interventions were important and had high impact.

Central Asia did not overcome the poverty problem due to combination of factors. Moreover, regional educational policies are still poor and policymakers misunderstand its role and potential impact. As the paper shows, poor education system in combination with declining resource rents can lead to increasing poverty rate in the long run. This means that there are potential fields for the RCTs in education. Agricultural policy can also be assessed

by the RCTs. The Central Asian region gained experience in conducting experiments, the results of which were positive and valuable for policymaking. The paper shows that reduction of poverty also needs comprehensive reforms, aimed to sustainable economic growth.

There are few fields where economists are totally agree, and any theory or methodology has both proponents and opponents. The RCTs are also criticized by many well-known economists. However, this criticism should be taken into consideration as anti-poverty measures differ across countries and regions and one-size-fits-all perception is incorrect.

In Central Asia, solutions of any problems are expected to come from the top. At the same time, policymakers are very active in seeking for external forces in explaining major policy fails (the reasons include commodity prices, migrant remittances, global shocks, changes in regulation, etc.). Unfortunately, micro-evidence, experiments based impact assessment and efficiency based policy implementation are out of focus of the state policymakers, local top management and heads of social facilities. However, the 2019 Nobel Prize in Economics shows that in majority of cases improvements of these invisible day-to-day activities essential for poverty alleviation and economic development.

References

- AEA (2019) AEA RCT Registry. Available at <https://www.socialscienceregistry.org/>. Accessed 10.11.2019.
- Ahmed T., Aneesa A., de Walque D., Shapira G. (2019) Incentivizing Quantity and Quality of Care. Evidence from an Impact Evaluation of Performance-Based Financing in the Health Sector in Tajikistan. World Bank Policy Research Working Paper 8951. Available at <http://documents.worldbank.org/curated/en/612501564495857201/pdf/Incentivizing-Quantity-and-Quality-of-Care-Evidence-from-an-Impact-Evaluation-of-Performance-Based-Financing-in-the-Health-Sector-in-Tajikistan.pdf> Accessed 18.11.2019.
- Aladysheva A., Asylbek Kyzzy G., Brück T., Esenaliev D., Karabaeva J., Leung W., Nillesen E. (2017) Impact evaluation of the Livingsidebyside peacebuilding educational programme in Kyrgyzstan. Grantee Final Report. Available at <https://www.3ieimpact.org/sites/default/files/2019-02/gfr-PW2.13-Kyrgyzstan-peace-building-web.pdf>. Accessed 19.11.2019.
- Alvaredo F., Chancel L., Piketty T., Saez E., Zucman G. (2017) Global Inequality Dynamics: New Findings from WID world. American Economic Review: Papers & Proceedings, vol. 107(5), pp. 404–409.
- Amodio F., Choi J., De Giorgi G., Rahman A. (2018) Bribes vs. Taxes: Market Structure and Incentives. IZA DP No. 11668. Available at <http://ftp.iza.org/dp11668.pdf>. Accessed 18.11.2019.
- Banerjee A., Duflo E. (2007) The Economic Lives of the Poor. Journal of Economic Perspectives, vol. 21(1), pp. 141-168.
- Bhanot S. et al. (2019) Promoting community and labor force engagement through service grants and non-cognitive skills training: a randomized control trial in Kazakhstan. AEA RCT Registry. <https://doi.org/10.1257/rct.4708-1.0>.
- Bowdler N. (2019) Outrage About Kyrgyz School Made From Shipping Containers. Available at <https://www.rferl.org/a/outrage-about-kyrgyz-school-made-from-shipping-containers/30154327.html>. Accessed 25.11.2019.
- Castañeda A., Doan D., Newhouse D., Nguyen M. C., Uematsu H., Azevedo J. P., World Bank Data for Goals Group (2018) A New Profile of the Global Poor. World Development, vol. 101, pp. 250–267.
- Chaudhury N., Hammer J., Kremer M., Muralidharan K., Rogers F. H. (2006) Missing in Action: Teacher and Health Worker Absence in Developing Countries. Journal of Economic Perspectives, vol. 20(1), pp. 91–116.
- Deaton A. (2019) Randomization in the tropics revisited: a theme and eleven variations. Available at https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/deaton/files/deaton_randomization_revisited_v3_2019.pdf. Accessed 18.11.2019.

- Duflo E. (2017) Richard T. Ely Lecture: The Economist as Plumber. *American Economic Review*, vol. 107(5), pp. 1–26.
- Duflo E., Dupas P., Kremer M. (2015) School governance, teacher incentives, and pupil–teacher ratios: Experimental evidence from Kenyan primary schools. *Journal of Public Economics*, vol. 123, pp. 92–110.
- Duflo E., Hanna R., Ryan S. P. (2012) Incentives Work: Getting Teachers to Come to School. *American Economic Review*, vol. 102(4), pp. 1241–1278.
- Duflo E., Kremer M., Robinson J. (2008) How High Are Rates of Return to Fertilizer? Evidence from Field Experiments in Kenya. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, vol. 98(2), pp. 482–488.
- Duflo E., Kremer M., Robinson J. (2011) Nudging Farmers to Use Fertilizer: Theory and Experimental Evidence from Kenya. *American Economic Review*, vol. 101, pp. 2350–2390.
- Easterly W. (2019) ‘Good Economics for Hard Times’ Review: Sticky Markets, Tricky Solutions. *The Wall Street Journal*. Available at <https://www.wsj.com/articles/good-economics-for-hard-times-review-sticky-markets-tricky-solutions-11574021736>. Accessed 19.11.2019.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2019) The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome, FAO. Available at <http://www.fao.org/3/ca5162en/ca5162en.pdf>. Accessed 25.10.2019.
- J-PAL (2019) Release: J-PAL Co-Founders Abhijit Banerjee and Esther Duflo Awarded Nobel Memorial Prize in Economics. Available at <https://www.povertyactionlab.org/news/release-j-pal-co-founders-abhijit-banerjee-and-esther-duflo-awarded-nobel-memorial-prize>. Accessed 04.11.2019.
- Kremer M., Chaudhury N., Rogers F. H., Muralidharan K., Hammer J. (2005) Teacher Absence in India: A Snapshot. *Journal of the European Economic Association*, vol. 3(2–3), pp. 658–67.
- Okunogbe O., Pouliquen V. (2018) Technology, Taxation, and Corruption Evidence from the Introduction of Electronic Tax Filing. *World Bank Policy Research Working Paper* 8452. Available at <http://documents.worldbank.org/curated/en/906671526994655975/pdf/WPS8452.pdf>. Accessed 18.11.2019.
- Page L., Pande R. (2018) Ending Global Poverty: Why Money Isn’t Enough. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 32(4), pp. 173–200.
- Sabzalieva E. (2019) Higher Education Policy in Central Asia and Afghanistan. *The University of Central Asia Working Paper № 51*, pp. 1–42.
- Seitz W. (2019) Where They Live. District-Level Measures of Poverty, Average Consumption, and the Middle Class in Central Asia. *World Bank Policy Research Working Paper* 8940. Available at <http://documents.worldbank.org/curated/en/770411562850918468/pdf/Where-They-Live-District-Level-Measures-of-Poverty-Average-Consumption-and-the-Middle-Class-in-Central-Asia.pdf>. Accessed 11.11.2019.
- Statistical Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2019a) Indicators of the standards of living. Available at <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT105279>. Accessed 12.11.2019.
- Statistical Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2019b) Day and evening secondary schools. Available at <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT094525>. Accessed 12.11.2019.
- TASS (2019) Kudrin: economic growth is impossible without investments in human. Available at <https://tass.ru/interviews/7098811>. Accessed 12.11.2019.

2-бөлім

БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ

ҚАРЖЫ ҚҰРАЛДАРЫ

Section 2

FINANCIAL INSTRUMENTS

IN THE BANKING SECTOR

Раздел 2

ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ

В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

A.A. Агатаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aikun-ai@mail.ru

РЕЗОНАНС В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА ПРИ ВНЕДРЕНИИ ИСЛАМСКОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Актуальность статьи вызвана изменениями, происходящими в Казахстане, связанными со стратегическим направлением развития страны с целью вхождения в 30-ку самых развитых стран мира. Поэтому для достижения данной высокой цели необходимо успешно реализовать программу «Цифровой Казахстан», но при этом нельзя забывать и о духовном направлении развития, поэтому в стране внедряется программа «Рухани Жангыру». Важной проблемой является тот факт, что именно модернизация общества и страны в основных направлениях поможет обеспечить глобальную устойчивую конкурентоспособность страны в мировом пространстве. В связи с этим рассмотрены вопросы диверсификации финансирования реального сектора экономики, где нужно направить усилия на рост и укрепление позиций частного сектора малого и среднего бизнеса. Однако в век цифровизации требуются крупные инвестиции для развития ИТ-технологий в различных ключевых отраслях экономики страны. Целью настоящей статьи является рассмотрение альтернативных источников финансирования на рынке, которые будут способствовать конкурентоспособности и устойчивости страны в глобальном мире, где есть цепные реакции при кризисах. Результаты проведенных исследований представлены в работе. Рассмотрены статистические данные объема производства реального сектора в период 2013–2017 годов, и по результатам исследования предложена модель механизма реализации альтернативного способа финансирования, т.е. исламское финансирование, которое базируется на духовных нравственно-этических принципах. И в работе представлены ключевые изменения в экономике, которые будут вызваны широким активным внедрением исламских финансов.

Ключевые слова: исламская экономика, исламские финансы, предпринимательство, цифровизация, цифровая экономика.

A.A. Agatayeva

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aikun-ai@mail.ru

Resonance in the economy of Kazakhstan with the introduction of Islamic finance

The relevance of the article is caused by the changes occurring in Kazakhstan related to the strategic direction of the country's development in order to be included in the top 30 most developed countries in the world. Therefore, in order to achieve this high goal, it is necessary to successfully implement the "Digital Kazakhstan" program, but one should not forget about the spiritual direction of development, therefore the "Rouhani Zhangyru" program is being introduced in the country. An important problem is the fact that it is the modernization of society and the country in the main directions that will help ensure the global sustainable competitiveness of the country in the global space. In this regard, the issues of diversification of financing of the real sector of the economy were considered, where efforts should be directed towards the growth and strengthening of the positions of the private sector and small and medium-sized businesses. However, in the digitalization age, large investments are required for the development of IT technologies in various key sectors of the country's economy. The purpose of this article is to consider alternative sources of financing in the market that will contribute to the competitiveness and sustainability of a country in a global world where there are chain reactions during crises. The results of the research are presented in the work. The statistical data on the production volume of the real sector from 2013–2017 were considered, and based on the results of the study, a model of the mechanism for the implementation of an alternative financing method was proposed, i.e. Islamic finance, which is based on spiritual moral and ethical principles. And the work presents key changes in the economy that will be caused by a wide active introduction of Islamic finance.

Key words: Islamic economy, Islamic finance, entrepreneurship, digitalization, digital economy.

А.А. Агатаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aikun-ai@mail.ru

Қазақстанда исламдық қаржыландыруды енгізу кезінде экономикалық резонанс

Мақаланың өзектілігі Қазақстандағы болып жатқан өзгерістерге байланысты, яғни әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына ену үшін елдің дамуының стратегиялық бағытына қатысты болып отыр. Сондықтан осы мақсатқа жету үшін «Цифрлық Қазақстан» бағдарламаны енгізу қажет және «Рухани Жаңғыру» бағдарламасы да енгізіліп жатыр, себебі рухани даму туралы ешқашан үмітпау керек. Осыдан негізгі мәселе ретінде қоғамды және мемлекетті негізгі бағыттарда дамыту – бұл жалпы жаһанда мемлекеттік тұрақты түрде бәсекелес ел болуына көмектеседі. Осылайша байланысты бұл мақалада экономиканың әртүрлі секторларға қаржыландырылуы қарастырылған, яғни негізгі назарымыз жеке сектордағы кіші және орта бизнеске аударылу қажет. Бірақ цифрлеу ғасырында мемлекет экономиканың негізгі салаларында IT-технологияларды дамыту үшін қомақты қаржы қажет. Осы мақаланың негізгі мақсаты нарықта қаржыландырудың баламалы жолдарын қарастыру болып табылады. Және жаңа қаржыландыру қаржы дағдарыс кезінде мемлекеттік тұрақты өсуін және бәсекелес болуын қамтамасыз ету қажет. Зерттеу нәтижелері мақалада көрсетілген. 2013-2017 жж. кезіндегі өндіріс көлемі статистикалық жағынан көлтірілген. Және зерттеу нәтижелері ретінде рухани қағидаларға негізделген ислам қаржылары қаржыландырудың баламалы өдісінің моделі ұсынылады. Сонымен қатар мақалада ислам қаржыландыру кең белсенді енгізілген кезде, экономикада болатын негізгі өзгерістердің сипаты көрсетілген.

Түйін сөздер: ислам экономикасы, ислам қаржылары, кәсіпкерлік, цифрлау, цифрлық экономика.

Введение

Национальное стратегическое направление – это вхождение Казахстана в 30-ку самых развитых стран мира. По данным Всемирного банка по рейтингу Doing Business, из 190 стран Казахстан занял 36 место. И в 2018 году был дан официальный старт работе Международного финансового центра Астана (далее – МФЦА), где есть современные технологии, основанные на передовом опыте (Тулинов и др., 2018). Для успешной реализации программы «Цифровой Казахстан» планируется выделить до 2022 года около 400 млн. долларов США из бюджета государства по словам Елбасы Н.А. Назарбаева (Давыдова, 2018). Для модернизации общественного сознания в стране реализуется программа «Рухани Жаңғыру». Поэтому именно политическая, экономическая и духовная модернизация позволит увеличить глобальную конкурентоспособность нашего государства.

Однако при рассмотрении трех направлений модернизации, т.е. политической, экономической и духовной, нужно понимать, что мы живем в открытом обществе. Поэтому если обратить взор на ситуацию в глобальном пространстве, то по данным Всемирной торговой организации, с 2003 года физическая торговля стремительно теряет свои позиции, при этом количество электронных сделок существенно

растет, что является одним из самых главных доказательств наступления Четвертой индустриальной революции. «Во время панельной сессии форума Astana Finance Day председатель Сбербанка России Герман Греф сообщил, что в последнее время цифровая экономика выросла в 10 раз. Раньше ее объемы составляли 350 миллиардов долларов, а на сегодняшний день это 3,5-4 триллиона долларов. Академики, представители мировых бирж и крупнейших банков сошлись во мнении, что все финансовые организации должны трансформироваться в технологические компании» (Тулинов и др., 2018).

Получается, что актуальная концепция «Индустрія 4.0», подразумевающая умную фабрику, основанную на полной цифровизации и интеграции в экосистему с учетом энергосберегающих и зеленых технологий.

Если рассмотреть рейтинг конкурентоспособности страны по данным The Global Competitiveness Index, то на 2018 год страна опустилась на 57 место по сравнению с 2017 годом (53 место). Одним из факторов по результатам Всемирного экономического форума о проблемах в среде для ведения бизнеса является доступ к финансированию (оценка – 14.5) (Мухамедиев и др., 2018).

Актуальность темы статьи определяется общим интересом к изученности данного объекта, но при этом и отсутствием исчерпывающих от-

ветов на имеющиеся вопросы по альтернативному финансированию, она доказывается теоретической и практической значимостью данной темы.

Исследования в статье показали необходимость выбора источника, который покажет, что новый формат финансирования реального сектора повлечет положительный резонанс на ключевые аспекты жизнедеятельности общества нашей страны в целом. Целью исследования было определить наилучший путь для достижения стратегии страны, а основными направлениями исследования стали тенденции мирового пространства по цифровизации и информатизации, и программы страны, а также статистические данные, которые помогут в среднем спрогнозировать рост национальной экономики в реальном секторе при построении нового механизма взаимодействия предпринимательства и МФЦА. Итак, цель статьи – изучение основ исламских финансов, выявление проблем и перспектив применения модели исламского финансирования в стране.

Обзор литературы

Тема имеет научное и практическое значение, поэтому для написания работы использовалась актуальная информация как зарубежных, так и отечественных источников, и пресс-релизов в СМИ.

Труды ближнего и дальнего зарубежья показывают и описывают финансирование по регионам. В работах российских исследователей отмечается обоснованность рассмотрения исламских финансов как более устойчивого источника финансирования в условиях глобального кризиса.

В статье Ахмедова и Букофтан (2012) отмечается, что в связи с ростом спроса на нетрадиционные банковские услуги растет значение исламского банкинга. В работе дан генезис исламских финансов и банкинга, рассмотрены основные их преимущества перед традиционной организацией финансов и банковской деятельности. Сравнительно проанализированы современные проблемы и влияние мирового финансового кризиса на исламские финансы. А также исследованы перспективы развития и экспансии исламских банков в мире и в России.

В статье Айдрус (2014) отмечается, что Королевству Бахрейн принадлежит особенная роль в развитии исламских финансов, т.к. страна, несмотря на небольшую территорию, обладает очень развитой финансовой системой (406 фи-

нансовых институтов). При этом вклад финансового сектора в ВВП здесь составляет 16,7%. Благоприятные условия бизнеса содействуют деятельности как исламских, так и традиционных финансовых институтов. Надо отметить, что ключевую роль в развитии исламских финансов в стране сыграл Центральный банк Бахрейна. Именно все это повышает актуальность определения роли этого государства и вклада его центрального банка в укрепление позиций исламских финансов в мире. В работе сделан вывод о том, что высокий уровень и успехи финансового сектора Королевства Бахрейн послужили важными факторами его активной позиции в укреплении системы исламских финансов в мире. Надо подчеркнуть, что инициативы Центрального банка Бахрейна по разработке стандартов для исламской финансовой отрасли стимулировали укрепление ее позиций не только в своей стране, но и на международном уровне. И даже ограниченность территориальных, человеческих и природных ресурсов не стали помехами в этом государстве для создания благоприятных условий для деятельности иностранных и местных исламских финансовых институтов, а также международных организаций, содействующих регулированию и развитию исламских финансов.

Автор Siddiqui (2017) в своей статье «*Islamic Digital Economy: FinTech is only one Element*» оговаривает, что модель исламского финансирования должна рассматриваться точечно, ведь у каждой страны и региона есть свои намеченные стратегические цели.

В частности, нужно отметить статью Мухамедиева и др. (2018) под названием «Анализ позиций Казахстана в отчете всемирного экономического форума: текущий рэнкинг и обзор мер по улучшению рейтинга группы «инновации», где даны показатели всемирного использования, по которым сделан вывод о падении позиций нашей страны, а также указаны основные причины.

Автор Franzoni и др. (2018) в статье указали, что исламские финансы, помимо прочих особенностей, фигурируют в качестве финансовой и экономической модели, основанной на принципах и этических ценностях, в которых немаловажную роль играют устойчивое развитие и социальная ответственность. В работе целью было проиллюстрировать концепцию корпоративной социальной ответственности (КСО) с конкретной ссылкой на исламские финансовые институты, их принципы, ценности и цели, что

бы понять основополагающую динамику и выявить сходства между принципами, лежащими в основе традиционной КСО. В частности, чтобы подчеркнуть, как КСО может представлять собой значительный фактор конвергенции между исламскими и традиционными финансовыми системами, выходя за рамки логики устойчивости в краткосрочной маркетинговой политике и реализации средне- и долгосрочной устойчивости. Этот подход направлен на повышение потенциала для создания стоимости и достижения экономических, социальных и экологических результатов для всех заинтересованных сторон. Это сближение должно, в конечном итоге, создать условия, благоприятствующие гармонизации положений и директив, касающихся КСО в разных странах, и, следовательно, лучшую интеграцию между исламскими финансовыми институтами и традиционными в экономических контекстах.

Хотелось бы отметить статью итальянских авторов, которые предлагают внедрить финансовые инструменты Sukuk для реализации реальных активов в соответствии с шариатом, которые запрещают процентные ставки, как на традиционных финансовых рынках, и представляют пороговые значения стоимости строительства, необходимые для достижения четности энергосистемы, что связано с резким сокращением государственных стимулов, что привело к снижению инвестиций в сектор возобновляемых источников энергии. И именно результаты подчеркивают важность стимулов и применимости использования инструментов Sukuk для устойчивых инвестиций в ветроэнергетический сектор, что имеет решающее значение в рамках текущих усилий по борьбе с изменением климата, а также усилий по сокращению выбросов парниковых газов (Campisi, др., 2018).

Выделенные работы еще раз подчеркивают, что исламские финансы дают толчок к устойчивому развитию при глобализации и изменении экоклимата, а также повышают духовную ответственность среди заинтересованных сторон, предоставляя положительный эффект в целом. Особенно отмечается роль центрального банка, который создает условия для развития бизнеса в стране и предоставляет площадку для международного направления развития различных финансовых организаций.

Однако упущен момент взаимодействия нескольких элементов системы для создания более эффективного развития страны, что и стало стимулом и одним из ключевых обоснований необходимости

создания авторской модели взаимодействия различных единиц с МФЦА.

Методология

В исследовательской работе использовались методы изучения научных трудов отечественных и зарубежных авторов, проводится ознакомление с актуальной информационной лентой СМИ по направлению исследования за последние 5-7 лет. Тема статьи имеет научное и практическое значение, а также на сегодня является актуальной, поэтому были использованы различные источники об исламских финансах. А также методами исследования являются системный анализ, метод математической статистики, моделирование механизма взаимодействия частного сектора и малого и среднего бизнеса, а также крупных единиц предпринимательской деятельности с МФЦА. Таким образом, исследование можно классифицировать как кабинетное исследование. В работе был проведен сбор и обработка вторичной информации из официальных источников данных, и расчеты осуществлялись за 5 лет – 2013-2017 гг. на основании информации Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.

Однозначно, новизной в методологии является создание авторской модели взаимодействия частного сектора и малого и среднего бизнеса, а также крупных единиц предпринимательской деятельности с МФЦА.

Результаты и обсуждение

На сегодня в Казахстане заложено стратегическое направление по построению информационной структуры цифровой трансформации, что предполагает создание широкой цифровой экосистемы, которая будет включать следующие четыре элемента:

- цифровизация базовых отраслей экономической системы;
- развитие мобильного государства;
- формирование креативного общества;
- создание инфраструктуры, необходимой для цифровой трансформации страны.

При рассмотрении вопроса информатизации и цифровизации базовых отраслей экономики нам нужно изучить статистический материал за последние пять лет (таблица 1), так как этот период поможет нам понять, насколько можно прогнозировать экономически устойчивый рост.

Из таблицы 1 видно, что небольшой экономический рост до 2014 года сменяется в период кризисных катаклизмов 2015-2016 года падением в реальном секторе экономики в пределах 2-3% по сравнению с предыдущими показателями. Если рассматривать данные объема производства промышленной продукции в национальной валюте, то падение наблюдается только в 2015 году на 20% к предыдущему показателю, но если рассматривать в иностранной валюте, то прироста нет, и значение снижения в среднем составляет 22,75% по сравнению с 2013 годом, т.е. объем производства промышленной продукции в иностранной валюте так и не достиг показателей 2013 года, даже если в национальной

валюте идет увеличение в 2017 году. Это вызвано инфляцией, что повлияло на изменение курса не в пользу устойчивости национальной валюты на рынке.

В условиях рыночной экономики Казахстан применял государственные механизмы управления ситуацией кризиса, что позволило смягчить удары глобальных волн. Однако в мировом пространстве иммунитет к кризисам показала исламская экономика, которая на сегодня рассматривается как большая альтернатива развития предпринимательства в реальном секторе экономики, чтобы обеспечить конкурентоспособность и устойчивость государства в целом.

Таблица 1 – Динамика развития реального сектора экономики Казахстана за 2013-2017 гг.

Объем производства промышленной продукции (товаров, услуг)	2013	2014	2015	2016	2017
млн. тенге	17 833 994	18 529 225	14 903 099	19 026 781	22 790 209
млн. долларов США	117 229	103 405	67 213	55 608	69 909
индексы физического объема промышленной продукции, в процентах к предыдущему году	102,5	100,3	98,4	98,9	107,3
индексы физического объема промышленной продукции, в процентах к 1991 г.	129,1	129,5	127,5	126,1	135,3
Примечание – составлено автором на основе данных Комитета статистики МНЭ РК					

При этом сравнительно низкая конкурентоспособность Казахстана на внешнем рынке связана с сырьевой направленностью экономики, неразвитостью финансовых рынков, что предопределяет проведение структурных и институциональных реформ. Поэтому Казахстану в стратегическом развитии необходим путь диверсифицированного развития экономики с ведущей ролью частного сектора и малого и среднего бизнеса.

Исламская экономическая модель получила широкое распространение в мире, что определило заинтересованность экономического и научного сообществ во внедрении ее опыта в традиционную финансовую модель в целях минимизации риска возникновения кризисных ситуаций и формирования более устойчивой финансовой системы. Анализ банковского сектора в регионах, реализующих pilotный проект по внедрению исламского банкинга, позволил выявить ряд проблем и перспектив. Во-первых, развитая конъюнктура рынка способствует адаптации принципов исламской банковской модели,

во-вторых, наличие квалифицированных кадров в области исламского банкинга позволяет разрабатывать тактические и стратегические планы развития финансового института (Рашидов и др., 2017).

В условиях традиционной рыночной экономики есть предпосылки роста малого и среднего бизнеса, но с учетом различных факторов, которые влияют на цикличность экономики стран в глобальном пространстве, что связано с тесным взаимодействием по многим направлениям. Получается, что кризис влияет на многие страны по цепочке. Из-за этого многие международные ассоциации все чаще обращают внимание на относительные новые финансовые инструменты – исламские финансовые продукты. Как оказалось, только исламские финансовые продукты стали относительно невосприимчивыми к глобальному финансовому кризису.

Но поскольку 56 мусульманских стран находятся на разных этапах экономического развития, зрелости рынка капитала, знаний и осведомленности об исламских финансах единое

развитие делового предпринимательства не подходит всем, поэтому предпочтительным является подход на уровне страны/региона (Siddiqui, 2017).

В соответствии с традиционной исламской экономикой исламские финансы основаны на исламских предписаниях, поэтому все деловые отношения базируются на принципах Шариата. А принципы Шариата направлены на выполнение обязательств перед единым Всевышним и предотвращение наиболее несправедливой практики в производстве общественных благ. Дифференциация исламских финансов на рынке – это использование специальных механизмов для предотвращения цепного отрицательного воздействия общества с целью получения максимальной прибыли. Прежде всего, исламские финансы не разрешают деловые операции на основе спекулятивных сделок, и фактическая добавленная стоимость основана на реальной производительности и не должна рассматриваться как прибыль от продажи финансовых инструментов. Исламская экономика основана на Правилах Ислама, что подразумевает важность нравственных ценностей над экономическим видением, т.е. приводит к необходимости переосмысления важных нравственно-экономических категорий.

Заместитель губернатора Центрального банка Малайзии Абдул Рашид Гаффур на Исламском финансовом форуме в Куала-Лумпуре (KLIFF 2017) заметил, что: «дни двузначного ежегодного роста сейчас отстают от отрасли. Теперь промышленность должна использовать возможности в новых областях роста; усилить основные преимущества исламских финансов; разблокировать свой потенциал; и реализовать свои предполагаемые обещания – это рост предпринимательства, растущий интерес к экономике «халал»; и глобальные потребности в финансировании большой инфраструктуры» (Siddiqui, 2017).

Законодательство о создании и формировании исламских финансов в Казахстане было принято в 2010 году. Особое внимание уделяется развитию исламских финансов в «Дорожной карте для развития исламского финансирования – 2020» и ее основных направлениях. К ним относятся:

- 1) совершенствование правовой базы развития исламского финансирования и исламского банкинга в республике;
- 2) развитие международных экономических отношений с исламскими институтами;

3) содействие развитию рынка исламских финансовых продуктов;

4) широкомасштабная помощь и разъяснительная работа по аналогичным источникам, которые финансируют инвестиции.

Получается, что Правительство РК в данном документе определило важные вопросы, такие как: совершенствование законодательства, активизация информационно-разъяснительных работ, проведение научно-образовательной деятельности, развитие исламской финансовой архитектуры, международное партнерство, привлечение инвесторов, развитие исламских продуктов на рынке.

В настоящее время в Казахстане действует Al Hilal Bank, дочерний банк Al Hilal Bank, который является первым исламским банком в Казахстане и странах СНГ. На сегодняшний день к основным инструментам исламского финансирования можно отнести Мушарака, Салама, Иджара, Мурабаха, Мударба.

Мушарака обладает особенностью, которая заключается в создании нового бизнеса и создания малого бизнеса, это очень эффективный инструмент развития МСБ при использовании эффективного механизма партнерства для предпринимательства. Соглашение Мушарака основано на равном партнерстве, т.е. такие партнерства являются комбинацией естественных, трудовых и финансовых ресурсов для получения дохода. Основой Мушарака является реализация любого бизнес-плана и финансирование этого инвестиционного проекта, и его доходность финансовым учреждением и клиентом. При этом прибыль распределяется в предопределенной доли между финансовым учреждением и организацией МСБ, и стоимость делится на вклад, который он вносит в партнерство. Особенность Мушарака заключается в том, что партнеры могут быть инвесторами, при этом их количество строго не ограничено.

Соглашение Салама может служить эффективным авансовым инструментом развития МСБ. Суть соглашения заключается в финансировании сделки, которая учитывает будущую поставку активов. В то же время финансирующая сторона сможет заработать необходимый оборотный капитал для мелких фермеров и торговцев. С одной стороны, Салам является альтернативным источником финансирования, а во вторых, новым (сезонным) производственным капиталом. Именно поэтому этот инструмент является оптимальным для сельского хозяйства в Казахстане.

Консенсус Иджара – для создания новой отрасли, т.к. существует потребность в основных средствах и первоначальном капитале. На практике Иджара похожа на лизинговое финансирование (долгосрочная аренда). Особенностью Иджара является то, что арендатор берет на себя все расходы по амортизационным, налоговым и страховым платежам. Арендатор должен быть осторожным в пользовании арендованным имуществом и своевременно платить арендные платежи. По окончании срока аренды имущество можно приобрести по остаточной стоимости активов, по справедливой стоимости на договорной основе или в качестве безвозмездного пользования. Этот тип соглашения широко применяется в МСБ, поэтому используется в аренде движимого и недвижимого имущества.

Если у предпринимателя недостаточно средств для финансирования актива, то методом финансирования может выступить Мурабаха. Соглашение Мурабаха является также инструментом поддержки предпринимательства, т.к. похож на потребительский кредит. В данном случае банк приобретает определенный вид товара по заказу клиента с целью перепродажи, но при этом не противоречит Шариату. Ведь торговля предполагает определенное участие и усилия по организации продаж, хранению, транспортировке, др. Банк при сделке Мурабаха берет на себя риск торговой операции, поэтому в договоре оговаривается наценка, что составляет в последующем доход банка (Agatayeva, др., 2018).

Контракт Мудареба предполагает передачу денежных средств клиентом банку для последующего вложения данных средств в проект. Клиент при этом знает, куда направляются средства. И банк не может по Правилам Шариата участвовать в харам деятельности: производство и продажа алкогольной продукции, организация игорного бизнеса и домов терпимости, др. Мудареба подразумевает договор участия, товарищество, в котором капитал предоставляется, наличными деньгами или активами (долг не принимается) одной стороной – поставщиком фонда (банк), а труд предоставляется другой стороной – мудареб. Обе стороны заранее договариваются о процентной прибыли, которую должен получить банк. Поскольку Мудареба является контрактом, основанным на доверии, мудареб не несет ответственности за убытки, за исключением случаев нарушения требований доверия или неправомерного поведения. Гарантии против халатности или ненадлежащего поведения могут быть взяты с мудареба, если они не используются

чрезмерно поставщиком капитала. В договоре следует указать коэффициент распределения прибыли между обеими сторонами (который не может быть единовременной суммой или процентом капитала). Коэффициент распределения может быть пересмотрен в будущем с согласия обеих сторон.

В эпоху исламской цивилизации итальянские купцы, занимающиеся бизнесом на Ближнем Востоке, использовали партнерство Мудареба, которое способствовало его распространению в Европе, где оно стало известно, как *commenda* (Naveed, 2015).

Глобальные изменения в эпоху научно-технического прогресса привели к стремительному развитию цифровизации по всему миру, что требует создания достойных условий информатизации и цифровизации и в Казахстане. По прогнозам ведущих мировых экспертов, к 2020 году четверть мировой экономики будет цифровой, и внедрение технологий цифровизации экономики, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом.

Оценка текущей экономической ситуации и факторов конкурентоспособности Республики Казахстан в рейтинге 2017-2018 года демонстрирует значительное ухудшение позиций страны – с 53 места (индекс – 4.41) республика опустилась на 57-е (индекс – 4.35). Основные проблемы, по мнению экспертов, заключаются в осложненном доступе к финансированию, коррупции и недостаточной квалификации рабочего класса (Мухамедиев, др., 2018).

Главная проблема в Казахстане, согласно результатам исследований ВЭФ о среде для ведения бизнеса, – это доступ к финансированию. На втором месте – коррупция (13.8). На третьем месте – недостаточное образование рабочих (11.9). Применительно к организации рабочего труда в республике значится также такой фактор как плохая рабочая этика – 7-е место рейтинга факторов, препятствующих развитию бизнеса. На четвертом месте указана инфляция (9.7) – причина, мешающая бизнесу, на пятом – налоговые правила (8.7). Далее следуют неэффективная государственная бюрократия и налоговые ставки. По данным ВЭФ, меньше всего проблем у бизнеса со здравоохранением и ограничительными трудовыми нормами (Мухамедиев и др., 2018).

Поэтому целесообразно использовать альтернативные финансовые инструменты поддержки субъектов реального сектора экономики

так, чтобы был постоянный устойчивый экономический сравнительный рост. Одним из критериев устойчивости и конкурентоспособности страны является финансовая устойчивость реального сектора экономики, который определяет возможности реализации исламских финансов, как замещающий механизм государственных финансов в условиях рынка.

На сегодня в реальном секторе Казахстана есть ряд проблем, таких как сложности в получении частным сектором и малым и средним бизнесом кредитов от банков, высокие обременения вознаграждениями банковской сферы, трудности в обосновании актуальности стартапов, сложная система налогообложения. Эти проблемы затрудняют развитие предпринимательской деятельности в расширенном и быстрым темпе. А также в век цифровой экономики важно направить предпринимателей использовать современные ИТ-технологии. В этой связи важно качественно пересмотреть законодательство страны в сфере телекоммуникаций для усовершенствования нормативной базы и повышения ответственности со стороны ИТ-компаний. Однако нужно не забывать о важности создания специальных условий для привлечения инвестиций в цифровые проекты по основным отраслям экономики, например, цифровые рудниковые зоны, интеллектуальные месторождения, цифровизация агропромышленного комплекса, и расширенный скоростной интернет станут фундаментом в модернизации различных секторов экономики.

При моделировании процесса взаимодействия по новому направлению финансирования, чтобы повысить резонанс в реальном секторе экономике, можно предложить образец модели взаимодействия предпринимательских структур с МФЦА (рисунок 1).

На рисунке 1 механизм взаимодействия предпринимательских структур с МФЦА подразумевает следующие бизнес-процессы:

1. Заявки от частного сектора и малого и среднего бизнеса (МСБ) поступают в Центры обслуживания населения (ЦОН);

2. ЦОН консолидирует заявки в разрезе регионов страны, и направляет в МФЦА;

3. МФЦА страны генерирует заявки по четырем элементам экосистемы страны (цифровизация базовых отраслей экономической системы; развитие мобильного государства; формирование креативного общества; создание инфраструктуры, необходимой для цифровой трансформации страны), а затем организует ре-

гулярный круглый стол в режиме-онлайн с ключевыми секторами: научный сектор, государственный сектор, бизнес сектор, общественный сектор. По результатам круглого стола решения направляются на рассмотрение в Центр исламского финансирования, где принимается решение о предоставлении инвестиций с направлением в Исламский банк;

4. Исламский банк по принципам Шариата осуществляет консультацию и финансирование поступившей и одобренной заявки, или ЦОН предоставляет отказ по заявке.

Нужно отметить, что в планах МФЦА стать хабом исламских финанс в регионе ЕАЭС и Центральной Азии, а также исламские финансы являются одним из приоритетных направлений деятельности структуры (Ярунина, 2018).

Согласно отчету Thomson Reuters о развитии исламских финанс за 2018 год, в 2017 году активы, соответствующие шариату, достигли общей суммы в 2,44 трлн. долларов против 200 млрд. долларов в 2003 году. В настоящее время в 80 странах действуют около 1400 исламских финансовых учреждений (World Finance Islamic Finance Awards 2019).

Поэтому при активной консолидированной работе по предложенной модели на Рисунке 1 можно прогнозировать изменения показателей нашей страны с учетом Таблицы 1, что в течение трех лет – 2019-2022 годы предположителен рост в 2,5-3 раза показателей объема производства промышленных товаров, работ и услуг, а также индекса физического объема промышленной продукции, ведь в глобальном мире тенденция роста цифровизации с 2003 года повлияла на положительный эффект в финансовом направлении.

Ведь для улучшения позиций в рейтинге Всемирного экономического форума Министерством по инвестициям и развитию РК проводилась работа в рамках двух направлений: 1) деятельность, направленная на решение отраслевых вопросов, т.е. улучшение состояния инфраструктуры, повышение уровня технологий и инноваций, рост конкурентоспособности компаний и привлечения прямых инвестиций. Например, для модернизации производств и повышения производительности труда предпринимательских структур обрабатывающей промышленности предоставляется государственная поддержка в виде возмещения затрат и долгосрочного лизингового финансирования. Также проводится работа по технологической модернизации экономики с внедрением элементов Четвертой про-

мышленной революции (индустрия 4.0); 2) активная информационно-разъяснительная работа в курируемых отраслях, т.е. в рамках данного направления Министерством по инвестициям и развитию РК активно проводилась деятельность по реализации Плана информационного сопровождения по улучшению индикаторов ВЭФ на 2016-2018 годы, например, подготовлено 336 пресс-релизов, включая 98 по показателям ВЭФ; опубликовано более 60 сюжетов в республиканских телеканалах; опубликовано 87 статей в

республиканских газетах и свыше 800 информационных материалов в электронных СМИ; организовано 3 пресс-тура по инфраструктурным и инвестиционным объектам; размещены более 60 инфографик на интернет-ресурсе; на площадке Пресс-центра Правительства, Службы центральных коммуникаций и Медиа-центре проведено 26 брифингов по разным сферам деятельности; проведено 5 онлайн-конференций на ведущих информационных порталах страны (Мухамедиев и др., 2018).

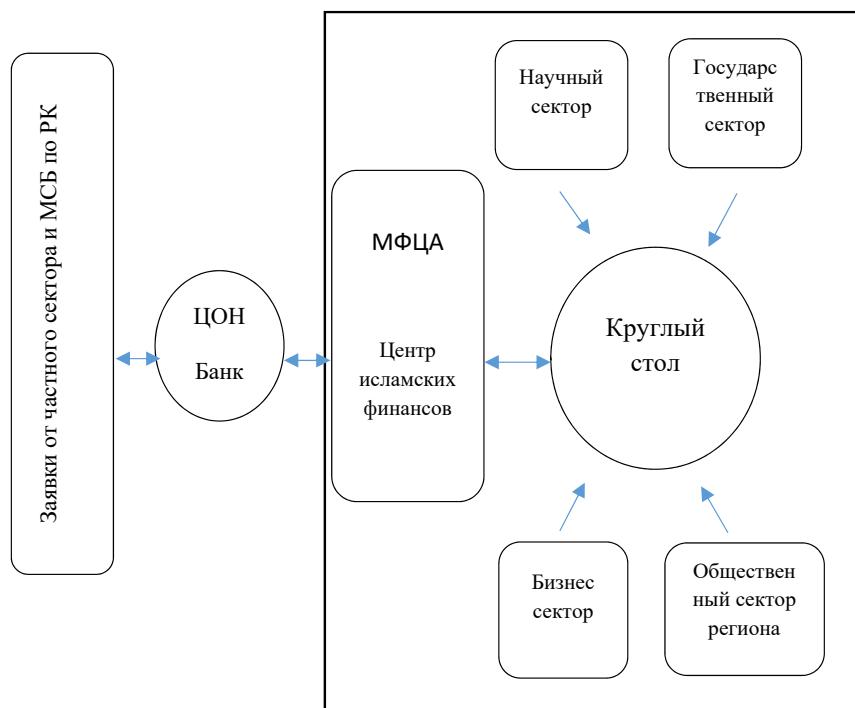

Рисунок 1 – Модель механизма взаимодействия предпринимательских структур с МФЦА
Примечание – составлено автором

Однако, несмотря на проделанную работу по двум направлениям, результат по показателям ВЭФ показал снижение по позициям с указанием основных факторов. Данный факт подтверждает необходимость комплексно использовать альтернативные подходы с учетом бизнес-процесса по структуре и взаимодействию. Именно исламское финансирование поможет в развитии цифровой экономики страны, ведь требуются инвестиции, которые помогут предпринимателям малого и среднего бизнеса оставаться устойчивыми в долгосрочной перспективе. А это значит, что программа «Цифровой Казахстан» создаст условия для культурной трансформации общества, структурных изменений в экономике,

перехода к концепту проактивного государства, повышению цифровой конкурентоспособности Казахстана в глобальном мире. При этом в нашей стране однозначно повысится производительность труда, объем электронных сервисов и торговли, доля электронных услуг, количество пользователей интернета, общий уровень цифровой грамотности и численность занятого населения в новых цифровых отраслях.

На сегодня вопрос развития благосостояния общества и экономики рассматривается различными отечественными и зарубежными авторами научных трудов, предоставляется прогнозирование и оценка существующей деятельности по каждому шагу к достижению стратегиче-

ской цели страны со стороны представителей бизнес-сектора. Исламские финансы являются актуальными инструментами финансирования реального сектора экономики в различных странах, поэтому исламская экономика исследуются по разным аспектам. В статье рассмотрены возможности исламских финансов на рынке Казахстана по национальным программам, а также представлены статистические данные, которые могут измениться с большим положительным эффектом, что повлияет на экономический рост и нравственно-этическое развитие общества, т.к. на рынке появятся новые клиенты и инвесторы, которые будут соблюдать нравственные принципы исламского финансирования.

Заключение

Основными выводами по исследовательской работе являются:

Исламские финансовые продукты – это путь к устойчивому и конкурентоспособному государству в условиях рыночной экономики, что поможет Казахстану войти в 30-ку развитых стран мира. Деятельность проводников таких, как Исламский банк развития и МФЦА, станет реальным фундаментом развития предпринимательства. Модель исламского финансирования станет альтернативным источником развития страны в долгосрочной перспективе.

Предложенная модель механизма взаимодействия предпринимательских структур и МФЦА по Рисунку 1 может стать платформой открытости и прозрачности развития национальной экономики и будет способствовать росту реального сектора экономики. А также эта модель поможет в построении новой экосистемы страны посредством активизации ключевых элементов: 1) цифровизация базовых отраслей экономической системы; 2) развитие мобильного государства; 3) формирование креативного общества;

4) создание инфраструктуры, необходимой для цифровой трансформации страны.

Модель механизма взаимодействия предпринимательских структур и МФЦА станет одним из оптимальных решений, т.к. увеличит доступ к финансированию, уменьшит коррупцию, повысит образованность, станет одним из рычагов снижения инфляции в стране, что мешает бизнесу развиваться, поможет искоренить государственную бюрократию. В целом повысится доверие среди предпринимательства, что будет способствовать открытому взаимодействию по важным аспектам, например, по налоговым правилам и ставкам.

Резонансом в экономике при внедрении исламского финансирования станет яркое развитие цифровой экономики страны через инвестиции, которые помогут частному сектору и МСБ оставаться устойчивыми в долгосрочной перспективе. При активной консолидированной работе по предложенной модели на Рисунке 1 можно прогнозировать изменения показателей страны в течение трех лет – 2019-2022 годы предположителен рост в 2,5-3 раза показателей объема производства промышленных товаров, работ и услуг, а также индекса физического объема промышленной продукции, т.к. в глобальном мире тенденция роста цифровизации с 2003 года повлияла на положительный эффект в финансовом направлении. И надо отметить, что в рамках программы «Цифровой Казахстан» будут созданы условия для культурной трансформации общества, структурных изменений в экономике, перехода к концепту проактивного государства, повышению цифровой конкурентоспособности Казахстана в глобальном мире. При этом в нашей стране однозначно повысится производительность труда, объем электронных сервисов и торговли, доля электронных услуг, количество пользователей интернета, общий уровень цифровой грамотности и численность занятого населения в новых цифровых отраслях.

Литература

- Айдрус И.А. Развитие исламских финансов: роль Королевства Бахрейн // Финансы и кредит. – 2014. – №47, <https://www.fin-izdat.ru>.
- Ахмедов Ф.Н., Букофтан Л.Ф. Развитие исламского банкинга в условиях мирового финансового кризиса // Финансы и кредит. – 2012. – №38, <https://www.fin-izdat.ru>.
- Давыдова К. На «Цифровой Казахстан» потратят 400 млн. долларов. – 2018, <https://www.zakon.kz/4940540-na-tsifrovoy-kazakhstan-potratyat-400.html>.
- Мухамедиев Б.М., Асанова Р.Н. Анализ позиций Казахстана в отчете всемирного экономического форума: текущий рейтинг и обзор мер по улучшению рейтинга группы «инновации» // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2018. – №4(126). – С. 14-26.
- Официальный Интернет-ресурс Комитета Статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан // www.stat.gov.kz.

Рашидов Т.М., Данченко Е.А. Проблемы и перспективы развития исламского банкинга в рамках реализации pilotного проекта на территории СКФО // Финансы и кредит. – 2017. – №17, <https://www.fin-izdat.ru>.

Тулинов И., Каракойшиев А., при поддержке ТРК Президента РК. Официальное открытие Международного финансового центра «Астана». – 2018, <https://24.kz/ru/news/top-news/item/251137-ofitsialnoe-otkrytie-mezhdunarodnogo-finansovogo-tsentrastana>

Ярунина И. Как развиваются исламские финансы в Казахстане и в странах СНГ. – 2018, <https://lsm.kz/kak-razvivayutsyaislamskie-finansy-v-kazahstane-i-v-stranah-sng>.

Agatayeva A.A., Omarova A.K., Kalymbekova Zh.K., Sadvakassova A.B., Assilova A.S. The future of the development of islamic finance in the conditions of the market economy // Международный рецензируемый научный журнал «Экономика и парадигма нового времени». – 2018. – №6(8). – С. 5-19.

Campisi D., Gitto S., Morea D. Shari'ah-Compliant Finance: A Possible Novel Paradigm for Green Economy Investments in Italy. – 2018, <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/11/3915/htm>.

United Nations Development Programme. Islamic finance and impact investing. – 2014. – UNDP IICPSD, https://www.undp.org/content/dam/istanbul/docs/Islamic_Finance_Impact.pdf

Franzoni S., Allali A.A. Principles of Islamic Finance and Principles of Corporate Social Responsibility: What Convergence? – 2018, <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/3/637/htm>

Kozhanova N. Islamic finance, AIFC law conferences among Astana Finance Days events. – 2019, <https://astanatimes.com/2019/07/islamic-finance-aifc-law-conferences-among-astana-finance-days-events/>

Naveed M. Mudaraba Contract. – 2015, <https://www.islamicfinance.com/2015/01/mudharaba>.

Special focus brief on the Digital Islamic Consumer Services, <https://www.dinarstandard.com/digital-islamic-economy>.

Siddiqui R. Islamic Digital Economy: FinTech is only one Element. – 2017, <https://www.linkedin.com/pulse/islamic-digital-economy-fintech-only-one-element-rushdi-siddiqui>.

World Finance Islamic Finance Awards 2019, <https://www.worldfinance.com/islamic-finance-awards>.

References

Agatayeva A.A., Omarova A.K., Kalymbekova Zh.K., Sadvakassova A.B., Assilova A.S. (2018) The future of the development of islamic finance in the conditions of the market economy. *Mezhdunarodnyy retsenziruyemyy nauchnyy zhurnal «Ekonomika i paradigma novogo vremeni»*, vol. №6(8), pp. 5-19.

Ahmedov F.N., Bukitan L.F. (2012) Razvitiye islamskogo bankinga v usloviyah mirovogo finansovogo krizisa [Development of Islamic banking in the global financial crisis]. *Finance and credit*, vol. 38, <https://www.fin-izdat.ru>.

Aidrus I.A. (2014) Razvitiye islamskikh finansov: rol' Korolevstva Bakhreyn [Development of Islamic Finance: the role of the Kingdom of Bahrain]. *Finance and credit*, vol. 47, <https://www.fin-izdat.ru>.

Campisi D., Gitto S., Morea D. (2018) Shari'ah-Compliant Finance: A Possible Novel Paradigm for Green Economy Investments in Italy, <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/11/3915/htm>.

Davydova K. (2018) Na «Tsifrovoy Kazakhstan» potratyat 400 mln. dollarov. [Digital Kazakhstan will spend \$ 400 million], <https://www.zakon.kz/4940540-na-tsifrovoy-kazakhstan-potratyat-400.html>.

Franzoni S., Allali A.A. (2018) Principles of Islamic Finance and Principles of Corporate Social Responsibility: What Convergence? <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/3/637/htm>

Kozhanova N. (2019) Islamic finance, AIFC law conferences among Astana Finance Days events, <https://astanatimes.com/2019/07/islamic-finance-aifc-law-conferences-among-astana-finance-days-events/>

Mukhamediyev B.M., Asanova R.N. (2018) Analiz pozitsiy Kazakhstan v otchete vsemirnogo ekonomicheskogo foruma: tekushchiy renking i obzor mer po uluchsheniyu reytinga gruppy «innovatsii» [Analysis of Kazakhstan's positions in the world economic forum report: current ranking and review of measures to improve the rating of the innovations group]. *The Journal of Economic Research & Business Administration*, vol. 4(126), pp. 14-26.

Naveed M. (2015) Mudaraba Contract, <https://www.islamicfinance.com/2015/01/mudharaba>.

Rashidov T.M., Danchenko E.A. (2017) Problemy i perspektivy razvitiya islamskogo bankinga v ramkakh realizatsii pilotnogo proyekta na territorii SKFO [Problems and prospects of Islamic banking in the framework of a pilot project on the territory of the North Caucasus Federal district]. *Finance and credit*, vol. 17, <https://www.fin-izdat.ru>.

Siddiqui R. (2017) Islamic Digital Economy: FinTech is only one Element, <https://www.linkedin.com/pulse/islamic-digital-economy-fintech-only-one-element-rushdi-siddiqui>.

Special focus brief on the Digital Islamic Consumer Services, <https://www.dinarstandard.com/digital-islamic-economy>.

Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan www.stat.gov.kz

Tulinov I., Karakoyshiyev A. (2018) pri podderzhke TRK Prezidenta RK. Ofitsial'noye otkrytiye Mezhdunarodnogo finansovogo tsentra «Astana» [with the support of the President's Broadcasting Company. Official opening of the International Financial Center "Astana"], <https://24.kz/ru/news/top-news/item/251137-ofitsialnoe-otkrytie-mezhdunarodnogo-finansovogo-tsentrastana>.

United Nations Development Programme (2014) Islamic finance and impact investing. UNDP IICPSD, https://www.undp.org/content/dam/istanbul/docs/Islamic_Finance_Impact.pdf

World Finance Islamic Finance Awards 2019, <https://www.worldfinance.com/islamic-finance-awards>.

Yarunina I. (2018) Kak razvivayutsya islamskiye finansy v Kazakhstane i v stranakh SNG [How Islamic finance is developing in Kazakhstan and the CIS countries], <https://lsm.kz/kak-razvivayutsya-islamskie-finansy-v-kazahstane-i-v-stranah-sng>.

К.Б. Дауылбаев¹, Г.Т. Калиева², Е. Титко³

¹Алматинский технологический университет, Казахстан, г. Алматы, e-mail: daubak@mail.ru

²Центрально-Азиатский университет, Казахстан, г. Алматы

³Рижский технический университет, Латвия, г. Рига

ТЕСТИРОВАНИЕ ГИПОТЕЗЫ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

Текущее исследование продолжает серию исследований, направленных на анализ вопросов, касающихся эффективности банков на балтийском банковском рынке. Цель данной статьи – эмпирически проверить гипотезу «Тихой жизни» (QLH) и исследовать взаимосвязь между концентрацией рынка и эффективностью в банковском секторе Латвии, Литвы и Эстонии. Для целей исследования изложены две гипотезы, связанные с QLH.

Для достижения поставленной цели авторы проводят множественный регрессионный анализ, используя эффективность отдельного банка в качестве зависимой переменной. В свою очередь, независимые переменные включают концентрацию рынка, основанную на индексе Херфиндаля-Хиршмана (HHI), и специфические для банка показатели, такие как доля рынка, прибыльность и производительность.

Оценки эффективности для отдельных банков были оценены с использованием анализа данных (DEA). Исследование основано на выборочных данных 33 банков, работающих в странах Балтии, охватывающих период 2007-2013 гг. (227 наблюдений). Обработка данных производилась с использованием программного обеспечения DEAFrontier и SPSS.

В результате проведенного анализа заявленные гипотезы отклоняются. Таким образом, нет эмпирических данных, свидетельствующих о том, что рыночная власть и, следовательно, концентрация рынка в банковском секторе стран Балтии негативно влияют на эффективность отдельных банков.

При этом исследователям в процессе разработки методик регулирования банковской ликвидности следует уделять особое внимание двум концептуальным вопросам: размеру собственного капитала банка и условиям внешней среды.

Ключевые слова: гипотеза спокойной жизни, банковский сектор, страны Балтии.

K.B. Dauylbayev¹, G.T. Kaliyeva², J. Titko³

¹Almaty Technological University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: daubak@mail.ru

²Central Asian University, Kazakhstan, Almaty

³Riga Technical University, Latvia, Riga

Testing Quiet Life Hypothesis in the Banking Sector

The current research continues the series of studies aimed to analyze the issues in regards to bank efficiency in the Baltic banking market. The goal of the current paper is to empirically test the Quiet Life Hypothesis (QLH) and to investigate the relationship between market concentration and efficiency in the banking sector of Latvia, Lithuania and Estonia. Two QLH-related hypotheses are stated for the research purposes.

To achieve the established goal, the authors run a multiple regression analysis, using efficiency of an individual bank as a dependent variable. In turn, independent variables include market concentration proxied by Herfindahl-Hirschman Index (HHI) and bank-specific measures, such as market share, profitability and productivity.

Efficiency scores for individual banks were estimated applying Data Envelopment Analysis (DEA). Study is based on the sample data of 33 banks operating in the Baltic countries, covering the period of 2007-2013 (227 observations). Data processing was made with application of DEAFrontier and SPSS software.

In the result of the performed analysis the stated hypotheses are rejected. Thus, there is no empirical evidence that market power, and consequently, market concentration in the Baltic banking sector negatively impacts the efficiency of individual banks.

At the same time, researchers should pay special attention to two conceptual issues in the process of developing methods for regulating Bank liquidity: the size of the Bank's equity capital and the conditions of the external environment.

Key words: quiet life hypothesis, banking sector, Baltic States.

К.Б. Дауылбаев¹, Г.Т. Калиева², Е. Титко³

¹Алматы технологиялық университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: daubak@mail.ru

²Орталық Азия университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Рига техникалық университеті, Латвия, Рига қ.

Банк секторындағы өміршендік гипотезасын тестілеу

Ағымдағы зерттеуде Балтық нарығындағы банктардің тиімділігіне қатысты мәселелерді талдауға бағытталған. Бұл мақаланың мақсаты – «тыныш өмір» (QLH) гипотезасын эмпирикалық тексеру және Латвия, Литва және Эстонияның банк секторындағы нарық шоғырлануы мен тиімділік арасындағы өзара байланысты зерттеу. Зерттеу мақсаты үшін QLH байланысты екі гипотеза берілген.

Қойылған мақсатқа жету үшін авторлар тәуелді айнымалы ретінде жеке Банктің тиімділігін пайдалана отырып, көптеген регрессиялық талдау жүргізеді. Өз кезегінде, тәуелсіз айнымалылар Херфиндалль-Хиршман (HHI) индексіне негізделген нарықтың шоғырлануын және нарық үлесі, табистылық және өнімділік сияқты Банк үшін ерекше көрсеткіштерді қамтиды.

Жекелеген банктар үшін тиімділікті бағалау деректерді талдауды (DEA) пайдалана отырып бағаланды. Зерттеу 2007-2013 жж. кезеңін қамтитын Балтық елдерінде жұмыс істейтін 33 банктің іріктемелі деректеріне негізделген (227 бақылау). Деректерді өндөу DEAFrontier және SPSS бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы жүргізілді.

Жүргізілген талдау нәтижесінде мәлімделген гипотезалар қабылданбайды. Осылайша, нарықтық билік және демек, Балтық елдерінің банк секторындағы нарықтың шоғырлануы жекелеген банктардің тиімділігіне теріс əсер ететінін куәландыратын эмпирикалық деректер жок.

Бұл ретте зерттеушілерге банк өтімділігін реттеу әдістемелерін өзірлеу процесінде екі тұжырымдамалық мәселеге: Банктің меншікті капиталының мөлшеріне және сыртқы ортаның жағдайларына ерекше назар аудару қажет.

Түйін сөздер: өмір гипотезасы, банк секторы, Балтық елдері.

Введение

Очень популярные темы в академической среде связаны с изучением двусторонней связи между эффективностью банков, прибыльностью и структурой рынка (Andries et al., 2012; Bikker, 2010; Guillen et al., 2014).

В 2004 году Латвия, Литва и Эстония присоединились к Европейскому союзу, что, следовательно, усилило конкурентное давление в банковском секторе. Учитывая, что банки играют исключительно важную роль в финансовой системе всех трех стран Балтии, влияние усиления конкуренции на эффективность банков является областью академических и деловых интересов. Концептуальные подходы к исследованию взаимосвязи между концентрацией рынка, конкуренцией и эффективностью основаны на следующих гипотезах:

- Гипотеза «структурно-поведение-поведение» (SCP) предполагает прямую положительную связь между концентрацией рынка и прибыльностью и отрицательную корреляцию между концентрацией и конкуренцией (Bain, 1956).

- Гипотеза эффективной структуры (ESH) подразумевает, что более высокая эффективность лидеров рынка определяет более высокую концентрацию (Demsetz, 1973).

- Гипотеза «Тихая жизнь» (QLH) поддерживает отрицательную связь между рыночной властью и эффективностью (Hicks, 1935).

Существуют эмпирические данные для (Andries et al., 2012; Kosak et al., 2009; Castellanos et al., 2013) и против позитивной связи между эффективностью и конкуренцией (Casu et al., 2006; Fungachova et al., 2012; Rettab et al., 2010). Цель исследования – проверить «гипотезу спокойной жизни» и, следовательно, определить влияние концентрации рынка на эффективность банков на балтийском рынке.

Множественный регрессионный анализ применяется для исследовательских целей. Эффективность отдельного банка используется в качестве зависимой переменной, в то время как коэффициент концентрации рынка и специфические для банка переменные используются в качестве объясняющих факторов.

Для измерения эффективности банка используется анализ данных (DEA), а оценки DEA оцениваются с помощью программного обеспечения DEAFrontier. Индекс Херфиндаля-Хиршмана (HHI) используется в качестве показателя концентрации на банковском рынке.

Заявленные гипотезы авторов исследования заключаются в следующем:

H1: Существует статистически значимая отрицательная корреляция между концентрацией рынка и эффективностью отдельных банков на балтийском рынке.

H2: есть статистически значимая отрицательная корреляция между долей рынка отдельных банков и показателями их эффективности на балтийском рынке.

Проверка гипотез проводится на выборочных данных банковского сектора трех стран Балтии: Латвии (LV), Литвы (LT) и Эстонии (EE). Набор данных охватывает период 2007-2013 гг. Обработка данных ведется в среде SPSS 20.0.

Настоящая статья расширяет спектр исследований, направленных на изучение проблем банковской эффективности на банковском рынке Балтии.

Обзор литературы

Многие исследователи прилагают усилия для изучения факторов, влияющих на эффективность банка, или для изучения влияния эффективности банка на ситуацию на рынке. Широкий спектр исследований направлен на проверку вза-

имосвязи между эффективностью и рыночной властью банков.

Гипотеза «спокойной жизни» (QLH), разработанная Хиксом, утверждает, что рыночная власть уменьшит давление на эффективность (Hicks, 1935). Банки с большой долей рынка, как правило, менее эффективны, потому что их усилия в основном направлены на снижение рисков (Rhoades et al., 1982).

Изложенная гипотеза была проверена многими исследователями в разных регионах. Поиск в Google Scholar, по ключевым словам, «гипотеза тихой жизни» дал более 190000 статей. Некоторые примеры недавних исследований представлены в таблице 1.

Эффективность банка иногда измеряется единичными показателями эффективности, такими как доходность активов (ROA) или доходность капитала (ROE). Взаимосвязь между эффективностью банков и прибыльностью, выраженная традиционными показателями эффективности, была проверена эмпирически многими исследователями (Fiorentino et al., 2006; Kosak et al., 2009; Toci, 2009). Однако результаты ранее проведенных исследований противоречивы.

Таблица 1 – Тестирование QLH в банковской сфере

Источник	Период	Регион / Образец	Результат теста QLH
Koetter & Vins, 2008	1996-2006	Германия / 457 банков	поддержаный
Fu & Heffernan, 2009	1985-2002	Китай / 14 банков	отвергнуто
Maudos & Guevara, 2007	1993-2002	Европа / 15	отвергнуто
Punt & Van Rooij, 2009	1992-1997	Европа / 696 банков	отвергнуто
Fang & Marton, 2011	1998-2008	SEE/208	отвергнуто
Al-Muharrami & Kent, 2009	1993-2002	Арабская ССАГПЗ / 52 банка	поддержаный
Al-Jarrah & Gharaibeh, 2009	2001-2005	Иордания / 16 банков	отвергнуто
Tetsushi et al., 2012	1974-2005	Япония / 26 банков	поддержаный
Coccorese & Pellecchia, 2010	1992-2007	Италия / 714 банков	поддержаный

Примечание – составлено авторами

Часто используемым методом для измерения эффективности банка является анализ охвата данных (DEA) (Hogue & Rayan, 2012; Kosmidou & Zopounidis, 2008; Thagunna & Poudel, 2013; Нигмонов, 2010; Fiorentino et al., 2006). Он становится довольно популярным в странах Балтии (Аршинова, 2011; Titko & Jureviciene, 2014; Titko et al., 2014). В частности, исследование, направленное на проверку гипотезы о связи между эффективностью DEA и традиционными показате-

лями эффективности, не выявило значительной корреляции между показателями DEA и ROA (Titko et al., 2014).

Различные коэффициенты используются также для оценки уровня конкуренции в банковском секторе. Наиболее часто конкуренция связана с коэффициентами концентрации, такими как CR3 или CR5 (Abbasoglu et al., 2007; Guillen et al., 2014; Tetsushi et al., 2012; Ferreira, 2012). Эти коэффициенты рассчитываются как доля рынка

3 или 5 крупнейших банков на рынке. Индекс Херфиндаля-Хиршмана – сумма квадратов рыночных долей каждого банка, представляющего сектор, – еще одна широко применяемая мера конкуренции (Dabla-Norris et al., 2007; Tabak et al., 2011; Chortareas et al., 2010; Rettab et al., 2010; Tetsushi et al., 2012). Рыночная доля банков обычно выражается через активы (Titko et al., 2014), иногда через кредиты или депозиты (Guillen et al., 2014; Dabla-Norris et al., 2007).

Другими показателями, используемыми в качестве прокси для конкуренции на рынке, являются индекс конкуренции Лернера (Fang & Marton, 2011; Andries et al., 2012; Maudos & Guevara, 2007), Н-статистика, разработанная Panzar и Rosse (Casu & Giradone, 2006; Panzar et al., 1987; Bikker & Haaf, 2006), и индикатор Boone (Griffith et al., 2005; Castellanos et al., 2013).

Методология

Исследовательская выборка состоит из 33 банков, работающих в банковском секторе стран Балтии. Количество банков незначительно варьируется за период 2007-2013 гг. По состоянию на 2013 год 9 банков, 8 банков и 16 банков представляют банковский сектор Эстонии, Литвы и Латвии соответственно. Филиалы иностранных банков в выборку не входят. Центральные банки стран изъяты из выборки. Кроме того, проблемная компания по управлению активами Reverta исключена из латвийской выборки. Финансовые данные, необходимые для исследовательских целей, извлекаются из базы данных Банксоре.

Для достижения цели исследования и определения взаимосвязи между концентрацией рынка и эффективностью в банковском секторе Балтии авторы проводят многократный регрессионный анализ. Анализируемые функциональные отношения принимают следующую форму:

$$\text{EFF}_i = f(\text{CONC}_i, \text{SIZE}_i, \text{PROFIT}_i, \text{PRODUCTIVITY}_i) \quad (1)$$

где EFF_i – это показатель эффективности, изменяемый для отдельного банка в каждой стране;

КОНК – мера концентрации банковского рынка внутри страны;

SIZE_i – специфическая для банка мера, выраженная объемом совокупных активов;

PROFIT_i – доходность отдельного банка;

ПРОДУКТИВНОСТЬ – продуктивность отдельного банка.

Чтобы измерить эффективность банка, авторы используют Data Envelopment Analysis (DEA). Метод был введен в 1978 году Charnes et al. (1978) и основан на концепции продуктивной эффективности. Эффективные компании образуют эффективную границу, в то время как другие компании находятся на определенном расстоянии от этой линии или поверхности. Измерение этого расстояния позволяет оценить относительную неэффективность других компаний в пределах набора. Оценка эффективности оценивается как отношение взвешенных результатов к взвешенным данным. Чтобы найти вес, задача оптимизации решается для каждой компании, чтобы максимизировать показатель эффективности.

Максимальное значение для оценки DEA равно 1, что указывает на 100% эффективность. Более низкие значения указывают на относительную неэффективность анализируемых банков.

Спецификация модели DEA определяется следующими характеристиками:

– Цель задачи оптимизации: минимизация затрат или максимизация прибыли. Таким образом, существует два типа модели эффективности DEA, основанной на ориентации: ориентированная на вход и ориентированная на выход;

– Допущение масштаба, используемого в модели: постоянный возврат в масштаб (CRS) или переменный возврат в масштаб (VRS);

– Спецификация концептуального подхода к бизнесу, который обозначает комбинацию переменных модели (входы и выходы).

В настоящем исследовании применяется модель DEA, ориентированная на вводимые данные, в предположении VRS. Выбор переменных основан на посредническом подходе, который рассматривает банк как посредника между вкладчиками и заемщиками (Sealey & Lindley, 1977). Для запуска модели DEA объем банковских депозитов используется как единый вход, а общие кредиты рассматриваются как выходы.

Для измерения концентрации в банковском секторе авторы используют индекс Херфиндаля-Хиршмана (НН). Динамика НН в банковском секторе стран Балтии представлена в таблице 2 (European Central Bank).

Наибольшее значение НН за семь лет демонстрирует банковский сектор Эстонии, за которым следует банковский сектор Литвы

Таблица 2 – ННІ в балтийском банковском секторе

Годы	Латвия	Литва	Эстония
2013	0.1037	0.1892	0.2483
2012	0.1027	0.1749	0.2493
2011	0.0929	0.1871	0.2613
2010	0.1005	0.1545	0.2929
2009	0.1181	0.1693	0.3090
2008	0.1205	0.1714	0.3120
2007	0.1158	0.1827	0.3410

Примечание – составлено авторами.

Максимальное значение индекса равно 10000 баллов. Чем ниже индекс, тем ближе рынок к монополии. Агентства США, например, используют следующие критерии для интерпретации ННІ на рынке (U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission, 2010):

- Неконцентрированные рынки: ННІ ниже 1500 пунктов;
- Умеренно сконцентрированные рынки: ННІ от 1500 до 2500 баллов;
- Высококонцентрированные рынки: ННІ выше 2500 пунктов.

Это означает, что банковский сектор Латвии со значениями ННІ в диапазоне от 1000 (0,1000) до 1200 (0,1200) пунктов считается низкоконцентрированным, несмотря на то, что более 60% совокупных банковских активов принадлежит пяти крупнейшим банкам ($CR5 = 64$ в % к 2013 году) (European Central Bank). В свою очередь, банковский рынок Эстонии является наиболее концентрированным. Тем не менее, динамическое изменение ННІ указывает на рост конкуренции.

Размер отдельных банков измеряется объемом совокупных банковских активов. Мы используем натуральный логарифм значений ($\ln A$), чтобы увеличить согласованность между исходными данными. Рентабельность отдельного банка измеряется с помощью коэффициента доходности капитала (ROE) и чистой процентной маржи (NIM). Производительность отдельного банка измеряется отношением затрат к доходам (C / I).

Одним из допущений регрессионного анализа является то, что независимые переменные не взаимосвязаны. Чтобы определить связь между объясняющими факторами, авторы проводят корреляционный анализ в среде SPSS. Мера

концентрации (ННІ) не была включена в набор данных, потому что она представляет структуру рынка в целом.

Проверка заявленных гипотез основана на оценке коэффициента регрессии.

Результаты и обсуждение

Применение модели DEA позволило получить показатели эффективности отдельных банков в Латвии, Литве и Эстонии. Средние показатели эффективности за период 2007-2013 гг. представлены на рисунке 1.

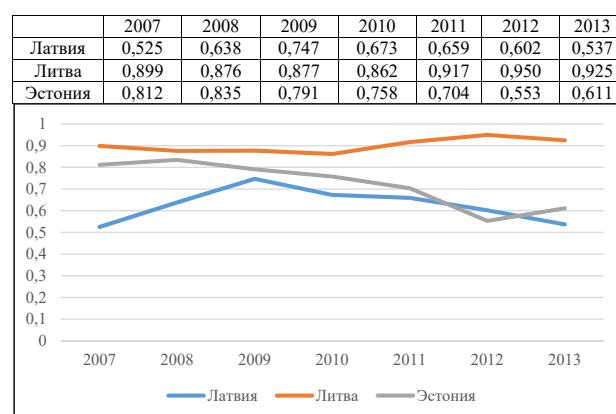

Рисунок 1 – Эффективность DEA в банковском секторе стран Балтии, 2007-2013 гг.

Примечание – составлено авторами.

Литва демонстрирует самую высокую эффективность, в то время как банковский сектор Латвии характеризуется самой низкой эффективностью. Этот факт можно объяснить не только неэффективностью латвийских банков по сравнению с соседними странами. Цитируя Farrell (1957): «Техническая эффективность фирмы связана с набором фирм, из которых оценивается функция. Если в анализ будут включены дополнительные фирмы, они могут уменьшиться, но не смогут повысить техническую эффективность данной фирмы». Число банков в банковском секторе Латвии вдвое больше, чем число банков в Эстонии или Литве.

Результаты корреляционного анализа, примененного к банковским данным латвийских, литовских и эстонских банков, представлены в таблицах 3, 4 и 5. Статистическая значимость коэффициентов корреляции отмечена знаком «*» (корреляция значима на уровне 0,05) и «**» (корреляция значима на уровне 0,01).

Таблица 3 – Корреляционная матрица для конкретных банков мер для латвийских выборочных данных

	SIZE	NIM	ROE	C/I
SIZE	1	-0.193*	0.071	-0.314**
NIM	-0.193*	1	0.445**	-0.387**
ROE	0.071	0.445**	1	-0.530**
C/I	-0.314**	-0.387**	-0.530**	1

Существует сильная отрицательная корреляция между соотношением затрат и доходов и всеми другими показателями. Таким образом, отношение С / I может использоваться только как одна переменная. Кроме того, ROE имеет значительный позитив с чистой процентной маржей. Это, в свою очередь, означает, что мы не можем одновременно использовать ROE и NIM. Из-за того, что нам нужна переменная SIZE для проверки нашей второй гипотезы, но она коррелирует с NIM, мы выбираем ROE в качестве предиктора для регрессионного анализа. Таким образом, уравнение регрессии для латвийской выборки включает в себя показатель DEA в качестве зависимой переменной и ННІ, SIZE (lnA) и ROE в качестве объясняющих переменных.

Таблица 4 – Корреляционная матрица для специфических для банка мер для выборочных данных Литвы

	SIZE	NIM	ROE	C/I
SIZE	1	-0.411**	0.080	-0.513**
NIM	-0.411**	1	-0.268*	0.261*
ROE	0.080	-0.268*	1	-0.314*
C/I	-0.513**	0.261*	-0.314*	1

На основании результатов корреляционного анализа данных выборки из Литвы соотношение затрат и доходов также должно быть исключено из регрессионной модели. Форма уравнения регрессии такая же, как и для латвийской выборки: ННІ, SIZE и ROE считаются предикторами. Результаты корреляционного анализа, выполненного для выборочных данных Эстонии (таблица 5), дают две комбинации объясняющих факторов для регрессионной модели: ННІ, SIZE, ROE и ННІ, NIM, CI. Однако вторая комбинация не включает переменную SIZE и не анализируется дополнительно.

Таблица 5 – Корреляционная матрица для специфических для банка мер для выборочных данных Эстонии

	SIZE	NIM	ROE	C/I
SIZE	1	-0.253	0.292*	-0.572**
NIM	-0.253	1	0.278	-0.228
ROE	0.292*	0.278	1	-0.690**
C/I	-0.572**	-0.228	-0.690**	1

Регрессионная диагностика каждой модели представлена в таблице 6. Она включает R-квадрат (R^2), скорректированный R-квадрат (Adj. R^2), F-тест общего соответствия (F Sig.) И статистику Дурбина-Ватсона (DW).

Таблица 6 – Статистика регрессии

Sample	R^2	dj. R^2	FSig.	DW
Латвия	0.860	0.856	0.000	1.028
Литва	0.980	0.979	0.000	1.913
Эстония	0.834	0.824	0.000	2.142

Для уровня достоверности 95%, если «значимость F» меньше 0,05, то нулевая гипотеза отклоняется (имеется статистически значимая связь между зависимой переменной и независимой переменной). Значимость F для всех моделей равна 0,000 R-квадрат во всех случаях больше 0,8, что указывает на то, что более 80% изменчивости эффективности банка объясняется этими моделями.

Критические значения для статистики Дурбина-Ватсона определяются для $p = 3$ (число независимых факторов) и соответствующего количества наблюдений для каждой конкретной страны (n). Однако анализ статистики Дурбина-Ватсона показывает автокорреляцию в остатках для латвийских выборочных данных: DWLV (1,028) ниже, чем его самое низкое критическое значение ($DL = 1,61$). В свою очередь, для выборочных данных из Литвы и Эстонии DW превышает свое верхнее критическое значение: DWLT (1,913) > DU = 1,70; DWEST (2,142) > DU = 1,67. Таким образом, в остатках нет автокорреляции.

Статистика по коэффициентам регрессии для трех моделей представлена в таблицах 7, 8 и 9. Константа исключена из моделей регрессии. Зависимой переменной является оценка DEA.

Таблица 7 – Статистика по коэффициентам регрессии: данные выборки из Латвии

Predictors	B	Sig.	VIF
HHI	217.838	0.196	56.136
SIZE	2.798	0.035	56.146
ROE	-0.184	0.020	1.017

Для HHI переменный коэффициент регрессии не является статистически значимым ($p = 0,196 > 0,05$). Коэффициент инфляции дисперсии (VIF) указывает на проблему мультиколлинеарности ($VIF > 10$) [44]. Тем не менее, HHI и SIZE включены в модель, предполагая позитивные отношения между ними и принимая это ограничение.

Применяемый регрессионный анализ для данных выборки из Литвы (таблица 8) дает статистически значимый коэффициент для HHI и незначимые коэффициенты для SIZE и ROE ($p > 0,05$).

Таблица 8 – Статистика по коэффициентам регрессии: данные выборки из Литвы

Predictors	B	Sig.	VIF
HHI	430.411	0.000	69.763
SIZE	1.040	0.283	70.072
ROE	-0.022	0.217	1.047

Анализируя данные выборки в Эстонии (таблица 9), только SIZE имеет статистически значимый коэффициент регрессии ($p = 0,026 < 0,05$).

Таблица 9 – Статистика по коэффициентам регрессии: выборочные данные Эстонии

Predictors	B	ig.	VIF
HHI	15.240	0.881	37.454
SIZE	4.864	0.026	37.796
ROE	0.276	0.178	1.057

Результаты регрессионного анализа указывают на то, что, используя выбранные показатели, мы не можем надежно предсказать оценку DEA отдельного банка. Даже удаляя HHI или SIZE из набора данных, можно преодолеть проблему

мультиколлинеарности, но коэффициент регрессии для ROE все еще не является статистически значимым (см. Таблицу 10).

Таблица 10 – Статистика по регрессионному анализу (предикторы):

Model summary	Statistics	LV	LT	EE
Predictors: SIZE, ROE	R ²	0.855	0.970	0.827
	F Sig.	0.000	0.000	0.000
Coefficients	Sig. SIZE	0.000	0.000	0.000
	Sig. ROE	0.020	0.166	0.176
	VIF	1.017	1.040	1.033
Predictors: HHI, ROE	R ²	0.854	0.980	0.816
	F Sig.	0.000	0.000	0.000
Coefficients	Sig. HHI	0.000	0.000	0.000
	Sig. ROE	0.020	0.260	0.091
	VIF	1.017	1.036	1.024

Вероятно, при использовании другого коэффициента рентабельности вместо ROE качество модели можно улучшить. Однако это не является целью настоящего исследования. У нас достаточно эмпирических данных для проверки заявленной гипотезы.

Во всех трех случаях мы имеем положительную связь между концентрацией рынка и эффективностью, а также между долей рынка отдельного банка и его эффективностью. Это означает, что связанные с QLH гипотезы H1 и H2 отвергаются.

Заключение

Настоящее исследование было направлено на проверку гипотезы Quiet Life (QLH) на банковском рынке Балтии. Для достижения целей исследования автор проверил две гипотезы и провел множественный регрессионный анализ, чтобы выяснить взаимосвязь между эффективностью отдельных банков и двумя переменными: уровнем концентрации на рынке (H1), представленным по HHI, и размером банков (SIZE) выражается натуральным логарифмом объема совокупных активов банка (H2). Критериями, использованными для подтверждения заявленных гипотез, были положительные коэффициенты регрессии для переменных HHI и SIZE. Анализ проводился на данных выборки для каждой страны отдельно.

Модели регрессии не дали достоверных результатов из-за статистически незначимых коэффициентов регрессии в большинстве случаев. Однако, основываясь на признаках коэффициентов регрессии, можно сделать однозначный вывод о том, что гипотеза тихой жизни должна быть отвергнута. Нет данных о негативном влиянии размера банка на показатель DEA, а также концентрация рынка не оказывает негативного влияния на эффективность банка.

Расширение настоящего исследования с использованием различных спецификаций модели DEA (с другими комбинациями ввода-вывода) или измерения рыночной конкуренции с другими коэффициентами вызывает значительный научный интерес. Кроме того, должен быть иссле-

дован процесс прогнозирования эффективности банка с помощью специфических для банка мер.

В современных условиях в Казахстане актуально не только использование механизма оценки банков по соблюдению пруденциальных нормативов, но и активное применение новейших технологий по риску-профилю банка.

Анализ показал, что более низкие значения оценки DEA в банковском секторе указывают на относительную неэффективность анализируемых банков.

Это исследование было проведено в рамках исследования «Повышение безопасности граждан Латвии через развитие финансовой грамотности» № 394/2012.

Литература

- Andries A.M., Capraru B. (2012) Competition and Efficiency in EU27 Banking Systems. *Baltic Journal of Economics*, vol. 12, No.1, pp. 41-60.
- Bikker J.A. (2010) Measuring Performance of Banks: An Assessment. *Journal of Applied Business and Economics*, vol. 11, No. 4, pp. 141-159.
- Guillen J., Rengifo E.W., Ozsoz E. (2014) Relative Power and Efficiency as a Main Determinant of Banks' Profitability in Latin America. *Borsa Istanbul Review*, pp. 1-7.
- Bain J. (1956) Barriers to New Competition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Demsetz H. (1973) Information and Efficiency: Another Viewpoint. *Journal of Law and Economics*, vol. 10, pp. 1-22.
- Hicks J. (1935) Annul Survey of Economic Theory: The Theory of Monopoly. *Econometrica*, vol. 3, pp. 1-20.
- Kosak M., Zaje P., Zoric J. (2009) Bank Efficiency Differences in the New EU Member States. *Baltic Journal of Economics*, vol. 9, No. 2, pp. 67-90.
- Castellanos S.G., Garza-García J.G. (2013) Competition and Efficiency in the Mexican Banking Sector. Working Paper No. 13/29, Madrid: BBVA.
- Casu B., Girardone C. (2006) Bank Competition, Concentration and Efficiency in the Single European Market. The Manchester School, vol. 74, No. 4, pp. 441-468.
- Fungáčová Z., Pessarossi P., Weill L. (2013) Is bank competition detrimental to efficiency? Evidence from China. *China Economic Review*, vol. 27, pp. 121-134.
- Rettab B., Kashani H., Obay L., Rao A. (2010) Impact of Market Power and Efficiency on Performance of Banks in the Gulf Cooperation Council Countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, vol. 50, pp. 190-203.
- Rhoades S., Rutz R. (1982) Market Power and Firm risk – a Test of the “Quiet Life” Hypothesis, *Journal of Monetary Economics*, vol. 9, pp. 73-85.
- Koetter M., Vins O. (2008) The Quiet Life Hypothesis in Banking: Evidence from German Savings Banks. WPS No. 190, Frankfurt am Main: Fachbereich Wirtschaftswissenschaften Finance & accounting.
- Fu X.M., Heffernan Sh. (2009) The effects of reform on China's bank structure and performance. *Journal of Banking & Finance*, vol. 33, No. 1, pp. 39-52.
- Maudos J., Guevara J.F. (2007) The Cost of Market Power in Banking: Social Welfare Loss vs. Cost Inefficiency. *Journal of Banking and Finance*, vol. 31, pp. 2103-2125.
- Punt L., Van Rooij M. (2009) The Profit-Structure Relationship and Mergers in the European Banking Industry: An Empirical Assessment. *Kredit und Kapital*, vol. 36, pp. 1-29.
- Fang Y., Marton K. (2011) Bank Efficiency in Transition Economies: Recent Evidence from South-Eastern Europe. *Research Discussion Papers 5/2011*, Helsinki: Bank of Finland.
- Al-Muharrami S., Kent M. (2009) Market power versus efficient-structure in Arab GCC banking. *Applied Financial Economics*, vol. 19, No. 18, pp. 1487-1496.
- Al-Jarrah I.M., Gharaibeh H. (2009) The Efficiency Cost of Market Power in the Banking Industry: A Test of the “Quiet Life” and Related Hypotheses in the Jordan Banking Industry. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 6, No. 2, pp. 32-39.
- Tetsushi H., Yoshiro T., Hirofumi U. (2012) Firm Growth and Efficiency in the Banking Industry: A New Test of the Efficient Structure Hypothesis. *RIETI Discussion Paper Series 12-E-060*. Tokyo: RIETI.
- Coccorese P., Pellecchia A. (2010) Testing the ‘Quiet Life’ Hypothesis in the Italian Banking Industry. *Economic Notes*, vol. 39, No. 3, pp. 173-202.

- Fiorentino E., Karmann A., Koetter M. (2006) The Cost Efficiency of German Banks: A Comparison of SFA and DEA. Discussion Paper Series 2/ Banking and Financial Studies No 10/2006. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank.
- Toci V.Z. (2009) Efficiency of Banks in South-East Europe: With Special Reference to Kosovo. WP No 4, Prishtina: Central Bank of the Republic of Kosovo.
- Hogue R., Rayan I. (2012) Data Envelopment Analysis of Banking Sector in Bangladesh. Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences, vol. 5, No. 5, pp. 17-22.
- Kosmidou K., Zopounidis C. (2008) Measurement of Bank Performance in Greece. South Eastern Europe Journal of Economics, vol. 6, No. 1, pp. 79-95.
- Thagunna K.S., Poudel S. (2013) Measuring Bank Performance of Nepali Banks: A Data Envelopment Analysis (DEA) Perspective. International Journal of Economics and Financial Issues, vol. 3, No. 1, pp. 54-65.
- Нигмонов А. Эффективность и эффективность банков в Узбекистане // Евразийский журнал бизнеса и экономики. – 2010. – Вып. 3, № 5. – С. 1-25.
- Аршинова Т. Измерение банковской эффективности с использованием методов пограничного анализа // Журнал прикладной математики. – 2011. – Вып. 4, № 3. – С. 165-176.
- Titko J., Jureviciene D. (2014) DEA Application at Cross-Country Benchmarking: Latvian vs. Lithuanian Banking Sector. Procedia – Social and Behavioral Sciences, vol. 110, pp. 1124-1135.
- Titko J., Stankeviciene J., Luce N. (2014) Measuring Bank Efficiency: DEA application. Technological and Economic Development of Economy, vol. 20, No. 4, pp. 739-757.
- Abbasoglu O.F., Aysan A.F., Gunes A. (2007) Concentration, Competition, Efficiency and Profitability of the Turkish Banking Sector in the Post-Crises Period. MPRA Paper No. 5494. Istanbul: Boğaziçi University.
- Ferreira C. (2012) Bank Market Concentration and Efficiency in the European Union: A Panel Granger Causality Approach. WP 03/2012/DE/UECE. Lisbon: School of Economics and Management.
- Dabla-Norris E., Floerkemeier H. (2007) Bank efficiency and market structure: what determines banking spreads in Armenia? IMF Working Papers, pp. 1-28.
- Tabak B.M., Fazio D.M., Cajueiro D.O. (2011) Profit, Cost and Scale Efficiency for Latin American Banks: Concentration-Performance Relationship. WPS 244, Brasilia: Banco Central do Brasil.
- Chortareas G.E., Garza-Garcia J.G., Girardone C. (2010) Banking Sector Performance in Some Latin American Countries: Market Power versus Efficiency. WP 2010-20, Banco de Mexico.
- Panzar J.C., Rosse J.N. (1987) Testing for Monopoly Equilibrium. Journal of Industrial Economics, vol. 35, pp. 443-456.
- Bikker J.A., Haaf K. (2006) Competition, Concentration and Their Relationship: An empirical Analysis of the Banking Industry. Journal of Banking and Finance, vol. 26, pp. 2191-2214.
- Griffith R., Boone Jan J., Harrison R. (2005) Measuring Competition. Research Paper No. 022, Advanced Institute of Management.
- Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. (1978) Measuring the Efficiency of Decision-Making Units. European Journal of Operational Research, vol. 2, pp. 429-444.
- Sealey C.W., Lindley J.T. (1977) Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. The Journal of Finance, vol. 32, No. 4, pp. 1251-1266.
- European Central Bank (2007-2013) Structural Financial Indicators, sdw.ecb.europa.eu
- U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission (2010) Horizontal Merger Guidelines, <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hmg-2010.html#5c>
- Farrell M.J. (1957) The measurement of productive efficiency. Journal of Royal Statistical Society, vol. 120(A), pp. 253-281.
- Cohen S., Kaimenakis N. (2007) Intellectual capital and corporate performance in knowledge intensive SMEs. The Learning Organization, vol. 14, No. 3, pp. 241-262.

References

- Abbasoglu O.F., Aysan A.F., Gunes A. (2007) Concentration, Competition, Efficiency and Profitability of the Turkish Banking Sector in the Post-Crises Period. MPRA Paper No. 5494. Istanbul: Boğaziçi University.
- Al-Jarrah I.M., Gharaibeh H. (2009) The Efficiency Cost of Market Power in the Banking Industry: A Test of the “Quiet Life” and Related Hypotheses in the Jordan Banking Industry. Investment Management and Financial Innovations, vol. 6, No. 2, pp. 32-39.
- Al-Muharrami S., Kent M. (2009) Market power versus efficient-structure in Arab GCC banking. Applied Financial Economics, vol. 19, No. 18, pp. 1487-1496.
- Andries A.M., Capraru B. (2012) Competition and Efficiency in EU27 Banking Systems. Baltic Journal of Economics, vol. 12, No. 1, pp. 41-60.
- Arshinova T. (2011) Izmereniye bankovskoy effektivnosti s ispol'zovaniyem metodov pogranichnogo analiza [Measurement of banking efficiency using border analysis methods]. Zhurnal prikladnoy matematiki, vol. 4, № 3, pp. 165-176.
- Bain J. (1956) Barriers to New Competition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bikker J.A. (2010) Measuring Performance of Banks: An Assessment. Journal of Applied Business and Economics, vol. 11, No. 4, pp. 141-159.
- Bikker J.A., Haaf K. (2006) Competition, Concentration and Their Relationship: An empirical Analysis of the Banking Industry. Journal of Banking and Finance, vol. 26, pp. 2191-2214.
- Castellanos S.G., Garza-García J.G. (2013) Competition and Efficiency in the Mexican Banking Sector. Working Paper No. 13/29, Madrid: BBVA.
- Casu B., Girardone C. (2006) Bank Competition, Concentration and Efficiency in the Single European Market. The Manchester School, vol. 74, No. 4, pp. 441-468.

- Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. (1978) Measuring the Efficiency of Decision-Making Units. European Journal of Operational Research, vol. 2, pp. 429-444.
- Chortareas G.E., Garza-Garcia J.G., Girardone C. (2010) Banking Sector Performance in Some Latin American Countries: Market Power versus Efficiency. WP 2010-20, Banco de Mexico.
- Coccorese P., Pellecchia A. (2010) Testing the ‘Quiet Life’ Hypothesis in the Italian Banking Industry. Economic Notes, vol. 39, No. 3, pp. 173-202.
- Cohen S., Kaimenakis N. (2007) Intellectual capital and corporate performance in knowledge intensive SMEs. The Learning Organization, vol. 14, No. 3, pp. 241-262.
- Dabla-Norris E., Floerkemeier H. (2007) Bank efficiency and market structure: what determines banking spreads in Armenia? IMF Working Papers, pp. 1-28.
- Demsetz H. (1973) Information and Efficiency: Another Viewpoint. Journal of Law and Economics, vol. 10, pp. 1-22.
- European Central Bank (2007-2013) Structural Financial Indicators, sdw.ecb.europa.eu
- Fang Y., Marton K. (2011) Bank Efficiency in Transition Economies: Recent Evidence from South-Eastern Europe. Research Discussion Papers 5/2011, Helsinki: Bank of Finland.
- Farrell M.J. (1957) The measurement of productive efficiency. Journal of Royal Statistical Society, vol. 120(A), pp. 253-281.
- Ferreira C. (2012) Bank Market Concentration and Efficiency in the European Union: A Panel Granger Causality Approach. WP 03/2012/DE/UECE. Lisbon: School of Economics and Management.
- Fiorentino E., Karmann A., Koetter M. (2006) The Cost Efficiency of German Banks: A Comparison of SFA and DEA. Discussion Paper Series 2/ Banking and Financial Studies No 10/2006. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank.
- Fu X.M., Heffernan Sh. (2009) The effects of reform on China’s bank structure and performance. Journal of Banking & Finance, vol. 33, No. 1, pp. 39-52.
- Fungáčová Z., Pessarossi P., Weill L. (2013) Is bank competition detrimental to efficiency? Evidence from China. China Economic Review, vol. 27, pp. 121-134.
- Griffith R., Boone Jan J., Harrison R. (2005) Measuring Competition. Research Paper No. 022, Advanced Institute of Management.
- Guillen J., Rengifo E.W., Ozsoz E. (2014) Relative Power and Efficiency as a Main Determinant of Banks’ Profitability in Latin America. Borsa Istanbul Review, pp. 1-7.
- Hicks J. (1935) Annul Survey of Economic Theory: The Theory of Monopoly. Econometrica, vol. 3, pp. 1-20.
- Hogue R., Rayan I. (2012) Data Envelopment Analysis of Banking Sector in Bangladesh. Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences, vol. 5, No. 5, pp. 17-22.
- Koetter M., Vins O. (2008) The Quiet Life Hypothesis in Banking: Evidence from German Savings Banks. WPS No. 190, Frankfurt am Main: Fachbereich Wirtschaftswissenschaften Finance & accounting.
- Kosak M., Zajc P., Zoric J. (2009) Bank Efficiency Differences in the New EU Member States. Baltic Journal of Economics, vol. 9, No. 2, pp. 67-90.
- Kosmidou K., Zopounidis C. (2008) Measurement of Bank Performance in Greece. South Eastern Europe Journal of Economics, vol. 6, No. 1, pp. 79-95.
- Maudos J., Guevara J.F. (2007) The Cost of Market Power in Banking: Social Welfare Loss vs. Cost Inefficiency. Journal of Banking and Finance, vol. 31, pp. 2103-2125.
- Nigmonov A. (2010) Effektivnost’ i effektivnost’ bankov v Uzbekistane [Efficiency and effectiveness of banks in Uzbekista]. Yevraziyiskiy zhurnal biznesa i ekonomiki, vol. 3, № 5, pp. 1-25.
- Panzar J.C., Rosse J.N. (1987) Testing for Monopoly Equilibrium. Journal of Industrial Economics, vol. 35, pp. 443-456.
- Punt L., Van Rooij M. (2009) The Profit-Structure Relationship and Mergers in the European Banking Industry: An Empirical Assessment. Kredit und Kapital, vol. 36, pp. 1-29.
- Rettab B., Kashani H., Obay L., Rao A. (2010) Impact of Market Power and Efficiency on Performance of Banks in the Gulf Cooperation Council Countries. International Research Journal of Finance and Economics, vol. 50, pp. 190-203.
- Rhoades S., Rutz R. (1982) Market Power and Firm risk – a Test of the “Quiet Life” Hypothesis, Journal of Monetary Economics, vol. 9, pp. 73-85.
- Sealey C.W., Lindley J.T. (1977) Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. The Journal of Finance, vol. 32, No. 4, pp. 1251-1266.
- Tabak B.M., Fazio D.M., Cajueiro D.O. (2011) Profit, Cost and Scale Efficiency for Latin American Banks: Concentration-Performance Relationship. WPS 244, Brasilia: Banco Central do Brasil.
- Tetsushi H., Yoshiro T., Hirofumi U. (2012) Firm Growth and Efficiency in the Banking Industry: A New Test of the Efficient Structure Hypothesis. RIETI Discussion Paper Series 12-E-060. Tokyo: RIETI.
- Thagunna K.S., Poudel S. (2013) Measuring Bank Performance of Nepali Banks: A Data Envelopment Analysis (DEA) Perspective. International Journal of Economics and Financial Issues, vol. 3, No. 1, pp. 54-65.
- Titko J., Jureviciene D. (2014) DEA Application at Cross-Country Benchmarking: Latvian vs. Lithuanian Banking Sector. Procedia – Social and Behavioral Sciences, vol. 110, pp. 1124-1135.
- Titko J., Stankeviciene J., Lace N. (2014) Measuring Bank Efficiency: DEA application. Technological and Economic Development of Economy, vol. 20, No. 4, pp. 739-757.
- Toci V.Z. (2009) Efficiency of Banks in South-East Europe: With Special Reference to Kosovo. WP No 4, Prishtina: Central Bank of the Republic of Kosovo.
- U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission (2010) Horizontal Merger Guidelines, <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hmg-2010.html#5c>

3-бөлім

**АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМЫТУ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

Section 3

**HUMAN CAPITAL
DEVELOPMENT TRENDS**

Раздел 3

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА**

Р.М. Рузанов, Қ.Н. Жангалиева

ҚР БФМ ҚК Экономика институты,
Қазақстан, Алматы қ., е-mail: kymbat.zhangalieva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТИ: ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТАЛДАУЫ

Елдегі және әлемдегі экономикалық жағдайды тұтастай алғанда жоғары технологиялар және инновациялық шешімдерді өндірістік және бизнес процестерге әзірлеу мен енгізу қажеттілігін талап етеді. Бұған елдің зияткерлік әлеуетін дамыту арқылы ғана қол жеткізуге болады, ал ол өз кезегінде инвестициялардың сапасына және тиісінше қолеміне байланысты. Қазіргі кезде экономиканың зияткерлік құрамдас бөлігі үлкен мәнге ие болып келе жатыр. Бұл мақала елдің зияткерлік әлеуетін және жалпы экономиканы дамыту үшін инвестициялар құрылымының ерекшеліктеріне арналған. Зияткерлік әлеуетті дамытудағы инвестициялардың жетекші рөлі олардың қасипорындарды капиталдандыруды арттыруымен және елдің өндірістік мүмкіндіктерін кеңейту әрі экономикалық өсуге негіз құруымен айқындалады. Зияткерлік әлеуетті дамытуға арналған инвестициялар саласында болып жатқан процестердің сипаты және серпіні елдің болашағына әсер етеді. Зияткерлік әлеуетке тиісті инвестициялау кезінде қоғам өмірінің барлық салаларында (экономика, мәдениет, философия және т.б.) сапалы серпіліс басталады. Авторлар сондай-ақ білім беруге, ғылым және деңсаулық сақтауға арналған инвестициялардың құрылымы мен серпінің қарастырды, сонымен қатар басқа елдермен салыстырмалы талдау жүргізді. Зерттеуде жүйелік тәсіл және деректерді талдау әдісі қолданылады.

Түйін сөздер: инвестиция, адами капитал, зияткерлік әлеует, деңсаулық, сақтау, білім беру.

R.M. Ruzanov, K.N. Zhangaliev

Institute economics CS MES RK,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: kymbat.zhangalieva@mail.ru

Intellectual potential of Kazakhstan: dynamics and structural analysis of investment

The economic situation in the country and in the world as a whole dictates the need to master and implement high technologies and innovative solutions in production and business processes. This can be achieved only with the development of the intellectual potential of the country, which in turn depends on the quality and, accordingly, the amount of investment. The intellectual component of the economy is becoming increasingly important. This article is devoted to the features of the investment structure for the development of the intellectual potential of the country and the economy as a whole. The leading role of investment in the development of intellectual potential is determined by the fact that they increase the capitalization of enterprises and create the basis for expanding the country's productive capacity and economic growth. The nature and dynamics of the processes occurring in the field of investment in the development of intellectual potential affects the future of the country. With appropriate investment in intellectual potential, a qualitative leap will begin in all spheres of society (economy, culture, philosophy, etc.). The authors also examined the structure and dynamics of investment in education, science and health, made a comparative analysis with other countries. In the study was applied systematic approach and data analysis method.

Key words: investment, human capital, intellectual potential, health, education.

Р.М. Рузанов, Қ.Н. Жангалиева

Институт экономики КН МОН РК,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kymbat.zhangalieva@mail.ru

**Интеллектуальный потенциал Казахстана:
динамика и структурный анализ инвестиции**

Экономическая ситуация в стране и в мире в целом диктует необходимость освоения и внедрения высоких технологий и инновационных решений в производственные и бизнес-процессы. Этого возможно достичь только при развитии интеллектуального потенциала страны, который, в свою очередь, зависит от качества и соответственно количества инвестиций. Интеллектуальная составляющая экономики приобретает все большее значение. Данная статья посвящена особенностям структуры инвестиций для развития интеллектуального потенциала страны и экономики страны в целом. Ведущая роль инвестиций в развитии интеллектуального потенциала определяется тем, что благодаря им повышается капитализация предприятий и создается база для расширения производственных возможностей страны и экономического роста. Характер и динамика процессов, происходящих в сфере инвестиций в развитие интеллектуального потенциала, влияют на будущее страны. Присоответствующем инвестировании в интеллектуальный потенциал начнется качественный скачок во всех сферах жизни общества (экономика, культура, философия и т.д.). Авторами также рассмотрены структура и динамика инвестиций в сферу образования, науки и здравоохранения, сделан сравнительный анализ с другими странами. При исследовании был применен системный подход и метод анализа данных.

Ключевые слова: инвестиция, человеческий капитал, интеллектуальный потенциал, здравоохранение, образование.

Kіріспе

Соңғы ғасырларда адамзат халық шаруашылығының барлық салаларында үлкен ғылыми-технологиялық серпіліс жасады. Бұл үшін урбанизация, өмір сүру деңгейін жақсарту, геосаяси өзгерістер, соғыс, мемлекеттік режимдерді ауыстыру сияқты бірқатар себептер қозғаушы күш болды. Алайда, осы себептерді біріктіруші ресурс бұрынғысынша ақша ағындары мен оларды басқаратын әкімшілік күштер болып қалды. Осы барлық ғылыми жаңалықтар, технологиилар, өнертабыстар және инновациялар орасан зор инвестициялар мен әкімшілік аппараттың қолдауын талап етті. Осы максаттарға инвестициялар тарту тәсілдері өзгерістерге үшінрады және әлі де дами түсude. Индустримальық жаңғырту бәсекеге қабілеттілікті арттыру және өндірістің жаңа жоғары технологиялық салаларын дәйекті дамыту арқылы ғылыми сыйымды салаларды қалыптастыруды көздейді. Бұған әрбір аймак және жалпы елдің зияткерлік әлеуетін толық пайдалана отырып қол жеткізуге болады.

Дамыған елдерде зияткерлік әлеует мәселелеріне үлкен мән беріледі. Үлт интеллектінін дамуына олар ғылымдағы жаңа жаңалықтармен, өнеркәсіптегі жаңа технологиялармен және елдің ЖІӨ-нің ұлғаюымен қайтарылатын орасан зор қаражат салады. Қазақстанда осы бағытқа көзқарас жеткіліксіз дамыған, ел және аймақтардың зияткерлік ресурстарын басқаруда

жүйелілік әрі ғылыми негізділік жоқ. Ғылыми зерттеулер жүргізу Қазақстанның зияткерлік капиталын басқарудың тетіктері мен технологияларын, сонымен қатар оларға мемлекет тарапынан бөлінген қаражат динамикасын пысықтауға мүмкіндік береді, бұл осы жұмысты өзекті етеді.

Экономикалық өсу мен дамуды қамтамасыз ету үшін адам капиталға инвестициялар (білім беру, ғылым, инновация және т.б.) физикалық капиталға (машиналар мен жабдықтар, түрғын үй және инфрақұрылым) инвестиациялар сияқты маңызды болып келеді. Сонымен қатар білім беру мүмкіндіктерін тенестіру дәрежесі әлеуметтік тенсіздікке елеулі әсер етеді. Осылайша, экономикадағы ең маңызды мәселелердің бірі зияткерлік әлеуетке инвестициялардың экономикалық өсу мен дамуға қаншалықты ықпал ететінін және олардың тенсіздікке қандай әсер ететінін түсіну болып табылады.

Сонымен бірге зияткерлік әлеуетке, оның қалыптастасуы мен дамуына инвестиациялар проблемасын бөліп көрсету қажет. Зияткерлік әлеуетке бағытталған инвестиациялар 2 санатқа болінеді – тікелей және жанама. Зияткерлік әлеуетке тікелей инвестиацияларға жалпы және арнайы білім алуға, өндірісте кәсіби даярлау және қайта даярлауға, мансаптық өсүді жоспарлау мен уәждемелеуге, мамандандырылған әдебиет сатып алуға, аутсорсерлер мен консультанттарды тартуға арналған шығындар жатады. Зияткерлік әлеуетке жанама инвестиацияларға

денсаулықты қолдауға және медициналық қызмет көрсетуге, ақпараттық технологиялар мен тиисті жабдықтарды сатып алуға және құруға арналған шығындарды жатқызады.

Аймақтағы және мемлекеттегі зияткерлік әлеуеттің қалыптасу процестері мен деңгейін айқындайтын негізгі фактор аймақтың экономикасына барынша табыс әкелетін және оның өсуіне ықпал ететін инвестициялар болып табылады. Олар қоғамның жаңа білім мен технологияларға деген сезімталдығын анықтайды, дамуды ынталандырады. Сондықтан зияткерлік әлеует элементтеріне салымдар салу қараждаттың жұмсалуының ең тиімді нысандары деп санауга болады. Қазіргі уақытта көптеген зерттеулер зияткерлік әлеует дәстүрлі экономикалық дамудың маңызды факторына айналғанын көрсетеді. Жабдықтарда, технологияларда, өнімдерде, әлемнің әр түрлі елдерінде іске асырылған жаңа білім үлесіне ЖІӨ есімінің 85%-ға жуығы келеді.

Есептеулер бойынша еңбек өнімділігі өсімінің 2/3-і компьютерлерді өндірудің тікелей салдары немесе компьютерлерге салынған инвестицияларға айналды (Эксперт, 2000: 76). Алайда, ақпараттық технологиялардан түсетең пайда өнімнің жоғары сапасында, уақытты үнемдеу мен қолайлыштың көрінеді, бұл статистикада сирек көрініс табады. Мұндағы мәселе – ол статистиканың компьютерлік дәүірге нашар бейімделген. Сапа, ыңғайлыштық, тұтынушыларға негұрлым жетілдірілген қызмет көрсету, яғни негұрлым кең таңдаумен, нақты тұтынушының қажеттіліктеріне бейімделумен байланысты өмірдің жаңа сапасы және басқа да материалдық емес ұтыстар әлі бар статистикамен көрсетілмейді.

Зияткерлік әлеуеттің қалыптастыру, тиімді пайдалану және дамыту ел және тұластай алғанда аймақтар экономикасы үшін ерекше маңызға ие. Өлеуметтік-экономикалық дағдарыс, бюджет саласын қаржыландырудың қалдық қағидаты, білім беру сапасының төмендеуімен және басқа да факторлар қазақстандық қоғамның зияткерлік әлеуеттіне елеулі зиян келтіруі мүмкін. Бұл саланың қалғандардан кем емес маңызды екенін түсіну қажет. Кейбір дамыған елдерде білім беруге, әскери және басқа мақсаттарға жұмсалатын шығыстардан бірнеше есе асып түсетең инвестициялар құйылады. Адамға арналған инвестиция біздің экономикамыз үшін ең тиімді және қажетті болып табылады.

Әдебиеттерге шолу

Зияткерлік әлеует санатының дамуына Смит пен Маршалдың (Diebolt, 2019: 542) ерте жұмыстарында қарастырылатын адам капиталының теориясын әзірлеу түрткі болды, оның ең танымал өкілдері: Г. Беккер (Becker, 1964: 26, 1962: 70, 1990: 98), Т. Шульц (Schultz, 1960: 68), Дж. Минцер (Mincer, 1991: 56, 1996: 30, 1958: 281).

«Адами капитал» теориясының пайда болуы бірқатар себептерге байланысты. 1960 жылға дейін Батыс экономистерінің назарында ең алдымен жұмыс істеп тұрған жұмыс күшін пайдалану мәселелері болды. Ғылыми-техникалық революция жағдайында жоғары білікті кадрларға тез өсіп келе жатқан сұраныс «қызыметкерлердің сапалық жаңа сипаттамалары мен қабілетін құруға байланысты» бірқатар міндеттерді шешуді талап етті.

Осыған байланысты Нельсон мен Феллс (Arrow, 1962: 155) адам капиталы, жаңа технологияларды енгізу үшін маңызды екенін, сондай-ақ Арроу тәжірибелін техникалық өзгерістерге әсерін атап өтті. Отандық экономикалық әдебиетте бұл мәселеге деген қызығушылық 90-шы жылдардың жанданды, адам капиталын қалыптастыру және пайдалану мәселелеріне арналған бірқатар мақалалар мен монографиялық зерттеулер пайда болды.

Зияткерлік әлеует санатының қалыптасуына австриялық экономист Й. Шумпетердің (Шумпетер, 1982: 456) жұмыстары айтартылған әсер етті. Оның идеялары экономиканың 80-ші жылдардың басында пайда болған эволюциялық теорияларына негіз болды. Ол экономикалық дамудың негізінде инновациялық процестер жататынын атап өтті, оның мәні шаруашылық қызыметтің факторлары мен жағдайларының жаңа комбинациясын жүзеге асыру болып табылады.

Дж. Диксон мен К. Гамильтон (Dixon, 1996: 15) зияткерлік ресурстар сапасының және олардың қоғамдық өндіріске тартылуы дәрежесінің жекелеген елдердегі үлттық байлық деңгейіне әсерін зерттеді. Бұл ретте байлық адам ресурстарынан, өндірістік активтерден және табиги ресурстардан құралады. Осы бағыт бойынша зерттеулер қазірге кезде де белсенді түрде жүргізіліп жатыр (мысалы, Л. Нестеров, Г. Аширова, С. Валентей, Г. Аширова, 2003: 26, Нестеров, 2002: 102, Журавлев, 2009: 3).

А.П. Якимахо еңбектерінде «зияткерлік ресурс», «зияткерлік әлеует» және «зияткерлік капитал» категорияларының мазмұны мен ерекшеліктері нақты анықталған (Якимахо, 2006: 335). Оның пікірінше, зияткерлік ресурс – нақты мәселелерді шешу үшін пайдаланылатын білім, зияткерлік әлеует – бұл менишік иесіне әлеуетті табыс алғып келе алатын жинақталған білім, ал зияткерлік капитал – бұл менишік иесіне табыс әкелетін немесе алғып келе алатын объективті білім нысанында көрсетіледі.

Қазақстандық экономикалық ғылымда осы мәселенің түрлі аспекттерінде, соның ішінде білім, инновация, зияткерлік капитал және т.б. Ф. Альжанова, Ф. Дінішев, А. Рамазанов еңбектерінде қарастырылған. Зияткерлік әлеуеттің әлеуметтік мәселелері С. Берешев, С. Калиева, М. Мелдаханова, К. Мухтарова, У. Шеденов жұмыстарында көнінен жазылған.

Сонымен, барлық қозқарасты жинақтай отырып, оларды нақтылаш, зияткерлік әлеует белгілі бір уақыт кезеңіне қоғам жинақтаған жиынтық зияткерлік ресурс болып табылады деп айтуға болады, ол өндірістік процестерге қатысу және иесіне табыс әкелу қабілетіне ие, ал зияткерлік капитал – бұл жинақталған зияткерлік ресурстың жиынтығы немесе зияткерлік әлеуеттің бөлігі, ол пайдалану нәтижесінде табыс әкеледі.

Әдіснама

Әдіснамасы ретінде қойылған ғылыми проблеманы зерттеу негізіне шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген экономиканы интеллектуалдық қамтамасызын ету бойынша экономикалық теорияның негізгі ережелері алынды. Экономикалық құбылыстар мен үдерістерді тану әдістері қолданылды: экономикалық-статистикалық талдау, салыстыру және жинақтау, сараптамалық және рейтингтік бағалар және т.б.

Осы зерттеуде пайдаланылған зияткерлік әлеуетке инвестициялар туралы деректер әртүрлі көздерден алынды. Біріншіден, біз Қазақстан статистика комитетінің статистикалық деректер базасын пайдаланамыз. Бұл сайттан біз 2005-2017 жылдардағы білім беру, ғылымға, денсаулық сақтауға және т.б. кеткен шығындар туралы деректерді қолданамыз.

Адам – экономиканың басты ресурсы, бірақ оның мәні біртіндеп дамыды. Алдымен ол өндірісте басты физикалық құш болды, бірақ уақыт өте келе мұндай қолдану өзгерді. Бұғандегі экономиканың негізгі құрамдас бөлігі

шығармашылық ақыл болып табылады, оны дамыту және қаржыландыру қажет. Үкімет, тұлғалар мен компаниялар тараپынан зияткерлік әлеуетке инвестиция салу деп келесі шығындарды айтуға болады:

- Денсаулық сақтау және денсаулықты қолдау;
- өндірісте білім алу және кәсіби дайындық;
- жұмыс іздеу;
- іргелі ғылыми әзірлемелер;
- инновациялық жобалар;
- бала туу.

Жоғарыда айтылғандай, инвестициялар макро және микро деңгейде де аса маңызды экономикалық санат болып табылады, бірінші кезекте қарапайым және кеңейтілген ұдайы өндірү, құрылымдық қайта құру, пайданы барынша көбейту үшін, сондай-ақ көптеген әлеуметтік проблемаларды шешу үшін маңызды рол атқарады. Зияткерлік әлеуетке инвестиацияларды өлшеу туралы тағы бір әдістеме бар, ол – ЭҮДҰ әдістемесі. Осы әдістемеге сәйкес инвестициялар үш құрамдас бөлікті қамтиды:

- ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге инвестиациялар;
- жоғары білім беруге арналған инвестиациялар;
- АКТ шығындары (бағдарламалық өнімдер).

Алдымен, «зияткерлік әлеует» ұғымына тоқтала кетсек, ол В.Ж. Келленің пікірінше, ғылымды, білімді, технологияларды, зияткерлік қызметтің барлық түрлерін және оның субъектілерін біріктіретін интегративті ұғым (Келле, 2001:13).

Жоғарыда аталғандардың ішінен елдің зияткерлік әлеуетіне инвестиацияларды қарастырайық, оның ішінде білім беруге, денсаулық сақтауға, ғылымға және т.б. кеткен инвестиациялар.

Зияткерлік әлеуетті қалыптастыру, тиімді пайдалану және дамыту мемлекет және тұтастай алғанда аймақтардың экономикасы үшін ерекше маңыза ие. Әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, бюджет саласын қаржыландырудың қалдық қағидаты, білім беру сапасының төмендеуімен және басқа да факторлар қазақстандық қоғамның зияткерлік әлеуетіне елеулі зиян келтіруі мүмкін. Бұл саланың қалғандардан кем емес екенін түсіну қажет. Кейбір дамыған елдерде білім беруге әскери және басқа мақсаттарға жұмсалатын шығыстардан асатын инвестиациялар құйылады. Адамға арналған инвестиациялар біздің экономикамыз үшін ең тиімді және қажетті болып табылады.

Бірақ осы кезеңде нарықта университеттерде теориялық оқыту мен шын мәнінде еңбек нарығы талап ететін жұмысшылар арасындағы үлкен алшақтық анықталды. Студенттердің практикалық тәжірибесі жоқ, ал бұл жұмыс берушілердің сұранысына сәйкес келмейді. Инновациялық адами капиталды көтермелеу және болашақ қызметкерлеріне инвестиция салу үшін білім беру жүйесі теориямен қатар көп практикалық қосымшаларды қамтуы тиіс. Бұл келе жатқан ұрпаққа енбек нарығы үшін дұрыс құралдар, сондай-ақ теориялық және практикалық білім береді. Бүгінде бізде ин-

дустриялар және университеттік білім беру арасындағы үлкен алшақтық түрғысынан таланттар жеткіліксіз. Университеттерден бітіріп шыққан жағдайда нарықтың қажеттіліктеріне сәйкес келмейді, себебі олар түлектерді нарық қажеттіліктеріне байланысты қайта оқыту керек (Mohammad, 2019: 2).

Білім беру саласының басты қорлары негізінен жергілікті және республикалық бюджет есебінен қаржыландырылады – 90,8 млрд теңге және 75,6 млрд теңге тиісінше, бұл барлық инвестициялардың 65%-ын құрайды (1-кесте).

1-кесте – Қазақстандағы білім беру саласының инвестиция құрылымы

Білім беруді инвестициялау көздері, млрд тг	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Барлығы	145,3	140,6	161,6	187,7	154,6	220,4	198,6	207,5	257,2
Республикалық бюджет	95,3	80,4	68,8	93,0	81,2	99,5	69,8	55,6	75,6
Жергілікті бюджет	34,7	43,6	52,4	64,5	47,6	73,4	65,7	70,0	90,8
Меншік қаражаттары	11,4	14,1	36,2	26,2	25,5	46,8	59,0	80,8	84,6
Банк несиелері	н/д	н/д	н/д	н/д	0,2	0,4	0,2	0,4	2,0
Шетелдік инвестициялар	1,6	1,8	2,4	2,5	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Карыз қаражаттары	2,3	0,7	1,7	1,5	0,1	0,2	3,9	0,6	4,2

Ескерту – ҚР ҰӘМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырыған

Өз қаражатының көлемі 38%-ға (34,7 млрд теңgeden 90,8 млрд теңгеге дейін) көтерілді. Бұл барлық уақыт аралығындағы максималды мән. Қарыз қаражаты есебінен білім беру инвестициялары 7 есеге көтеріліп, 4,2 млрд теңгені құрады.

Үкімет тарапынан басқа адамның зияткерлік әлеуетіне инвестиациялардың тағы бір негізгі бөлігі – әлеуметтік топтар, отбасылар және жеке тұлғалар жатады.

– Үкімет тарапынан. Білім беруге жұмсалатын шығындардың жалпы деңгейі төмен. Үкімет адами капитал саласындағы білім беруге инвестиациялардың аса маңызды объектісі ретінде біздің елдегі, аймақтағы немесе мектептегі білім сапасына тікелей әсер етеді. Қазақстанда жан басына шаққандағы білім беру шығындары 2017 жылы 17474 теңгені немесе 45 АҚШ долларын құрайды, ал 2012 жылы 39 АҚШ доллары болған. Ал АҚШ-та 2684 АҚШ доллары 60 есе көп.

Осылайша, біздің еліміз дамыған елдермен үлкен алшақтық қана емес, Қазақстанның мемлекеттік білім беруге инвестиациялары

да соңғы орындарда. Өткен жылы дамыған елдердегі білім беруге арналған мемлекеттік шығыстар ЖІӨ-нің шамамен 9%-ын құрады, ал Қазақстан 2017 жылы тек алғаш рет халықаралық стандарттарға 2,9% жетті (Claude, 2006: 252; World Bank data). Елдегі бюджеттік білім беруді қаржыландыру мемлекеттегі білім беруге жұмсалатын ағымдағы шығындардың жалпы сомасын көрсете алады, бұл елде білім беру іс-шараларын өткізуі қамтамасыз ету үшін маңызды қаржылық қолдау болып табылады. Білім беруді қаржыландырудың болмауы білім сапасын дамытуды айтартықтай шектейді

– Жанұя / жеке аспект. Өзін-өзі қаржыландырудың отбасылық деңгейі. Үй шаруашылығын иелену деңгейі төмен үй шаруашылықтары білім беруге қосымша инвестиациялар бере алмайды, мысалы, білім беру деңгейін арттыру үшін адами капиталды оқытуға көмектесетін білім беру құралдары және қызметтерді сатып алу үшін өзін-өзі қаржыландыру деңгейі жоғары болу қажет. Кейбір отбасыларға, әсіресе ауылдық жерлерде, қызметкерлерді оқытуға қатысты

ынта жетіспейді. Олар ауыл шаруашылығы өндірісі үлкен білімді қажет етпейді деп сайды. Ауыл отбасыларының балалары үшін мақсаты қаладағы университетке түсү болып та-

былады. Жоғары оқу орындарына қабылданған жағдайда колледж түлектерін жұмысқа орналастыру өте қын, бұл ата-аналардың жоғалған үмітіне әкеледі (2-кесте).

2-кесте – 2012-2017 жж. халықтың білім беру шығындарының бөлінуі

Жыл	Жан басына шакқандағы жалпы ақшалай шығындар, теңге			Жан басына шакқандағы білім беру шығындары, теңге				Халықтың жалпы шығындарынан білім беруге арналған шығындарының үлесі, %			
	КР	Қала	Ауыл	КР	Қала	Ауыл	+/-	КР	Қала	Ауыл	+/-
2012	382636	444442	308063	14838	16801	12469	-4332	3,88	3,78	4,05	0,27
2013	417555	482913	337830	15945	18195	13201	-4994	3,82	3,77	3,91	0,14
2014	445569	515891	358988	16529	19167	13281	-5886	3,71	3,72	3,70	-0,02
2015	462027	534856	365994	16360	19412	12335	-7077	3,54	3,57	3,37	-0,02
2016	502162	577654	400977	16697	20247	11939	-8308	3,33	3,51	2,98	-0,53
2017	555831	645038	435970	17474	21676	11828	-9848	3,14	3,35	2,71	-0,64

Ескерту – КР ҰЭМ Статистика комитетті мәліметтері негізінде авторлар құрастырган

Қала мен ауыл арасындағы білім беру шығындарының алшақтығы үлгаяуда. 2012-2013 жылдары білім беру шығындарының үлестік қатынасында ауыл тұрғындарынан қалалықтарға қарағанда көп. Алайда 2014 жылдан бастап ауыл шығындары күрт төмендей бастады және 2017 жылы 2,71%-ға жетті, бұл қала мәнінен 0,64%-ға тәмен. Атаулы мәнде сондай-ақ ауыл шығындарының қысқаруы жүріп жатыр, алайда орташа қарқынмен. Ауылдың қаламен айырмашылығы қала тұрғындары шығындарының салыстырмалы түрде жоғары есуімен байланысты. Егер 2012 жылы ауыл білім беруге қаладан 25,8% кем болса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 45,4%-ға жетті. Яғни, ауыл атаулы мәнде қаладан екі есе аз (2-кесте). Осындағы өзгерістердің нақты себептерін анықтау өте қын, себебі халықтың шығынына әртүрлі факторлар әсер етеді. Олардың арасында ауыл тұрғындарының қалага қоныс аударуын, қалалық жерлерде білім беру қызметтерінің үлгаяуын, мемлекеттік қаражатты түзетуді, әртүрлі гранттар мен стипендиялардың пайда болуын, халықтың білім беруге жұмысалатын қаражатының басымдықтарының және т.б. өзгеруін атап өтуге болады.

Статистикаға сәйкес, соңғы онжылдықта ЭҮДДҮ-ға мүше елдердің ұлттық табысы өсуінің 60-70% технологиялар мен білімге байланысты экономикалық өсімге қол жеткізді. АҚШ-та өнімділіктің, технологиялар мен білімнің

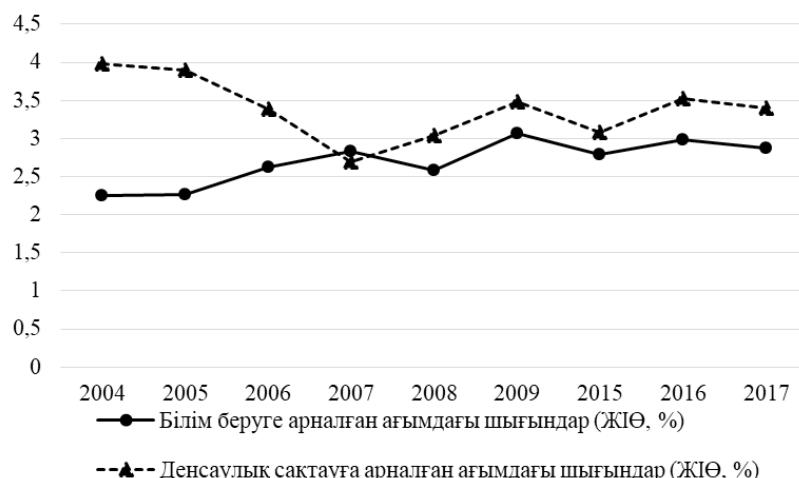
жалпы элементтерінің арасында өсу факторы 80%-ды құрады. ЮНЕСКО зерттеулері еңбек өнімділігі және қызметкерлердің сауаттылығы арасында оң корреляция бар екенин көрсетеді. Сауатсыздықпен салыстырғанда бастауыш мектеп бітіруі өнімділікті 43%-ға арттыра алады, орта мектеп бітіруі өнімділікті 108%-ға, ал колледжді бітіргеннен кейін – 300%-ға арттыра алады (Sellar, 2013: 245). Экономикалық жаһандану және жаңа әрі жоғары технологиялар мен білімнің экономикалық өсүдегі рөлі аса маңызды болып отыр. Сапалы адами капитал өнімділіктің өзегі және экономикалық өсүдің басты қозғаушы күші болды.

Қазақстандағы денсаулық сақтау және білім беру секторы соңғы екі онжылдықта жеткіліксіз қаржыландыру, сыйбайлас жемқорлық және қызметтерді нашар ұсыну сияқты мәселелерге тап болды. Елдің экономикалық өсүі мен дамуындағы адами капиталға инвестициялардың зор рөліне қарамастан, осы секторларға бюджеттік қаржы бөлу айтартылған жағдайы мүшкін. 1-суретте бюджеттік қаржатын білім беру және денсаулық сақтау секторына елдің ЖІӨ-нен бөлінуі көрсетілген.

Денсаулық сақтау секторы әлемдік экономикадағы өсіп келе жатқан сектор болып та-былады және ол қызмет көрсету саласындағы тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ) статистикасында елеусіз рөл атқарғанымен, соңғы

онжылдықтарда жаһандану және саудада әлеуеті тез өсті. Халықтың қартауы мен және инновациялар мен технологиялардың жылдам дамуымен байланысты қысымға байланысты шығындар денсаулық сақтау нарықтары мен қызметтерінің жедел жаһандануы бойынша пікірталастар тузырты. Сонымен, ТШИ денсаулық сақтау жүйесін күштейтуі немесе әлсіретуі мүмкін (Janjaroen, 2002: 305) және нарықтық сегменттеуге әлеулі үлес қосуы екіталаі (Outreville, 1998: 111) және қазіргі кезде ол негізінен табысы жоғары нарық сегменттерінде шоғырланған. 1993 жылғы әлемдік даму туралы «денсаулық сақтауға инвестициялар» баяндамасы (Денсаулық сақтау жүйелерін қаржыландыру және ұйымдастыру үшін мемлекеттік-жеке үлесім ұсынады) 1990 жылдарда денсаулық сақтау жүйелерінің ре-

формаларына әлеулі концептуалды әсер етті. Сол кезең ішінде ТШИ тез өсуі 1990 жылы тіркелген капиталдандырудың әлемдік жалпы жинақталуының 5%-дан 2000 жылы шамамен 20%-ға дейін ұлғайды (UNCTAD, 2004). Нарықты іздеуге бағытталған мотивациялар мен стратегиялар денсаулық сақтау саласындағы жеке компаниялардың қызметтінде басым, бірақ тиімділікке ұмтылатын компанияларда көптеген өнімдердің өсіп келе жатқан тартымдылығының артықшылықтарын пайдаланады. Соңғы жылдары денсаулық сақтау нарықтарына және жеке сектордың өсуіне арналған нақты жағдайларға арналған ауқымды зерттеулер мен жарияланымдарға қарамастан, денсаулық сақтау саласындағы меншік нысандары туралы жүйелі салыстырмалы деректерді табу өте қыын.

1-сурет – ЖІӨ-ден білім беру мен денсаулық сақтауға арналған шығындар үлесі, %
Ескерту – КР ҰЭМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

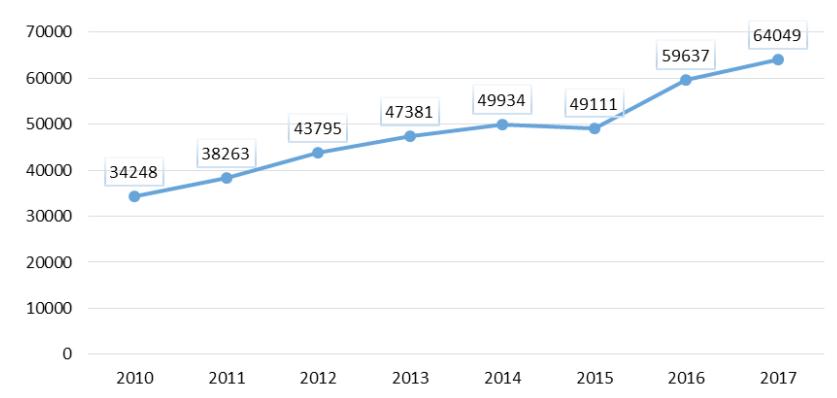
3-кесте – Қазақстандағы денсаулық сақтауға инвестициялар құрылымы, млрд. Тг

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Барлығы	111,4	154,9	100,4	80,0	103,3	113,9	74,6	64,3	93,7
Республикалық бюджет	88,2	130,0	63,8	47,7	72,2	57,1	36,5	17,2	16,5
Жергілікті бюджет	16,4	14,4	21,5	19,7	16,7	23,0	17,7	23,2	34,9
Меншік қаржаттары	6,3	8,0	11,1	10,5	11,6	28,1	17,6	21,8	33,7
Банк несиелері	н/д	н/д	н/д	н/д	1,8	3,6	2,3	1,6	8,0
Шетелдік инвестициялар	0,2	1,0	0,2	0,2	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Карыз қаржаттары	0,5	2,6	3,8	1,9	1,0	2,2	0,5	0,6	0,4

Ескерту – КР ҰЭМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

3-кестеден көріп отыргандай, денсаулық сақтау саласына инвестиция салу құлдырауда, егер 2010 ж. салыстырсақ, инвестициялар 1,7 есеге қысқарды. 35%-ға жуығы өз қаражаты мен жергілікті бюджет. Осыған байланысты

денсаулық сақтау саласында жоғарыда айтылған мәселелер пайда болуда. Айқындылық үшін бір тұрғынға арналған шығындарды қарап, басқа елдермен салыстырған жөн, сонда осы салада үлкен алшақтық көрінеді.

2-сурет – 2010-2017 жылдардағы 1 тұрғынға шаққандағы шығындар (тенге)
Ескерту – ҚР ҰЭМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырған

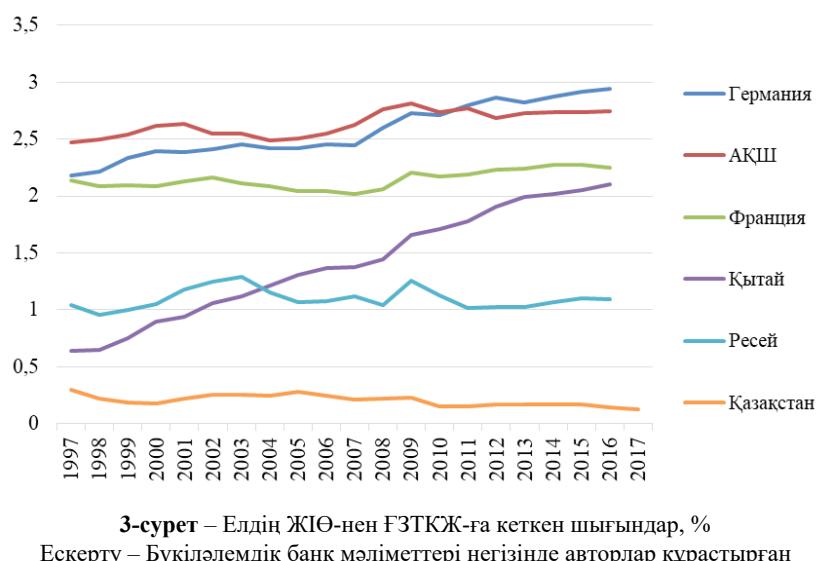
2017жылы 1 тұрғынға жұмсалатын шығындар орташа есеппен 64049 теңгені құрады. Ең теменгі жан басына шаққандағы көрсеткіш Алматы облысында – 43548 теңге, Алматы қаласында – 90914 теңге. Егер басқа дамушы елдерді алатын болсақ, Ресейде бұл көрсеткіш 524 долларды, Түркияда 455 долларды құрайды, Қыргызстанда 92 АҚШ долл., Бразилия 780 АҚШ долл., Испания 2354 АҚШ долл., ал Жапонияда 3733 АҚШ долл. Егер долларға біз аударсақ, Қазақстанда бұл көрсеткіш 169 АҚШ долларына тең болады (World health statistics, 2018:100).

Адамдардың денсаулығына байланысты инвестиациялар адами капиталдың тозу процесін баяулатады және оны жаңғыртуға ықпал етеді. Жақсы денсаулық өмір сүру ұзақтығын арттырады, адамның еңбекке қабілетті өмірін ұзартады, еңбек өнімділігін арттырады, қогамның еңбек әлеуетін қалыптастыруға ықпал етеді және экономиканың жағдайын жақсартады.

Кез келген елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі көбінесе зияткерлік ресурстарға, ғылыми сыйымды және ақпараттық технологияларға, өндірістің барлық факторларын тиімді пайдалану мен сапалы жетілдіруге негізделген ғылыми әлеуеттің даму деңгейімен айқындалады. Қазақстан Республикасы дамудың жиынтық әлеуетіне, оның ішінде ғылыми әлеуетке ие. Ғылыми әлеует сипатталады: –

ғылыми кешенді қаржыландыру көлемімен, оның ішінде: мемлекеттік бюджет, бюджетten тыс қорлар, кәсіпкерлік сектор ұйымдары, шетелдік инвесторлар қаражаты есебінен; – ғылымның материалдық-техникалық базасының даму деңгейі; – ғылым саласында жұмыс істейтіндердің, ғылым докторлары мен кандидаттарының саны; – елдің инновациялық жүйесінің жағдайы. Ғылыми әлеуетті тиімді пайдалану ғылымда жұмыс істейтін кадрлардың ұтымды құрылымына, ғылыми білімнің өсуін қамтамасыз ететін ғылыми кадрлардың біліктілігіне, дайындық дәрежесіне, шығармашылық зияткерлік қабілеттеріне байланысты.

Елдер бойынша зерттеулер мен әзірлемелерде инвестиациялар деңгейі ЖІӨ-нің (R&D intensity) ғылымды қажетсіну көрсеткішін есептеу негізінде жүзеге асырылады. 2-суретте осы көрсеткіш бойынша шығындардың ең жоғары деңгейі Германия, АҚШ-та екендігі көрсетілген. Ал АҚШ ғылымына бөлінетін ресурстар көлемі бойынша сөзсіз көшбасшы болып табылады. Қазақстан төмен көрсеткіштердің біріне ие және оның үстіне шығындар үлесі төмен. Ғылыми зерттеулерге жұмсалған шығындардың үрдістерін қарастыра отырып (3-сурет), барлық дамыған елдер соғы жылдары осы салада инвестиацияларды ұлғайтқанын атап өткен жөн.

3-сурет – Елдің ЖІӨ-нен F3ТКЖ-ға кеткен шығындар, %
Ескерту – Бүкіләлемдік банк мәліметтері негізінде авторлар құрастырган

Суреттен көріп отырғанымыздай, бізде жыл сайын F3ТКЖ шығындары қысқаруда, алайда көптеген елдерде ол өсүде. Осы кезеңде, мысалы, Қытай өзінің F3ТКЖ-ға арналған шығыстарын 5 есеге ұлгайты, осылайша дамыған елдердің деңгейіне жетті. Қазақстан тізімнің төменгі бөлігіндегі – 0,17%-дан 63-ші орында орналасы. Бізден 0,21% көрсеткішімен Өзбекстан жоғары, Қыргызстаннан сәл төмен – ЖІӨ-нің 0,12% (ал Forbes Kazakhstan есебі бойынша, 2017 жылы Қазақстанның көрсеткіші 0,14% құрады) (Ауелбекова, 2018).

ЖІӨ-нің ғылыми сыйымдылығын, яғни ЖІӨ көлемі мен ғылыми-техникалық қызмет арасындағы қазіргі тепе-тәндікті көрсететін көрсеткішті ұлғайту мүмкіндігінің механизмін түсіну үшін ғылыми әзірлемелерге жұмсалатын шығындар мөлшері түрінде олардың құрылымын талдау қажет (4-кесте).

Бекітілген әдістемеге сәйкес ғылыми өнімнің көлемін сипаттайтын көрсеткіш, яғни ЖІӨ-ге енгізілетін зерттеулер немесе әзірлемелер, оны өндіру шығындарына тең. Бұл шығындардың құраушы шығындардың мынадай түрлөрі болып табылады: еңбекақы төлеуге; қызметтерді сатып алуға (өз жобалары үшін); негізгі құралдарға (машиналар, жабдықтар, гимараттар және басқалар); өзге де ағымдағы шығындар (шығыс материалдары, шикізат пен жабдық, жалдау ақысы және басқалар).

Соңғы бес жылда Қазақстандағы F3ТКЖ-ға ішкі шығындар көлемі 61,7 млрд теңgeden 69,3 млрд теңгеге дейін ауытқыды. Ең үлкен көлем

2015 жылы тіркелді – 69,3 млрд теңге, 2016 жылы 66,6 млрд теңге және 2017 жылы 68,9 млрд теңге. валюта). 2017 жылы F3ТКЖ шығыстары өткен жылмен салыстырылғанда 3,4%-ға өсті. Бұл ретте жалпы көлемде қолданбалы зерттеулерге арналған шығындар үлесі – 59,4%, тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелерге – 24,9%, іргелі зерттеулерге – 15,7% құрады (Научно-техническая деятельность в Республике Казахстан, 2018).

F3ТКЖ-ға ішкі шығындарды қаржыландырудың ең көп бөлігі республикалық бюджет қаражатына – 51,3% келеді. Кәсіпорындардың меншікті қаражаты 40,9%-ды, басқа көздер 7,8%-ды құрайды.

2017 жылы F3ТКЖ қаржыландырудың бағым бағыты инженерлік әзірлемелер мен технологиялар саласындағы зерттеулер болды, олардың F3ТКЖ-ға ішкі шығындардың жалпы сомасындағы үлес салмағының 45,6%-ды құрады. Жаратылыстану ғылымдары саласындағы зерттеулерге арналған шығындар 32,6%-ды, Ауыл шаруашылық ғылымдары саласында – 9,5%-ды, гуманитарлық – 5,1%-ды, медициналық – 4,8%-ды, әлеуметтік – 2,4%-ды құрады (Научно-техническая деятельность в Республике Казахстан, 2018).

2017 жылы F3ТКЖ саласында 22 081 адам жұмыспен қамтылған, оның ішінде 17 205 зерттеуші-мамандар. Оның ішінде ғылым докторлар саны 1822 адамды, профиль бойынша докторлар саны 380 адамды, PhD – 597, ғылым кандидаттары – 4562 адамды, магистрлер саны – 4109 адамды құрады.

4-кесте – Қызмет ету секторлары бойынша F3TKЖ-ға арналған ішкі шығындар, млн. тг

Көрсеткіш	Жыл	Барлығы	Мемлекеттік сектор	Жоғарғы кәсіби білім беру секторы	Кәсіпкерлік секторы	Коммерциялық емес сектор
F3TKЖ-ға арналған ішкі шығындар	2013	61672,7	18304,4	18926,1	18150,9	6291,3
	2014	66 347,6	21 695,6	14 706,5	24 337,6	5 607,9
	2015	69 302,9	20 325,8	13 485,0	27 790,8	7 701,3
	2016	66 600,1	18 640,4	11 532,1	28 872,7	7 555,0
	2017	68 884,2	20 961,4	13 179,5	28 665,0	6 078,2
Соның ішінде						
Жалақыға кеткен шығын	2013	30 468,8	7 652,5	10 998,5	9 218,0	2 599,8
	2014	34 968,1	11 739,3	8 521,7	12 265,7	2 441,4
	2015	35 730,0	11 015,8	7 655,9	13 771,9	3 286,4
	2016	31 889,9	10 404,8	6 263,0	12 204,1	3 018,0
	2017	31 564,1	10 691,7	5 933,1	11 681,2	3 258,1
Қызметтерді сатып алу	2013	7 211,8	4 467,8	1 278,5	1 129,6	335,9
	2014	6 860,7	2 887,1	1 169,1	1 988,3	816,3
	2015	7 328,6	2 589,0	1 198,8	1 949,9	1 591,0
	2016	8 122,7	2 352,1	1 468,4	2 236,6	2 065,6
	2017	8 449,1	2 962,7	1 935,2	2 338,1	1 213,2
Негізгі құралдарға кеткен шығындар	2013	5 367,2	1 198,5	1 066,1	1 752,2	1 350,5
	2014	5 396,7	1 332,1	830,4	2 679,1	555,2
	2015	5 524,9	994,0	801,2	3 025,9	703,8
	2016	5 489,3	951,8	922,6	2 440,9	1 174,0
	2017	7 259,7	1 099,4	2 175,9	3 686,3	298,1
Басқа да ағымдағы шығындар	2013	18 624,8	4 985,6	5 583,1	6 051,0	2 005,1
	2014	19 122,1	5 737,1	4 185,3	7 404,6	1 795,1
	2015	20 719,5	5 727,0	3 829,2	9 043,2	2 120,1
	2016	21 098,3	4 931,6	2 878,1	11 991,2	1 297,4
	2017	21 611,2	6 207,6	3 135,3	10 959,4	1 308,8
F3TKЖ-ға арналған сыртқы шығындар	2013	12 277,2	1 173,7	899,0	9 793,4	411,1
	2014	7 208,0	1 166,6	844,3	4 755,6	441,5
	2015	17 270,0	574,4	559,5	14 922,6	1 213,5
	2016	22 909,7	3 235,7	562,8	18 018,8	1 092,3
	2017	-	-	-	-	-
Ескерту – КР ҰӘМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырылған						

ЮНЕСКО-ның 2015 жылғы соңғы рейтингінің мәліметтеріне сәйкес, әлемнің 74 елінің ішінде F3TKЖ-ға өзінің ЖІӨ-нің ең үлкен үлесін Израиль – 4,27% жұмысайды, ол соңғы жылдарды осы көрсеткіш бойынша көшбасшы болып табылады. Оңтүстік Корея – 4,23%, Жапония – 3,28%, Швеция – 3,26% және Австрия – 3,07% (Научно-техническая деятельность в Республике Казахстан, 2018).

Мәселен, соңғы 11 жылда ғылымға бюджет шығындары айтарлықтай өсті (4-кесте). Қолданбалы зерттеулерді қаржыландыруға баса назар аударылды, бөлінген қаржат көлемі 13 есе өсті – 2004 жылы 3206,9 млн. теңгеден 2017 жылы 40909,6 млн. теңгеге дейін жетті. Бұл, біздің ойымызша, Қазақстан экономикасының инновациялық компоненті мен зияткерлік әлеуетін дамыту үшін өте маңызды.

5-кесте – Жұмыс түрлері бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған ағымдағы ішкі шығындар (млн теңге)

	2004	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ғылымға арналған мемлекеттік бюджет шығындары	13863,3	38538,0	33466,6	43351,6	51253,1	61672,7	66347,6	69302,9	66600,1	68884,2
Соның ішінде										
Іргелі зерттеулер	2810,1	4107,5	4759,0	7682,9	12063,4	18197,0	15260,7	15838,8	13809,2	10785,9
Көлданбалы зерттеулер	3206,9	17373,5	24100,5	27565,8	28898,0	33369,4	38394,8	36959,0	35841,1	40909,6
Тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық әзірлемелер	7846,3	17057,1	4607,3	8102,9	10291,7	10106,3	12692,2	16505,1	16949,8	17188,7
Ескерту – ҚР ҰЭМ Статистика комитеті мәліметтері негізінде авторлар құрастырған										

Статистика мәліметтері бойынша, 2017 жылы ғылымның шығындарының ең көп үлесі инженерлік әзірлемелер мен технологияларға тиесілі – республика бойынша шығындардың жалпы көлемінің 45,7%-ы, бұл ретте олардың көлемі өткен жылмен салыстырғанда 1,3 млрд. теңгеге ұлғайды. Ғылымның осы саласындағы қызметті кеңейту үрдісі соңғы бес жыл ішінде байқалатынын атап өткен жөн. 2017 жылға арналған бюджетте зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруға және инновациялық қызметті қамтамасыз етуге 34,7 млрд. теңге болінді. Алайда елдің ғылыми-технологиялық дамуын қаржыландыруды тек мемлекет қана емес, жеке кәсіпорындар, сондай-ақ шетелдік инвесторлар жүзеге асырады. Мәселен, 2015 жылы ғылымниң зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі шығындардың жалпы сомасы 69,3 млрд. теңгені құрады, бұл ЖІӨ-нің 0,17%-ын құрайды. Бұл тек мемлекеттің ғана емес, жеке сектордың да шығындары. Әрбір инвестор ғылым мен техниканың дамуына ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі шығындардың жалпы сомасын шамамен жартысын салады. Бұл көрсеткіш жыл сайын артып келеді, алайда оның деңгейі ЖІӨ-нің 0,2%-нан аспайды. Бұл, біздін пікірімізше, экономикадағы қандай да бір инновациялық серпіліске сенім артуға мүмкіндік бермейді.

Нәтижелер және талқылаулар

Адам капиталы зияткерлік әлеуеттің құрамдас бөлігі болып табылатыны белгілі, себебі тек адам зияткерлік ресурстардың басты иесі бо-

лып табылады. Көптеген автордың пікірінше, адам капиталының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге келесі факторлар әсер етеді: ел экономикасының тұрақты өсүі, адам капиталына инвестициялардың өсүі, халықтың денсаулығы, білім беру жүйесін жетілдіру, үздіксіз білім беру, ғылымның дамуы және т. б. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстанда білім беру негізгі позицияға ие болып отыр деп айтуга болады, бұл 15 жастан асқан адамдардың (Қазақстан 8-ші орынды алады) арасында сауатты адамдар үлесі бойынша көрінеді, алайда, біз жоғарыда айтқан білім беру сапасының жоғарылауы осы саланы қаржыландыруымен байланысты. Бұдан әрі, біздін пікірімізше, халықаралық стандарттар деңгейінде білім мен ғылымның сапасын қамтамасыз ету мақсатында білім беруді одан әрі реформалау бойынша тұжырымдамалық құжаттарды дайындау қажет. Тагы бір перспективалық бағыт жаңа немесе жұмыс істеп тұрған жоғары оку орындарының базасында зерттеу университеттерін құру болып табылады.

Біріншіден, ғылым саласында біз біletіндей кейбір қындықтар бар, бұл аз қаржыландыру, ғылыми жабдықтардың тозуы, ғалымдардың аз жалақысы, әрине, ғылымның қоғамдағы әлеуметтік маңызды функцияларының және ғылымның құндылығының жоғалуын атап кеткен жөн. Сондықтан мансапты, табысты іске асыру үшін мотивация мен ынталандыруларды жасау, қажетті жабдықтар мен технологиялардың трансфері және оларды шетелде пайдалануға үйрету жөніндегі ұсынымдар әбден қысынды. Бизнес пен ғылымды коопeraçãoлау үшін шаралар қабылдау қажет. Қазақстан ғылымының

алдында ғылыми институттардың деңгейі мен мәртебесін, университеттердің мәртебесі мен рөлін арттыруға, инновацияларды зерттеу мен дамытуды коммерцияландыруға байланысты үлкен міндеттер тұр.

Екіншіден, білім беруге инвестициялар білім беру жүйесінің тиімділігі үшін көптеген теріс салдарларға ие болуы да мүмкін. Ағымдағы білім беру бюджетіне тәмен инвестиациялар елдің сапалы процестерге жұмсау қабілеті шектеулі екендігін білдіреді. Бұл сапалы процестер мұғалімдер мен педагогтардың кәсіптік дамуын, мектеп директорлары мен білім беру әкімшілерінің басқарушылық және қошбасшылық дағдыларын, сондай-ақ сол жерде мектептерді академиялық және басқарушылық қолдауды қамтиды. Сонымен қатар, елдің мұғалімдерді қолайсыз аудандарда жақсы орналастыру үшін ынталандыру қабілеті шектеледі. Білім беруге жұмсалатын ағымдағы шығындарға тәмен инвестиациялар, сондай-ақ университеттер мұғалімдері мен оқытушыларының тәмен жалақысына алып келеді. Бұл, өз кезегінде, оқытушылық кәсіп пен университеттік білімге қосылатын персоналдың сапасын әлсіретеді. Білім берудің күрделі бюджетіне тәмен инвестиациялар елдің қазіргі заманғы білім беру активтерінің, үй-жайлар мен жабдықтардың қорын әзірлеу қабілеті шектеулі екенін білдіреді. Мұндай активтер және үй-жайларға технологияларды пайдалануға бейімделген бөлмелер, АТ-зертханалар, лингафондық кабинеттер, сабакта арналған бөлмелер, көп мақсатты бөлмелер, кітапханалар мен ғылыми зертханалар кіреді. Қазіргі заманғы құрал-жабдыққа АТ-жабдығы, ғылыми жабдықтар, технологиялық жабдықтар мен оқу-әдістемелік материалдар кіреді. Сонымен қатар, тәмен инвестиациялар жабдықтар мен технологияларды ауыстыру мүмкіндігі шектеулі болатынын білдіреді. Жалпы, білім беру жүйесінің балаларға жоғары сапалы білім беру тәжірибесін ұсыну қабілеті білім беруге мемлекеттік инвестиациялардың тәмен деңгейімен шектелген.

Инвестиациялардың жетіспеуінен біз қазір білім беру саласындағы нашар нәтижелерді, аудиториялар мен зертханалардың толып кеткендігін көріп отырмыз. Бұл таяу онжылдықтагы елеулі экономикалық және әлеуметтік салдарға ие болады. Кейбір оқу орындарында материалдық-техникалық базалың, оқу-зертханалық жабдықтың, оқу және әдістемелік әдебиеттің қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келмеуі, бюрократия және т. б. кездеседі.

ДЭФ (Дүниежүзілік экономикалық форум) білім мен ғылымның 12 көрсеткішін белгіледі. Бұл көрсеткіштерден Қазақстан 5 көрсеткіш бойынша позицияны жақсартты. «Бастауыш білім берумен қамту» (+114) көрсеткішінің айтарлықтай өсуі ДЭФ-мен әдіснамалық пікірталастардың және бастауыш білім бойынша деректердің қайта санаудың (рейтингте жалпы санының орнына түзетілген таза қамтуды пайдалану) нәтижесінде пайда болды. Басқа позициялар жартысынан көбі нашарлауды, бұған назар аудару керек.

Сонымен қатар, алты сауалнама көрсеткіштері бойынша оң динамика жок. Бұл бизнес-қауымдастықтың білім беру сапасы мен ғылымның өндіріспен ынтымақтастығы бағасының тәмендігіне байланысты. Жұмыс берушілер білім беру бағдарламаларын жаңарту қажеттілігіне баса назар аударады. Топменеджерлер де еліміздің педагогтарының кәсіби біліктілігінің жеткіліксіз екенін атап өтті.

ДЭФ елдерді білімге қол жетімділіктің статистикалық деректері бойынша саралайды. «Бастауыш біліммен қамтудың таза коэффициенті» көрсеткіші бойынша (86,3%) Қазақстан 138 елдің ішінде 118-орында. Бұл көрсеткіш негізгі мектептің 5-ші сыныбында оқытын 10 жастағы және 6-шы бірінші сынып окушыларын ескермейді (The Global competitiveness report, 2018:671).

Сонымен қатар, ДЭФ бағалаудың сәйкес, Қазақстан Республикасының технологиялық дайындық факторы бойынша көрсеткішінің айтарлықтай жақсарғанын атап өткен жөн – 52 (+4), яғни елдің позициясы 4 пунктке нақтылды. Бұл қосылым 7 көрсеткіштен тұрады. 100 адамға шаққандағы мобильді интернетті пайдаланушылар саны 60-тан 71-ге дейін өскен (51 орын; +5 орын), Интернеттің өткізу қабілеті артты (50; +1) және халықтың Интернетті пайдаланушылар саны артты (37; +4). Сондай-ақ, елде тікелей шетелдік инвестиациялар есебінен технологиялар трансферті артты (93 орын; +2 позиция), бұл рейтингтегі позицияға жағымды әсер етті. Бірақ позициялардың тәмендеуі жаңа технологиялардың бар болуы (104 орын; -14 позиция) және кәсіпорындар деңгейінде технологияларды пайдалану (81; -10) көрсеткіштері бойынша байқалады. «Инновация» факторы бойынша Қазақстан позициясының әлсіреуі байқалады (-25). Позициялардың нашарлаудына тиісінше келесілер әсер етті «компаниялардың бәсекеге қабілеттілігі» (108; -11), «тауарлар нарығының тиімділігі» (72; -10) және «қаржы

нарығының дамуы» (114; -10). «Инновациялар» факторы бойынша мынадай көрсеткіштердің әлсіреудің байқалады: компаниялардың зерттеулер мен әзірлемелерге инвестицияларға арналған шығыстары (95 орын; -34 позиция), инновациялар үшін мүмкіндіктер (84; -11), ғылыми зерттеу мекемелерінің сапасы (78; -15), университеттер мен өнеркәсіптің F3TKЖ-дағы ынтымақтастыры (75; -9), озық технологиялық өнімдерді мемлекеттік сатып алу (73; -18) және ғалымдар мен инженерлердің болуы (66; -2) (The Global competitiveness report, 2018: 671).

Аналитиктердің пікірінше, осы көрсеткіштердің нашарлауының негізгі себептері мынадар болып табылады: 1) ел бойынша кәсіпкерлік белсенділіктің құлдырауы (шетел қатысатын БК саны қыскарды, ЖІӨ өсуі аз және сыртқы сауданың қыскаруы); 2) жобаларды ішкі кредиттеуге шектеу қою; 3) ен жаңа технологиялардың көшілігі шетелдік нарықтан шықкан, теңгенің АҚШ долларына айырбастау бағамының төмендеуі қәсіпорындардың жаңа технологияларды сатып алу мүмкіндігінің қыскаруына алып келді; 4) төмен инновациялық белсенділігі бола отырып, көшілігі инновациялық қызметтің жалпы статистикасына теріс ететін шағын қәсіпорындар; 5) дамыған шет елдермен салыстырғанда F3TKЖ-ны қаржыландыру деңгейі төмен деңгейде қалып отыр және оның салдарынан қәсіпорындар мен салалар үшін тиімсіз және тартымсыз. Экономикалық жағдайға байланысты компаниялардың шығындары F3TKЖ-ға қараганда қысқа мерзімді міндеттерге шоғырланған (Данные Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, 2017-2018).

Қорытынды

Қорытындылай келе, фирмалар мен экономика жаңандық экономикалық кеңістікте жұмыс істейді деп айтқым келеді. Қазіргі уақытта салаларда айтарлықтай өзгерістер болды. «Инновация еңбек өмірінің стилін өзгертеді, білім берудің, шығармашылықтың, қарым-

қатынас пен ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді» (Chodasová, 2008: 192). Тиімділік құзыреті, білім мен дағдылардың пайдалылығы жаңа экономиканың негізі болып табылады. Фирмалар мен қоғамға жоғары білікті мамандар қажет. Соңдықтан адам капиталы сапасының өсуі өте маңызды. Білім беруге инвестициялардың кейбір артықшылықтары бар, мысалы, өндірістің, қызметтердің, сапаның, еңбек өнімділігінің өсуі, шығындардың төмендеуі, басқа да инновациялар, клиенттермен қарым-қатынастың жоғары сапасы, нарықтағы бәсекеге қабілеттілікten өсуі. Екінші жағынан, адами капиталға инвестиациялар қарқынды экономикалық өсуге ықпал етеді.

Білім беру объектісі ретінде адами капиталға инвестиациялар, үкімет, әлеуметтік топтар мен отбасылық және жеке артықшылықтар арқасында, әдетте, адам капиталына инвестиациялар теңсіздіктің пайда болуына тікелей алып келеді. Адам капиталына салынған инвестиацияның әділетсіздігіне байланысты, бұл құжатта мынадай шарапалар ұсынылады: Үкімет тараپынан ол инвестиацияларды ұлттық стратегиялық деңгейге аудару, білім беруге инвестиацияларды бөлудің ақылға сыйымды арақатынасын айқындау, білім беру қорларын пайдалану коэффициентін арттыру; әлеуметтік аспектілер, мұғалімдерге қарым-қатынасты жақсарту, оқыту үшін студенттердің үйлеріне қайтуын ынталандыру, қәсіби білім алу мүмкіндіктерін дамыту және қаржыландырудың әртараптандырылған жүйесін құру; отбасы / тұлға аспектісі, белгілі бір қаржылық қолдау немесе білім беруге арналған шығындар және олардың білім беруге арналған инвестиациялар туралы хабардар болуын өзгерту. Сонымен, білім экономикасы, білім беру дәүрінің тез дамыумен адами капитал экономикалық өсуде маңызды рөл атқарады. Білім беруге, адами капиталға салынған инвестиацияларға назар аудара отырып, экономиканың тұрақты, жылдам және тұрақты өсүін қамтамасыз ету үшін маңызды шарт болып табылады. Бұл адам капиталын құрудың инвестиациялық әділдігіне назар аудара отырып, әлеуметтік тұрақтылықты іске асыру үшін маңызды шарт.

Әдебиеттер

Arrow K.J. The Economic Implications of Learning by Doing // Review of Economic Studies. – 1962. – vol. 29. – no 3, pp. 155-173.

Becker G. The Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. – New York: Columbia University Press. – 1964, 26 p.

Becker G. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Political Economy. – 1962. – vol. 70. – Supplement.

- Becker G., Murphy K., Tamura R. Economic growth, human capital and population growth // *Journal of Political Economy*. – 1990. – vol. 98, pp. 12-37.
- Chodasová Z. Innovations in Corporate Governance / International science conference Market Economic Knowledge for Practice, Palacky University in Olomouc. – 2008. – Czech Republic, pp. 192-195.
- Claude M.U. Human Capital Investment in Education // *Review of Education*. – 2006. – vol 9. – no 3, pp. 252-254.
- Diebolt C., Hippe R. The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe // *Applied Economics*. – 2019. – vol. 51. – no 5, pp. 542-563.
- Dixon J., Hamilton K. Expanding the Measuring of Wealth. – World Bank. *Finance & Development*. – 1996, pp. 15-18.
- Janjararoen W., Supakankunti S. International trade in health services in the millennium: the case of Thailand. In Drager N. and Vieira C. *Trade in health services. Global, regional and country perspectives*. – Washington, DC: PAHO (Chapter 8). – 2002, pp. 305-312.
- Mincer J. *Human Capital, Technology, and the Wage Structure: What do Time Series Show?* – Cambridge: National Bureau of Economic Research, MA. – 1991, 56 p.
- Mincer J. Changes in Wage Inequality 1970-1990. – WP Cambridge: National Bureau of Economic Research, MA. – 1996, 30p.
- Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution // *Journal of Political Economy*. – 1958. – vol 4. – no 66, pp. 281-302.
- Alawamleh M. The bilateral relationship between human capital investment and innovation in Jordan // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. – 2019. – vol. 8. – no 1, pp. 2-17, <https://doi.org/10.1186/s13731-019-0101-3>
- Outreville J.F. The Health Insurance Sector: Market Segmentation and International Trade in Health Services in UNCTAD International Trade in Health Services: A development perspective. – United Nations, Geneva. – 1998, pp. 111-122.
- Schultz T. Capital formation by Education // *Journal of Political Economy*. – 1960. – vol. 68. – no 6, pp. 571-583.
- Sellar S. Equity, markets and the politics of aspiration in Australian higher education // *Discourse-studies in the Cultural Politics of Education*. – 2013. – vol. 34. – no 2, pp. 245-258.
- The Global competitiveness report. – World economic forum. Switzerland. – 2018, 671 p.
- UNCTAD. World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. – Geneva: United Nations. – 2004, <http://www.unctad.org/wir>
- World bank data. – 2018, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World health statistics 2018: monitoring health for the SDG's, sustainable development goals. – World health organization. – 2018, 100 p.
- Ауелбекова А. Расходы РК на научно-исследовательские работы составляют всего 0,14% от ВВП. – 2018, https://forbes.kz/process/nenauchnyiy_podhod_1527842240/
- Аширова Г.Т. Современные проблемы оценки человеческого капитала // Вопросы статистики. – 2003. – № 3, С. 26-31.
- Данные Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. – 2018, <http://mid.gov.kz/ru/pages/informaciya-o-rezultatah-reytinga-gik-vef-za-2017-2018-gg-i-predlagayush-merah-po-ego>
- Журавлев В.А. Интеллектуальный потенциал креативного общества: элементы и характеристика // Креативная экономика. – 2009. – №8(32), С. 3-14.
- Келле В.Ж. Духовность и интеллектуальный потенциал // В диапазоне гуманитарного знания. – 2001. – №4. – С. 13.
- Комитет по статистике МНЭ РК. – 2018, www.stat.gov.kz
- Научно-техническая деятельность в Республике Казахстан. – 2019, http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/home-NumbersScience?_adf.ctrl-state=13cuuhxvnv_90&_afrLoop=4650 488704170
- Нестеров Л., Аширова Г. Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. – 2002. – №5. – С.102-110.
- Разрешая парадокс // Эксперт. – 2000. – №40. – С. 76-77.
- Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
- Якимахо А.П. Управление объектами интеллектуальной собственности: учебное пособие. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2006. – 335 с.

References

- Alawamleh M. (2019) The bilateral relationship between human capital investment and innovation in Jordan. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 8, pp. 2-17, <https://doi.org/10.1186/s13731-019-0101-3>
- Arrow K.J. (1962) The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, vol. 29(3), pp. 155-173.
- Ashirova G.T. (2003) Sovremennye problemy ocenki chelovecheskogo kapitala [Modern problems of human capital assessment]. *Voprosy statistiki*, vol. 3, pp. 26-31.
- Auelbekova A. (2018) Raskhody RK na nauchno-issledovatel'skie raboty sostavlyayut vsego 0,14% ot VVP [Expenditures of the Republic of Kazakhstan for research work make up only 0.14% of GDP], https://forbes.kz/process/nenauchnyiy_podhod_1527842240/
- Becker G. (1962) Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, vol. 70, Supplement.
- Becker G. (1964) The Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. New York: Columbia University Press, p. 26.
- Becker G., Murphy K., Tamura R. (1990) Economic growth, human capital and population growth. *Journal of Political Economy*, vol. 98, pp. 12-37.

- Chodasová Z. (2008) Innovations in Corporate Governance. *International science conference Market Economic Knowledge for Practice*, Palacky University in Olomouc, Czech Republic, pp. 192-195
- Claude M.U. (2006) Human Capital Investment In Education. *Review of Education*, vol 9(3), pp. 252-254.
- Danne Ministerstva po investiciyam i razvitiyu Respubliki Kazahstan [Data from the Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan] (2018) <http://mid.gov.kz/ru/pages/informaciya-o-rezultatah-reytinga-gik-vef-za-2017-2018-gg-i-predlagalayemyh-merah-po-ego>
- Diebolt C., Hippe R. (2019) The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe. *Applied Economics*, vol. 51(5), pp. 542-563.
- Dixon J., Hamilton K. (1996) Expanding the Measuring of Wealth. World Bank. Finance & Development, pp. 15-18
- Janjararoen W., Supakankunti S. (2002) International trade in health services in the millennium: the case of Thailand in Drager N. and Vieira C. Trade in health services. Global, regional and country perspectives. Washington, DC: PAHO (Chapter 8), pp. 305-312.
- Kelle V.Zh. (2001) Duhovnost' i intellektual'nyj potencial [Spirituality and Intellectual Potential]. *V diapazone gumanitarnogo znanija*, vol 4, pp. 13.
- Komitet po statistike MNE RK [Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan] (2018), www.stat.gov.kz
- Mincer J. (1958) Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *Journal of Political Economy*, vol. 4(66), pp. 281-302.
- Mincer J. (1991) Human Capital, Technology, and the Wage Structure: What do Time Series Show? Cambridge: National Bureau of Economic Research, MA, 56 p.
- Mincer J. (1996) Changes in Wage Inequality 1970-1990. Cambridge: National Bureau of Economic Research, MA, 30 p.
- Nauchno-tehnicheskaya deyatel'nost' v Respublike Kazahstan [Scientific and technical activities in the Republic of Kazakhstan] (2019), http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersScience?_adf.ctrl-state=13cuuyxvn_90&_afrLoop=4650488704170
- Nesterov L., Ashirova G. (2002) Nacional'noe bogatstvo i chelovecheskij kapital [National wealth and human capital]. *Voprosy ekonomiki*, vol. 5, pp. 102-110.
- Outreville J.F. (1998) The Health Insurance Sector: Market Segmentation and International Trade in Health Services in UNCTAD International Trade in Health Services: A development perspective. United Nations, Geneva, pp. 111-122.
- Razreshaya paradox [Solving the paradox] (2000) *Ekspert*, vol. 40, pp. 76-77.
- Schultz T. (1960) Capital formation by Education. *Journal of Political Economy*, vol. 68(6), pp. 571-583.
- Sellar S. (2013) Equity, markets and the politics of aspiration in Australian higher education. *Discourse-studies in the Cultural Politics of Education*, vol. 34(2), pp. 245-258.
- Shumpeter J. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Theory of Economic Development]. M.: Progress, 456 p.
- The Global competitiveness report (2018) World economic forum, Switzerland, 671 p.
- UNCTAD (2004) World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. Geneva: United Nations, <http://www.unctad.org/wir>
- World bank data (2018), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World health statistics (2018) Monitoring health for the SDG's, sustainable development goals. World health organization, 100 p.
- Yakimaho A.P. (2006) Upravlenie ob'ektami intellektual'noj sobstvennosti: uchebnoe posobie [Intellectual Property Management]. Minsk: GIUST BGU, 335 p.
- Zhuravlev V.A. (2009) Intellektual'nyj potencial kreativnogo obshchestva: elementy i harakteristika [The intellectual potential of a creative society: elements and characteristics]. *Kreativnaya ekonomika*, vol. 8(32), pp. 3-14.

D. Sadyk, M.Y. Hyun

KIMEP University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: dina.sadyk@kimep.kz

**MODAL ANTECEDENTS OF SOCIAL MEDIA
USAGE MOTIVATIONS
FOR GENERATION Z IN KAZAKHSTAN**

The phenomenon of social media and consequent transformations of our life and work represent a research interest in the area of people's online behavior, which increasingly impacts marketing science and practice. Prior studies investigated motivational factors of social media usage. This research aims to reveal these factors' antecedents such as different online content formats or virtual experience types. The study's output contributes to the enhancement of social media theory. The sample includes 103 KIMEP University's bachelor students as representatives of generation Z in Kazakhstan. Factor analysis and structural equation modeling were performed to process the data with the application of SPSS 19.0 and WarpPLS 6.0 programs. Based on the research's results we suggest three modal antecedents including verbal-based, pictorial-based, and animated-based virtual experience types, which affect socializing, entertainment and self-status seeking motivations to use social media. Application of the specific online content formats to the particular social media gratification is supposed to improve the effectiveness and efficiency of elaboration and implementation of consumer communication programs and customer relationship strategy in achieving marketing and sales targets.

Key words: generation Z, media richness, social media usage motivations, virtual experience, modal antecedents.

Д. Садық, М.Й. Хүн

КИМЭП Университеті, Қазақстан, Алматы к.,
e-mail: dina.sadyk@kimep.kz

**Қазақстанда Z буыны үшін
әлеуметтік желілерді қолдануды
ынталандыратын модальді антецеденттер**

Әлеуметтік медианың феномені біздің өміріміз бен іс-әрекетіміздің өзгеруіне ықпал етеді. Бұл процестер маркетинг саласындағы ғылым мен практикаға көбірек әсер ететін ғаламтордағы адам мінез-құлқы саласындағы зерттеушілерді қызықтырады. Алдыңғы ғылыми еңбектер әлеуметтік медианы пайдаланудың мотивациялық факторларын зерттеді. Бұл зерттеудің мақсаты – интернеттегі мазмұнның әртүрлі форматтары немесе виртуалды тәжірибелің түрлері сияқты осы факторлардың антецеденттерін анықтау. Осы зерттеудің нәтижелері әлеуметтік медиа теориясының дамуына үлес қосады. Осы зерттеудің іріктемесі Қазақстандағы Z үрпағының өкілдері ретінде КИМЭП Университетінің 103 студентін қамтиды. SPSS 19.0 және WarpPLS 6.0 көмегімен деректерді өңдеу үшін факторлық талдау және құрылымдық тендеуді модельдеу әдістері қолданылды. Ұсынылған зерттеудің нәтижелері бойынша виртуалды тәжірибелің вербальды, графикалық және анимациялық түрлеріне негізделген үш модальді антецеденттер ұсынылған. Бұл модальді антецеденттер әлеуметтену, ойын-сауық, және тәуелсіз мәртебені іздеу сияқты әлеуметтік медианы пайдаланудың мотивациялық факторларына әсер етеді. Әлеуметтік медианы қолданудың белгілі бір себептері бойынша онлайн мазмұнның нақты форматтарын пайдалану тұтынушылармен байланыс бағдарламаларын жасау мен іске асырудың тиімділігі мен тиімділігін арттыруға, сондай-ақ маркетинг пен сату мақсаттарына қол жеткізуде тұтынушылармен қарым-қатынас стратегиясын жасауға ықпал ететін болады деп болжанады.

Түйін сөздер: Z үрпағы, медиа мүмкіндіктер теориясы, әлеуметтік медианы пайдалану мотивациясы, виртуалды тәжірибе, модальды антецеденттер.

Д. Садық, М.Й. Хюн
Университет КИМЭП, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: dina.sadyk@kimep.kz

**Модальные антецеденты мотиваций использования
социальных сетей
для поколения Z в Казахстане**

Феномен социальных медиа способствует трансформационным переменам в нашей жизни и деятельности. Эти процессы представляют интерес для исследователей в области человеческого поведения в режиме онлайн, которое все больше влияет на науку и практику в области маркетинга. В предшествующих научных работах были изучены мотивационные факторы использования социальных медиа. Целью данного исследования является выявление антецедентов этих факторов, таких как разнообразные форматы онлайн контента или типы виртуального опыта. Результаты этого исследования представляют собой вклад в развитие теории социальных медиа. Выборка данного исследования включает 103 студента бакалавриата Университета КИМЭП в качестве представителей поколения Z в Казахстане. Методы факторного анализа и моделирования структурными уравнениями были использованы для обработки данных с помощью программ SPSS 19.0 и WarpPLS 6.0. Основываясь на результатах представленного исследования, мы предлагаем три модальные антецедента на основе вербального, изобразительного и анимационного типов виртуального опыта. Эти модальные антецеденты влияют на такие мотивационные факторы использования социальных медиа, как социализация, развлечение и поиск самостоятельного статуса. Предполагается, что применение конкретных форматов онлайн-контента для определенных причин использования социальных медиа может способствовать улучшению эффективности и результативности разработки и внедрения программ коммуникаций с потребителями, а также стратегии взаимоотношений с потребителями в достижении целей по маркетингу и продажам.

Ключевые слова: поколение Z, теория богатства медиа возможностей, мотивации использования социальных медиа, виртуальный опыт, модальные антецеденты.

Introduction

Active social media (SM) users' number grew on 23% to 7.14 million this year in Kazakhstan, which is in line with the trend in the world, where the number of SM users increased on 9% to 2.48 billion people for the same year (Kemp, 2019: 221). Despite the impressive rise of the SM usage figure, SM penetration in Kazakhstan is still lower (38.5%) than the average worldwide indicator of 45%, while the penetration indicator is more than 70% in 15 countries (Kemp, 2019: 221). Based on the above data, it could be supposed that swiftly evolving SM still have a big potential for further saturation in Kazakhstan.

However, there is an insufficient number of statistics and scientific papers regarding SM users' behavior in the country. For example, regarding motivations to use SM, available data show three main types of SM activities in Kazakhstan including comments of others posts (24.81%), search and acquiring new people (21.9%), and discussions (12.44%) in 2018 (zakon.kz, 2019: 1). These activities reflect the only socializing motivation of people to use SM while existing studies suggest several factors, which we apply to test motivations of SM usage in Kazakhstan.

Furthermore, our scientific interest extends to the exploration of a new avenue for SM theory in terms of a differential effect of various modal antecedents on SM usage motivations. Knowledge of these associations not only contributes to the extension of SM theory but also gives marketers additional tools for planning consumer communications and related activities in SM in more productive ways. Prediction of consumer behavior in SM may help to manage the consumer buying decision process with a higher output. The actuality of the problem is based on the fact that 39% of people in Kazakhstan consider advertising in SM the most effective, as reported by the Elim Institute of marketing and sociological researches in 2018.

We ground the research on uses and gratification and media richness theories to build a framework for the investigation of forming consumers' motivations to use SM based on people's needs and preferences in various virtual experience forms. The study focuses on Z generation in Kazakhstan as the biggest age group among SM users in the country, e.g. young people aged from 18 to 29 mostly represent user's base in the biggest country's SM platform VKontakte (67%), also in Instagram (62%) and Facebook (54%) (Irgaliyev, 2017: 1). Factor analysis and structural equation modeling were used

as statistical methods in this study in order to define a model of associations of modal antecedents with SM usage motivations. The main purpose of this study is to extend the current theoretical background of SM usage since there is a limited number of global quantitative papers and scarce local statistics data.

Literature review

The role of social media

One of the most used extant definitions of SM is suggested by Kaplan and Haenlein (Kaplan, 2010: 10) as “a group of Internet-based applications that build on the ideological and technological foundations of Web 2.0, and that allow the creation and exchange of User Generated Content” (p. 61). Contemporary online technologies give people opportunities to consume and generate information simultaneously, whilst exchanging various contents with each other in different formats, mostly for free of charge. Easy access, affordability, and availability provide favorable conditions for rapid growth and further development of SM in the world.

There are many spreading online forms of SM such as social networks (e.g., Facebook or VKonakte), business networks (e.g., LinkedIn), video sharing platforms (e.g., YouTube), photo sharing site (e.g., Pinterest), and many other examples. The phenomenon of SM, conditioned by technological innovations and its development, leads to inevitable changes in consumer behavior, and consequent adoption of new ways of customer relationship management by businesses, or in other words “digital transformation of marketing” (Lamberton, 2016: 146). So, companies should thoroughly elaborate on an explicit strategy for the active involvement of their customers in SM, which noticeably extends opportunities to hear voices of customers, and even impact their discussions (Bruhn, 2012: 21). Also, SM has been granting additional powerful channel for brand communications with a component consumer engagement as Gomez et al. (Gomez, 2018: 11) stated that “social media brand engagement explains 63.6% and social media brand relationship quality 48.9% of Facebook followers’ intention” (p. 19). Moreover, some studies explored a decisive role of recommendations of other consumers rather than opinion leaders in online purchases, indicating that companies need to encourage users to share their feedback about their offers in SM influencing purchasing by other consumers in the future (Forbes, 2013: 107). Overall, it is noted that “for executives, social media platforms can facilitate business transformation in

terms of managing customer relationships, brand assets, and business processes” (Luo, 2013: 146).

Grounded Theories

The role of mass communications has been increasing in marketing science during SM evolution when marketers should know not only individual customer psychological needs but also socio-psychological gratifications due to the social character of SM, which reflects one of the main differences of contemporary digital marketing from traditional marketing (Bruhn, 2012: 21). Uses and gratification as a social-psychological theory may explain the attraction and attachment of consumers to distinct media addressing specific users’ needs (Xu, 2012: 18).

Moreover, some authors suggest uses and gratification concept as an integral part of mass communication theory for the researches of computer-mediated communications like the theory was used for investigations of traditional media such as newspaper, radio, or television for the last century (Ruggiero, 2000: 35; Xu, 2012: 18; Whiting, 2013: 8). Analysis of numerous aspects of mass communications with the application of increasingly comprehensive analytical techniques may help to answer the main question “Why do people become involved in one particular type of mediated communication or another, and what gratifications do they receive from it?” (Ruggiero, 2000: 29). The goal of our study is to contribute to answering this question employing uses and gratification theory.

The second ground theory for our research is media richness, which states that diverse media have different potential capacities in terms of complexity and number of informational cues to transmit from sender to receiver as well as the speed of getting feedback from the receiver to the sender. Russ, Draft, and Lenger (Russ, 1990: 25) named this capacity as media richness that ranges from the highest to the lowest level. Many authors consider that the main factor for media selection with the best appropriate capacity for a particular task is the ambiguity of communicated information (Daft, 1986: 18; Daft, 1981: 18; Weick, 1979: 5). For example, a more ambiguous message requires the richer medium with a higher capacity to be transferred, e.g. the medium with more sophisticated features. Media richness theory explains that correspondence between characteristics of communication medium and communication task defines the effectiveness of communication (Daft, 1984: 12). Initially, Daft and Lengel (Daft, 1986: 18) suggested the theory for corporate communications, arguing that there are two interdependent factors such as

uncertainty and equivocality, or ambiguity, which impact information flow within organizations. The authors consider an organization as an open social system. This fact justifies the purpose of the theory application for SM researches.

Contemporary researches

Based on the analysis of attraction of virtual communities, Ridings and Gefen (Ridings, 2004: 29) suggested marketers pay special attention to social support and friendship as important factors of online network successes, in addition to information exchange as the first popular reason to join the virtual communities. More gratifications such as “pastime, affection, fashion, share problems, sociability, and social information” were proposed in the research among users of Facebook and Instant Messaging (Quan-Haase & Young, 2010: 350). Other motives of SM usage were exposed by Xu et al. (Xu, 2012: 18) during their analysis of data about the usage of social networking sites among young generation representatives. The authors divided the reported motivations into two groups, utilitarian and hedonic. The former included coordination and immediate access, and the latter were affection and leisure. Assuming that SM users may simultaneously represent customer and employee, the scholars concluded that firms need to utilize their online networking platforms for both external and internal communications.

H.-F. Lin (Lin, 2006: 8) examined online consumer behavior, and defined that attitude and perceived behavioral control impact intentions of people to join virtual networks. The author adopted measurement items proposed by Taylor and Todd (Taylor, 1995: 33) for the investigation of information technology usage. All measures, except subjective norms and Internet self-efficacy, were found as statistically significant factors of people’ joining online networks. It was proved that users’ attitude is composed of three behavioral aspects such as perceived usefulness, ease of use, and trust; while perceived behavioral control depends on facilitating conditions or available resources.

Park, Kee, and Valenzuela (Park, 2009: 5) analyzed relationships between SM gratifications and offline political and civic activities among college students who use Facebook. In the research, despite some variations among different demographic groups, SM usage motivations such as socializing, entertainment, self-status seeking, and information seeking were tested as significant factors for all participants. Also, the authors found that information-need factor prevails in associations with civic and political actions rather than recreational

gratifications. They suggested revealing Facebook usage reasons in different contexts and communities to get a deeper insight into the nature of Facebook trends and its impact on social and political events.

Analogue research compared Facebook with another online platform Pinterest regarding interrelationships between personality features, gratifications, and emotional consequences, where measures of Park et al. (Park, 2009: 5) were adapted with additional three items about inspiration, new ideas and projects within the information-seeking motivation (Lin, 2017: 9). Repeatedly, four reasons for SM usage, including socializing, entertainment, self-status seeking, and information seeking, were proved as meaningful predictors examined across two social media types. The authors recommended measuring these motivations in different countries, and go beyond the suggested list of four motivations exploring more gratifications and ways of utilization of other SM platforms.

Regarding content types, varied formats of information representation are adopted by firms to influence users of the virtual world via different human perception systems creating several types of virtual experience. Hyun, Lee, and Hu (Hyun, 2009: 16) suggested that “the typology of virtual experience can be explained by two dimensions: vividness and interactivity” (p. 149). Accordingly, the authors define the five types of virtual experience (VE) that range from the least vivid and interactive verbal-based VE to the most vivid and interactive animated-based VE, also vivid pictorial-based VE and non-interactive 3D VE that have low interactivity, and vivid interactive-based 2D/3D VE with medium interactivity.

Methodology

Measures

One of our survey’s objectives is to measure existing SM usage motivational factors in Kazakhstan. So, the first research question is about the gratification of SM users’ needs in the country.

RQ 1: What SM-usage motivations are in Kazakhstan?

The second research question is to reveal possible modal antecedents of SM usage motivations and create a model of these relationships.

RQ 2: What modal formats of information representation associated with distinct SM usage factors?

The measures for the research model’s constructs were adapted from the extant literature, subtly modified for ensuring their appropriateness

to social media in general rather than to the specific type of social networks like Facebook or Instagram.

Five items were employed to measure the socializing motivation, asking about social motives to use SM including getting peer support, meeting and connecting with other people, feeling belonging to a community, and talking with others (Park, 2009: 5). Three items used to measure the entertainment motivation asked whether SM are entertaining, funny, or exciting (Park, 2009: 5). Three items applied to measure the self-status seeking motivation, which asked what reasons inspire respondents to use SM such as feeling peer pressure, a desire to look cool, or a contribution to career development (Park, 2009: 5). Five items were used to measure the information-seeking motivation asking whether users need to get information about events, products, services, what's going on or to look for ideas, inspiration or plan new projects (Park, 2009: 5; Lin, 2017: 9).

Six modes of information presentation were used to measure VE asking respondents to assess a degree of their preferences during usage of SM. Audio and text were included in verbal-based VE, visual was used as a representation of pictorial-based VE, video was introduced as non-interactive 3D VE, webinar was incorporated into interactive-based VE, and Virtual Reality (VR) was considered within animated-based VE (Hyun, 2009: 16).

All items for all constructs and VE types were measured using a seven-point Likert scale (1 = very low, 4 = neutral, 7 = very high).

Before filling in the questionnaire, the students were asked three general questions. The first question was about the number of SM platforms, in which they are registered. The second one asked to disclose the number of SM platforms they use. The third question revealed how many hours per day they spent in SM.

Data collection and respondents' profiles

Data were collected using a self-administrated questionnaire in the Russian language. A reverse translation from English into Russian and then back to English was done for providing the consistency between the original English and Russian versions. 103 undergraduate volunteers of KIMEP University participated in the survey completing the questionnaire in printed form. One participant was excluded from the survey because of his negative answer about SM usage, which was considered as an outlier.

The demographic data showed that the respondents' ages range from 17 to 26, and female dominates with 64 percent of the share of all

participants. The students have different business specializations and study years. The average number of registered SM platforms is 5.18 per person, and the average number of used SM platforms is 4.11 per person. The average number of hours spent on SM is about 3 hours per day per person.

Hypotheses

We assume relationships between various VE types and SM usage motivations. Despite the low richness and the least vividness of Verbal-based VE, it is still widely used by people when physical contact is impossible due to its interactive feature. This VE type can transmit the main meaning or idea of information, allow keeping relationships between people, be socially active, and even entertain with story-telling on the distance. Therefore, the first hypothesis is about the influence of verbal-based VE on SM usage motivational factors.

H1: Verbal-based VE associates with SM usage motivations

H1a: Verbal-based VE associates with socializing motivation to use SM

H1b: Verbal-based VE associates with entertainment motivation to use SM

H1c: Verbal-based VE associates with information-seeking motivation to use SM

H1d: Verbal-based VE associates with self-status seeking motivation to use SM

The second hypothesis regards more vivid VE, but not interactive pictorial-based VE.

H2: Pictorial-based VE associates with SM usage motivations

H2a: Pictorial-based VE associates with socializing motivation to use SM

H2b: Pictorial-based VE associates with entertainment motivation to use SM

H2c: Pictorial-based VE associates with information-seeking motivation to use SM

H2d: Pictorial-based VE associates with self-status seeking motivation to use SM

The highest media richness, interactivity, and vividness allow animated-based VE gratifying many users' needs from socializing to entertainment. It is the only VE type that can be applied if it is necessary to simulate reality. This VE is a relatively new tool for marketers for promotion and advertising. So, the third hypothesis has a high priority in this research as SM-usage motivations might be predictive by animated-based VE.

H3: Animated-based VE associates with SM usage motivations

H3a: Animated-based VE associates with socializing motivation to use SM

H3b: Animated-based VE associates with entertainment motivation to use SM

H3c: Animated-based VE associates with information-seeking motivation to use SM

H3d: Animated-based VE associates with self-status seeking motivation to use SM

Accordingly, Figure 1 depicts a proposed conceptual research model.

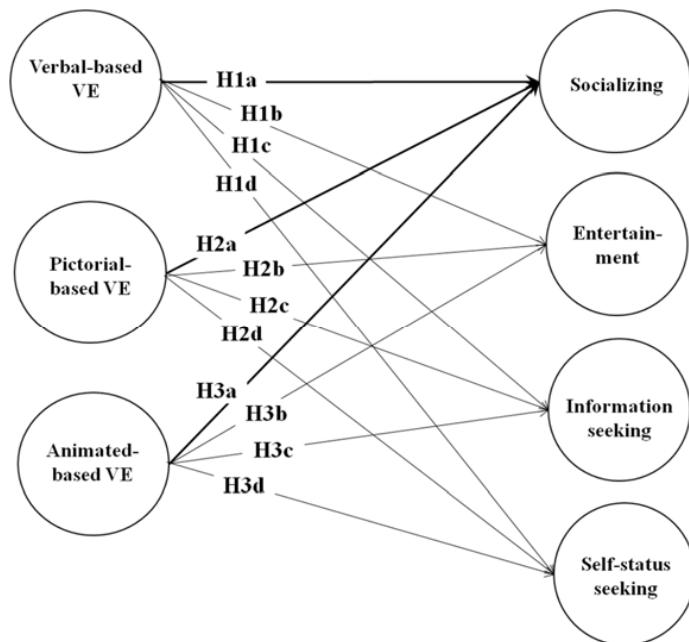

Figure 1 – The conceptual research model of relationships
VE antecedents of SM usage motivations

Data analysis and results

Statistical analysis

SPSS 19.0 was used to produce descriptive statistics and to conduct an exploratory factor analysis (EFA) that evaluated the possibility of common method variance (Podsakoff, 1986: 14). Structural equation modeling (SEM) analysis was conducted using Partial Least Square (PLS), a powerful and robust tool (Henseler, 2009: 43) because of the minimal requirements for measurement scales, sample size, and residual distributions (Chin, 1998: 4). Also, as an SEM approach, PLS is well suited for testing mediation hypotheses (James, 2006: 12). Although PLS can be used to confirm the theory, it can also be used to suggest where relationships might or might not exist and propositions for further testing (Blanco, 2013: 17).

A three-step approach was used for SEM analysis that consisted of confirmatory factor analysis (CFA), a test of SEM of the research model, and a test for mediation effects. WarpPLS 6.0, a software application for graphical path modeling with latent variables, was used to perform those analyses,

and bootstrapping generated the path coefficients, their standard errors, and t-statistics for testing the hypotheses (Chin, 1988: 42).

Measurement model

Before the structural model was tested, the measurement model was developed to validate the measures' properties used in this study. The measurement model was evaluated to examine the measures' reliability, convergent validity, and discriminant validity.

Reliability, which refers to the internal consistency of the indicators that measure the underlying factors, has been established as one of the essential prerequisites for construct validity (Mentzer, 1995: 20). As Garver and Mentzer (Garver, 1999: 25) recommended, both Cronbach's α in EFA and composite α in CFA should be reported. To achieve reliability, average variance extracted (AVE), which should also be reported because of a complementary measure of composite reliability (Medsker, 1994: 26), should be above 0.50 (Hair, 2009: 899), and both composite α (Fornell, 1981: 12) and Cronbach's α (Dunn, 1994: 28) should be greater than 0.70. As shown in Table

1, the Cronbach's α coefficients ranged from 0.567 to 0.855, the composite α coefficients were between 0.776 and 0.913, and the AVE of the constructs ranged from 0.515 to 0.777. As a result, internal consistency was achieved for all constructs except self-status seeking.

Convergent validity refers to the extent to which a set of items that are assumed to represent a construct converge on the same construct (Ladhari, 2010: 14).

In line with Chin (Chin, 1988: 42), when convergent validity is achieved, the PLS indicators load much higher on their hypothesized factors than they do on other factors. One item INF1 was excluded from the information seeking factor due to low cross-loading, which was less than 0.5. Since the loadings of all other indicators on their hypothesized factors were higher than the cross-loadings in the model (Table1), convergent validity was established.

Table 1 – Results of the CFA for the multi-dimensions of the SM usage motivations scale

<i>Factors and items</i>	Convergent Validity WarpPLS Std. Loadings (t-value)	Reliability		
		C α	CO	AVE
Socializing 0.763 0.841 0.515				
SOC1 To get peer support from others.	0.831** (9.223)			
SOC2 To meet interesting people.	0.778** (9.023)			
SOC3 To feel some kind of belonging to a community.	0.801** (8.688)			
SOC4 To talk about something with others.	0.825** (9.419)			
SOC5 To stay in touch with people I know.	0.897** (7.555)			
Entertainment 0.855 0.913 0.777				
ENT1 Because it is entertaining.	0.929** (10.918)			
ENT2 Because it is funny.	0.886** (12.391)			
ENT 3 Because it is exciting.	0.816** (10.517)			
Self-status seeking 0.567 0.776 0.549				
STS1 Because I feel peer pressure.	0.887** (10.619)			
STS2 Because it helps myself look cool.	0.843** (10.613)			
STS3 To contribute to my career development.	0.798** (5.626)			
Information seeking 0.760 0.841 0.519				
INF2 To learn about what's going on.	0.827** (5.962)			
INF3 To get useful information about products/services.	0.928** (9.805)			
INF4 To look for ideas.	0.914** (10.200)			
INF5 To look for inspiration.	0.821** (8.535)			
INF6 To plan new projects.	0.862** (9.272)			
Verbal-based VE 0.393 0.767 0.622				
AUD Audio, including podcasts.	0.947** (9.850)			
TXT Text.	0.825** (9.850)			
Pictorial-based VE				
VIS Visual, including infographics.	1.000 1.000 1.000			
Animated-based VE 1.000 1.000 1.000				
VR Virtual Reality	1.000** (13.219)			

Note: C α = Cronbach's α , CO = composite α , AVE = average variance extracted; * t = 1.960 is significant at 0.05; and ** t = 2.576 significant at 0.01 (two-tailed test).

Discriminant validity confirms that two concepts within the construct are distinct (Hair, 2009: 899). Discriminant validity estimated through a comparison of the square root of AVE for any two constructs with the correlation estimates between the two constructs (Fornell, 1981: 12). Table 2 shows discriminant validity since the square root of AVEs were bigger than the

correlation coefficients between any constructs' pairs.

Multicollinearity negatively affects the results of SEM when there are high correlations ($R > 0.80$) among the exogenous constructs (Reisinger, 1999: 25). Since the correlation coefficients of constructs were lower than 0.80, no violation of multicollinearity appeared.

Table 2 – Discriminant validity test

Constructs	AVE	Factor Correlations							
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)		
(1) Socializing	0.515	0.718							
(2) Entertainment	0.777	0.234*	0.882						
(3) Self-status seeking	0.549	0.375**	0.229*	0.741					
(4) Information seeking	0.519	0.368**	0.144	0.161	0.720				
(5) Verbal-based VE	0.622	-0.019	0.111	-0.145	0.146	0.789			
(6) Pictorial-based VE	1.000	0.151	0.283**	0.012	0.070	0.417**	1.000		
(7) Animated-based VE	1.000	0.233*	0.199*	0.199*	0.128	0.009	0.050	1.000	

Note: Two-tailed test for correlations between factors: * $t = 1.960$ is significant at 0.05; and ** $t = 2.576$ significant at 0.01.; Diagonal bold numbers signify the square roots of the AVEs.

Hypothesis testing

The estimated research model produced an average AVE of 0.590, while the average R^2 of the model was 0.075 as Table 3 shows. These statistics suggest that variances in the model were explained.

Since PLS path modeling lacks an index that provides the user with a global validation of the model (Vinzi, 2010: 36), a global criterion of goodness-of-fit (Tenenhaus, 2005: 47) and the effect sizes for $R^2(f^2)$ (Cohen, 2003:736) were adopted to validate PLS path modeling. Goodness-of-fit, defined as the geometric mean of the average communality (or AVE) and the average R^2 for endogenous factors, is calculated as

$GoF = \sqrt{AVE \times R^2}$, where GoF is goodness-of-fit. f^2 , proposed by Cohen et al. (Cohen, 2003: 736) is determined by $f^2 = R^2 \div (1 - R^2)$. While the f^2 values of 0.02, 0.15, and 0.35 are proposed as potentially useful estimates of small, medium, and large effect sizes, respectively, the goodness-of-fit values are suggested as $GoF_{small} = 0.10$, $GoF_{medium} = 0.25$, and $GoF_{large} = 0.36$. As Table 4 shows, goodness-of-fit is 0.210, which exceeds the cut-off value for a small effect size. The f^2 value is 0.081, which exceeds the cut-off value of 0.02 for small effect size. Therefore, it is evident that the research model performs well compared to the baseline values defined above.

Table 3 – Validation criteria for a PLS-SEM moderating model

Indices	Interpretation	Size	Recommended level	Hypothesized Model		
				Endogenous factors	R^2	AVE
f^2	Effect of size for R^2	Small	0.02	Socializing	0.081	0.515
		Medium	0.15	Entertainment	0.114	0.777
		Large	0.35	Self-status seeking	0.066	0.549
				Information seeking	0.037	0.519

Continuation of table 3

Indices	Interpretation	Size	Recommended level	Hypothesized Model	
				Endogenous factors	R ²
GoF	Goodness-of-Fit	Small	0.10		
		Medium	0.25		
		Large	0.36		
				Average	0.075 0.590
$f^2 = R^2 \div (1 - R^2)$	Small-medium				$f^2 = 0.081$
$GoF = \sqrt{AVE \times R^2}$	Small-medium				GoF = 0.210

Table 4 – Results of the hypothesized model and β coefficients tests

Hyp.	Paths	β coefficients (Std. error)	t-value	Effect size	Test results
H1	Verbal-based VE → SM usage motivation				Partially Supported
H1a	Verbal-based VE → Socializing	-0.095 (0.097)	-0.988	0.002	Not supported
H1b	Verbal-based VE → Entertainment	-0.006 (0.099)	-0.057	0.001	Not supported
H1c	Verbal-based VE → Self-status seeking	-0.179* (0.094)	-1.900	0.026	Supported
H1d	Verbal-based VE → Information seeking	0.143 (0.095)	1.497	0.021	Not Supported
H2	Pictorial-based VE → SM usage motivation				Partially Supported
H2a	Pictorial-based VE → Socializing	0.179* (0.094)	1.899	0.027	Supported
H2b	Pictorial-based VE → Entertainment	0.276** (0.092)	3.004	0.078	Supported
H2c	Pictorial-based VE → Self-status seeking	0.077 (0.097)	0.794	0.001	Not supported
H2d	Pictorial-based VE → Information seeking	0.004 (0.099)	0.044	0.000	Not supported
H3	Animated-based VE → SM usage motivation				Partially Supported
H3a	Animated-based VE → Socializing	0.225** (0.093)	2.415	0.052	Supported
H3b	Animated-based VE → Entertainment	0.185* (0.094)	1.964	0.037	Supported
H3c	Animated-based VE → Self-status seeking	0.196* (0.094)	2.091	0.039	Supported
H3d	Animated-based VE → Information seeking	0.127 (0.096)	1.322	0.016	Not Supported

Note: Two-tailed test for hypothesis verification: * t=1.960 is significant at 0.05; and ** t = 2.576 significant at 0.01.

Based on the received results, we suggest a model of associations between various modal antecedents and SM usage motivational factors as Figure 2 shows. Users, who seek socializing and entertainment in SM might be attracted and kept

with pictorial-based and animated-based virtual experience types. Users who seek self-status gratification from SM could not be touched with verbal messages or communications but may be impressed with animated-based tools.

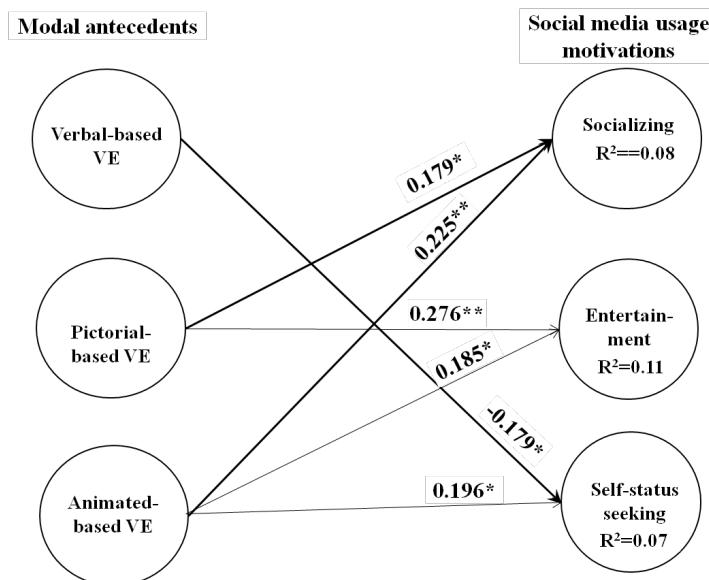

Figure 2 – The model of modal antecedents influence on SM-usage motivations

Discussion

Previous studies successfully applied the etic approach to testing SM usage motivations, including socializing, entertainment, self-status seeking, and information seeking, across various national groups (Park, 2009: 5; J.-S. Lin, 2017: 9). Based on their proved positive results, we used these motivations as universal measures for our research in Kazakhstan and confirmed their significance in the local culture with a minor difference. One item of getting information about events was excluded from the information-seeking factor due to low cross-loading of less than 0.5. So, in our study, information seeking factor composed of five items that distinct from extant papers. It raises a question, whether it is conditioned by a local cultural peculiarity in general or specific attitude of a particular generation group in the country. Hence, we consider that this item about the information of events should not be excluded from the future investigations among the same generation or other generations with the objective to confirm our results and get the deeper insight into this local distinction or accept the universality of the information-seeking motivation that composed of six items. Overall, the etic-emic approach could be tested for revealing other possible cultural specific features in SM usage motivations in Kazakhstan. For that reason, an additional preliminary survey may be conducted across targeted generation groups to uncover more items and even more factors to test within the suggested model.

No prior studies about modal antecedents of SM usage motivations were found during the literature review. We used the only six modalities to represent VE types, two of which, webinar and video, were excluded from the model testing due to low cross-loadings, less than 0.5. As a result of the exclusion, three of five VE types were included in the research model. Probably, the model can be enhanced with the other two VE types if more items in terms of content formats are added to the measures. Various types of SM content, which described by many authors (Ellenring, 2019: 1; Frost, 2016: 1; O'Sullivan, 2019: 1; Sarma, 2018: 1), can be used for augmenting all VE types to test the model. For example, quizzes, contests, shareable quotes, forums or conferences may be measured within interactive 2D/3D-based VE type. And, vlogs, cinemagraph, animated infographic, VR tour or VR guide as items could be included in the potential antecedent of non-interactive 3D-based VE.

Three modal antecedents of SM usage motivations within the proposed research construct can be enhanced with the items, which represent existing and recently developed forms of content. Pictorial-based VE type may include memes, animated GIFs, quote covers, comics, cartoons, screenshots, charts or calculators. Verbal-based VE type may be complemented with quora, stories, articles, case studies, newsletters or E-books.

Lastly, we believe that value co-creation theory may reinforce the research's background to reflect the important aspect of the active participation of

people in firms' value creation processes due to the SM phenomenon (Ramaswamy, 2016: 14; See-To, 2014: 8; Singaraju, 2016: 12). The augmented theory ground could contribute to the model by unveiling new SM usage factors. Some studies describe contributing and participating types of SM usage in line with other motivations encouraging scholars for deeper investigation in the area (e.g., Bolton, 2013: 23).

Conclusion

The study's results partially supported hypotheses, which suggested the relationships between modal antecedents and SM usage motivation. Based on the result, the most powerful online content format is animated-based VE that gratifies socializing, entertainment and self-status seeking motivations to use SM among generation Z in Kazakhstan. Pictorial-based VE positively addresses the socializing and entertainment needs of young users of SM in the country. Verbal-based VE negatively associates with self-status seeking motivation to use SM in the same target audience.

The important analytical contribution of this study is the proposed prediction model of the influence of distinct modal antecedents on specific motivations of SM usage. Marketers may practice the model to foresee the effectiveness of consumer communications about their company or brand in SM taking into consideration the differential effect of various modalities of information representation. For example, the information given in pictorial and animated modes would positively affect users who seek for socializing and entertainment gratifications in SM. Consumers seeking for self-status could be pushed away with verbal forms of communications, but be attached with animated forms of information. The latter form of modality is also attractive for communications with consumer entertainment purposes in SM.

The proposed model of relations between modal antecedents and SM usage motivations enhances SM theory in terms of deeper consumer insight. This knowledge may equip practitioners with more productive management of online content to

increase customers' loyalty and generate more sales. Also, the research data augment the local statistics with the general information about the intensity of SM usage among generation Z in Kazakhstan, including the average number of registered and used SM platforms, and the average hours spent in SM per person. In addition to the available country's data about socializing motivation to use SM, more motivational factors such as entertainment, self-status seeking, and information seeking were defined for young people. Also, the research output enhances the theoretical knowledge of SM for academic and practical applications.

Further research

From a theoretical research perspective, we think that the value co-creation concept should be used in future studies in the area of SM usage because this particular type of media gives people unique opportunities to participate in the creation of new products, services, and ideas in easiest and effective ways. The value co-creation approach not only reinforces the theoretical background of the research but also can contribute to revealing additional important measures of gratifications to use SM and enhance the model of modal antecedents of SM usage motivations.

From a practical perspective, we recommend a non-student base as a sample for further studies of SM usage motivations and its modal antecedents. Also, other generation groups in addition to generation Z should be covered by the research. Furthermore, we propose to apply the etic-emic approach to explore possible cultural aspects of gratifications to use SM in Kazakhstan. As the current study limited to six formats of SM content for the proposed model testing, more items for VE types measures may be used to enhance existing modal antecedents within the construct as well as to add other types of modal antecedents like interactive 2D/3D-based VE and non-interactive 3D-based VE to the model. We believe that other antecedents of SM gratifications such as content duration or length and emotional modalities can be tested to assess the impact of the measures on SM usage.

References

- Blanco B., Guillamon-Saorín E., Guiral A. (2013) Do non-socially responsible companies achieve legitimacy through socially responsible actions? The mediating effect of innovation // Journal of Business Ethics, vol. 117(1), pp. 67-83.
- Bolton R.N. et al. (2013) Understanding Generation Y and their use of social media: a review and research agenda. Journal of Service Management, vol. 24(3), pp. 245-267.

- Bruhn M., Schoenmueller V., Schäfer D.B. Edited by Coulter K.S. (2012) Are social media replacing traditional media in terms of brand equity creation? *Management Research Review*, vol. 35(9), pp. 770-790.
- Chin W. (1988) The partial least squares approach to structural equation modelling. In G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern methods for business research* (pp. 295-336). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Chin W. (1998) Issues and opinions on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, vol. 22(1), pp. 7-10.
- Cohen J.P., Cohen S., West G., Aiken L.S. (2003) *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences* (3rd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Daft R.L., Lengel R.H. (1986) Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, vol. 32(5), pp. 554-571.
- Daft R.L., Macintosh N.B. (1981) A tentative exploration into the amount and equivocality of information processing in organizational work units. *Administrative Science Quarterly*, vol. 26(2), pp. 207-224.
- Daft R.L., Weick K.E. (1984) Toward a model of organizations as interpretation systems. *The Academy of Management Review*, vol. 9(2), pp. 284-295.
- Dunn S.C., Seaker R.F., Waller M.A. (1994) Latent variables in business logistics research: scale development and validation. *Journal of Business Logistics*, vol. 15(2), pp. 145-172.
- Ellering N. (2019) 113 content types to organize with your marketing calendar, <https://coschedule.com/blog/types-of-content/>
- Forbes L.P., Vespoli E.M. (2013) Does social media influence consumer buying behavior? An investigation of recommendations and purchases. *Journal of Business & Economics Research*, vol. 11(2), pp. 107-112.
- Fornell C., Larcker D.F. (1981) Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, vol. 18, pp. 39-50.
- Frost A. (2016) 7 types of awesome social media content your brand can be creating right now, <https://buffer.com/resources/social-media-content>
- Garver M.S., Mentzer J.T. (1999) Logistics research method: employing structural equation modeling to test for construct validity. *Journal of Business Logistics*, vol. 20(1), pp. 33-57.
- Gómez M., Lopez C., Molina A. (2019). An integrated model of social media brand engagement. *Computers in Human Behavior*, vol. 96, pp. 196-206.
- Hair J.F., Black W.C., Babin R.J., Anderson R.E., Tatham R.L. (2009) *Multivariate data analysis* (6th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Henseler J., Ringle C.M., Sinkovics R.R. (2009) The use of partial least squares path modelling in international marketing. In R.R. Sinkovics, P.N. Ghauri (Eds.), *New challenges to international marketing: Advanced in international marketing* (pp. 277-319). Bingley: Emerald JAI Press.
- Hyun M.Y., Lee S., Hu C. (2008) Mobile-mediated virtual experience in tourism: concept, typology and applications. *Journal of Vacation Marketing*, vol. 15(2), pp. 149-164
- Irgaliyev E. (2017) Social networks in Kazakhstan: Instagram for youth, Odnoklassniki for senior citizens, <https://365info.kz/2017/06/sotsialnye-seti-v-kazahstane-instagram-dlya-molodezhi-odnoklassniki-dlya-pensionerov>
- James L.R., Mulaik S.A., Brett J.M. (2006) A tale of two methods. *Organizational Research Methods*, vol. 9, pp. 233-244.
- Kaplan A.M., Haenlein M. (2010) Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, vol. 53(1), pp. 59-68.
- Kemp S. (2019) Digital 2019: Global digital overview, <https://datareportal.com/reports/digital-2019-global-digital-overview>
- Ladhari R. (2010) Developing e-service quality scales: a literature review. *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 17, pp. 464-477.
- Lamberton C., Stephen A.T. (2016) A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry. *Journal of Marketing*, vol. 80(6), pp. 146-172.
- Lin H.-F. (2006). Understanding behavioral intention to participate in virtual communities. *CyberPsychology & Behavior*, vol. 9(5), pp. 540-547.
- Lin J.-S., Lee Y.-I., Jin Y., Gilbreath B. (2017) Personality traits, motivations, and emotional consequences of social media usage. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, vol. 20(10), pp. 615-623.
- Luo X., Zhang J., Duan W. (2013) Social media and firm equity value. *Information Systems Research*, vol. 24(1), pp. 146-163.
- Medsker G.J., Williams L.J., Holahan P.J. (1994) A review of current practices for evaluating causal-models in organizational-behavior and human-resources management research. *Journal of Management*, vol. 20, pp. 439-464.
- Mentzer J.T., Kahn K. (1995) A framework for logistics research. *Journal of Business Logistics*, vol. 16(1), pp. 231-250.
- Named the most popular social network among Kazakhstanis, <https://www.zakon.kz/4983082-nazvana-samaya-populyarnaya-seti.html>
- O'Sullivan G. (2019) The 9 Types of Social Media Content You Need to Use, <https://www.postplanner.com/blog/types-of-social-media-content>
- Opinion Poll in Kazakhstan: "Advertising Effectiveness and Popular Social Networks in the Republic of Kazakhstan". Retrieved from Elim Institute of marketing and sociological researches website: <http://www.marketingcenter.kz/2018/0101-opros-soci-seti.html>
- Park N., Kee K.F., Valenzuela S. (2009) Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *CyberPsychology & Behavior*, vol. 12(6), pp. 729-733.
- Podsakoff P., Organ D. (1986) Self-reports in organizational research: problems and prospects. *Journal of Management*, vol. 12(1), pp. 69-82.

- Quan-Haase A., Young A.L. (2010) Uses and gratifications of social media: A comparison of Facebook and Instant Messaging'. Bulletin of Science, Technology & Society, vol. 30(5), pp. 350-361.
- Ramaswamy V., Ozcan K. (2016) Brand value co-creation in a digitalized world: An integrative framework and research implications. International Journal of Research in Marketing, vol. 33(1), pp. 93-106.
- Reisinger Y., Turner L. (1999) A cultural analysis of Japanese tourists: challenges for tourism marketers. European Journal of Marketing, vol. 33(11/12), pp. 1203-1227.
- Ridings C.M., Gefen D. (2004) Virtual community attraction: Why people hang out online. Journal of Computer-Mediated Communication, vol. 10(1).
- Ruggiero T.E. (2000) Uses and gratifications theory in the 21st century. Mass Communication and Society, vol. 3(1), pp. 3-37.
- Russ G.S., Daft R.L., Lengel R.H. (1990) Media selection and managerial characteristics in organizational communications. Management Communication Quarterly, vol. 4(2), pp. 151-175.
- Sarma A. (2018) 5 types of social media content that convert, <https://www.socialmediatoday.com/news/5-types-of-social-media-content-that-convert/539584/>
- See-To E.W.K., Ho K.K.W. (2014) Value co-creation and purchase intention in social network sites: The role of electronic word-of-mouth and trust – A theoretical analysis. Computers in Human Behavior, vol. 31, pp. 182-189.
- Singaraju S.P., Nguyen Q.A., Niininen O., Sullivan-Mort G. (2016) Social media and value co-creation in multi-stakeholder systems: A resource integration approach. Industrial Marketing Management, vol. 54, pp. 44-55.
- Taylor S., Todd P.A. (1995) Understanding information technology usage: A test of competing models. Information Systems Research, vol. 6(2), pp. 144-176.
- Tenenhaus M., Vinzi V.E., Chatelin Y., Lauro C. (2005) PLS path modeling. Computational Statistics and Data Analysis, vol. 48, pp. 159-205.
- Vinzi V.E., Trinchera L., Amato S. (2010) PLS path modeling: from foundations to recent developments and open issues for model assessment and improvement. In V. E. Vinzi, W. Chin, J. Henseler, & H. Wang (Eds.), Handbook of partial least squares (pp. 47-82). Heidelberg: Springer.
- Weick K.E. (1979) The social psychology of organizing (2nd ed.). Paperback: 294 pages Publisher: McGraw-Hill, Management 2015/2(18), pp. 189-193.
- Whiting A., Williams D. (2013) Why people use social media: A uses and gratifications approach. Qualitative Market Research: An International Journal, vol. 16(4), pp. 362-369.
- Xu C., Ryan S., Prybutok V., Wen C. (2012) It is not for fun: An examination of social network site usage. Faculty Research & Creative Activity, vol. 7.

Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков

Кыргызско-Российский Славянский Университет имени Б.Ельцина,
Кыргызстан, г. Бишкек, е-mail: faruk.koboev@mail.ru

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МОДЕЛИ ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Целью данной статьи является определение механизмов формирования и функционирования воспроизводства человеческого капитала, существующих на рынке в настоящее время. Предметом статьи является разбор и исследование механизмов формирования и функционирования модели воспроизводства человеческого капитала, а объектом являются реальные связи и процессы в экономике, которые появляются в процессе формирования и функционирования человеческого капитала в условиях современного рынка и положения экономики страны. Рассмотрена важность значения предприятия в реализации механизма воспроизводства человеческого капитала; виды рыночных механизмов выработывания и функционирования модификации воспроизводства конкурентоспособного человеческого капитала; социокультурная схема конкурентоспособности человеческого капитала; разобраны алгоритмы регулирования на рынке человеческого капитала. В данной статье применены общенаучные методы, предполагающие комплексный, системный поход к решению проблем, индукции и дедукции, единство качественного и количественного, исторического и логического анализа, синтеза, научной абстракции, статистические методы. Методология воспроизводства человеческого капитала все еще не сформулирована, а если быть точнее – не описана в полном объеме. Согласно современным требованиям в обществе необходимо использование более квалифицированного и конкурентоспособного человеческого капитала, и предприятия вынуждены искать и применять различные виды рыночных механизмов воспроизводства человеческого капитала. В связи с этим определение механизмов формирования и функционирования модели воспроизводства человеческого капитала является очень важной и актуальной темой. Рассмотрены различные подходы в изучении формирования и функционирования человеческого капитала – институциональный и функциональный подходы. Сделан вывод о важности государственного регулирования некоторых механизмов формирования воспроизводства человеческого капитала, о том, что нужно вернуть государству роль «инструмента точной надстройки» рыночных механизмов функционирования рынка человеческого капитала; о том, что главным условием в формировании человеческого капитала считается процесс вложений в человеческий капитал, т.е. инвестирование.

Ключевые слова: человеческий капитал, механизм формирования, механизм функционирования, рынок, рыночные механизмы, воспроизводство человеческого капитала, стоимость, цена.

F.M. Koboev, G.V. Kumskov

Kyrgyz-Russian Slavic University named after B.Yeltsin,
Kyrgyzstan, Bishkek, e-mail: faruk.koboev@mail.ru

Mechanism for the formation and functioning of a model for the reproduction of human capital

The purpose of this article is to determine the mechanisms of formation and functioning of the reproduction of human capital that currently exist on the market. The subject of the article is the analysis and study of the mechanisms of formation and functioning of the model of reproduction of human capital, and the object is real connections and processes in the economy that appear in the process of formation and functioning of human capital in the current market and the country's economy. The importance of the enterprise in the implementation of the mechanism of reproduction of human capital; types of market mechanisms for the development and functioning of the modification of the reproduction of competitive human capital; sociocultural scheme of competitiveness of human capital; analysis of regulatory algorithms in the human capital market are considered. In this article, general scientific methods are applied, involving a comprehensive, systematic approach to solving problems, induction and deduction, the unity of qualitative and quantitative, historical and logical analysis, synthesis, scientific abstraction, and

statistical methods. The methodology for the reproduction of human capital has not yet been formulated, or to be more precise, it has not been fully described. In modern times, society requires the use of more qualified and competitive human capital, forcing enterprises to seek and apply various types of market mechanisms for the reproduction of human capital. In this regard, the determination of the mechanisms of formation and functioning of the model of reproduction of human capital is a very important and relevant topic. Various approaches to the study of the formation and functioning of human capital – institutional and functional approaches – are examined. The conclusion is drawn on the importance of state regulation of some mechanisms for the formation of the reproduction of human capital, that it is necessary to return to the state the role of an “instrument of an accurate superstructure” of market mechanisms for the functioning of the human capital market; that the main condition in the formation of human capital is considered the process of investing in human capital, i.e. investment.

Key words: human capital, formation mechanism, functioning mechanism, market, market mechanisms, reproduction of human capital, value, price.

Ф.М. Кобоев, Г.В. Кумсков

Б. Ельцин атындағы Қырғыз-Ресей славян университеті,
Қырғызстан, Бішкек қ., e-mail: faruk.koboev@mail.ru

Адам капиталын молықтыру моделін қалыптастыру және оның жұмыс істеу механизмдері

Осы мақаланың мақсаты қазіргі уақытта нарықта қалыптасқан адами капиталды молайту модельнің қалыптасуы мен жұмыс істеу механизмдерін анықтау. Зерттеу пәні – адам капиталын молайту модельнің қалыптасуы мен жұмыс істеу механизмдерін талдау және зерттеу, ал объект – қазіргі экономикадағы адами капиталды қалыптастыру және қызмет ету процесінде пайдалы болатын нақты қатынастар мен процестер. Мақалада кәсіпорынның адами капиталды молайту механизмін іске асырудың маңыздылығы; бәсекеге қабілетті адами капиталды молайтудың модификациясының дамуы мен жұмыс істеуінің нарықтық механизмдерінің түрлері; адам капиталының бәсекеге қабілеттілігінің әлеуметтік-мәдени схемасы; адами капитал нарығындағы реттеу алгоритмдерін талдау қарастырылады. Бұл мақалада проблемаларды шешуге, индукция мен дедукцияны, сапалық және сандық, тарихи және логикалық талдаудың, синтездің, ғылыми абстракцияның және статистикалық әдістердің біртұтастығын қамтитын жалпы ғылыми әдістер қолданылады. Адами капиталды молайту әдістемесі әлі тұжырымдаған, дәлірек айтсак, ол толық сипатталмаған. Қазіргі уақытта қоғам неғұрлым білікті және бәсекеге қабілетті адам капиталын қолдануды талап етеді, бұл кәсіпорындарды адам капиталын өсірудің әртүрлі нарықтық механизмдерін іздеуге және қолдануға мәжбүр етеді. Осыған байланысты адам капиталын молайту модельнің қалыптасуы мен жұмыс істеу тетіктерін анықтау өте маңызды және өзекті тақырып болып табылады. Адами капиталдың қалыптасуы мен қызметін зерттеудің әртүрлі тәсілдері – институционалды және функционалды тәсілдер қарастырылады. Адам капиталын өндіруді қалыптастырудың кейбір тетіктерін мемлекеттік реттеудің маңыздылығы туралы тұжырым жасалды, мемлекетке адам капиталы нарығының жұмыс істеуі үшін нарықтық тетіктердің «дәл үстірт құрылымының» рөлін қайтару қажет; адами капиталды қалыптастырудың негізгі шарты адам капиталына инвестициялау процесі болып саналады.

Түйін сөздер: адам капиталы, қалыптасу механизмі, жұмыс істеу механизмі, нарық, нарықтық механизмдер, адами капиталды молайту, құн, баға.

Введение

В настоящее время в современном обществе стало общим мнение о том, что результативность роста экономики государств в большей степени зависит от тех средств, которые вкладываются в человеческий капитал. Без этих вложений нельзя обеспечить поступательное развитие социума. Множество экономистов пришли к выводу, что благосостояние народа и страны находится в зависимости от образованности и грамотности населения, а также от состояния их здоровья. Также, судя по мнению множества экспертов,

образовательный уровень и квалификация людей относятся к общественно-экономическим характеристикам, а они уже, в свою очередь, определяют перспективные позиции страны.

Объектом данной статьи являются реальные связи и процессы в экономике, которые появляются в процессе формирования и функционирования человеческого капитала в условиях современного рынка и положения экономики страны.

Рассматриваемая проблема является еще более актуальной для кыргызской экономики. Так как именно человеческий капитал Кыргызстана считается наиболее ценным производительным

ресурсом за неимением богатых природных ресурсов. Результативность роста экономики страны зависит в большой степени от инвестиций в человеческий капитал. Отсюда следует, что актуальность этой статьи заключается в значимости исследования проблемы формирования и функционирования человеческого капитала.

Обзор литературы

Вопросы формирования человеческого капитала в теоретическом ключе выступали объектом исследования широкого круга отечественных и зарубежных авторов.

Особое внимание следует уделить также и трудам М.Е. Баскаковой, С.А. Белякова, С.Ю. Рошина, В.П. Щетинина, в них авторы детально рассматривают влияние на процесс формирования человеческого капитала факторов здравоохранения, образования, дифференциации в оплате труда.

Нельзя не упомянуть теоретические разработки, затрагивающие инновационные подходы к воспроизводству населения, развитие профессионального образования, процесс подготовки кадров нового типа, выработки оптимальной модели соответствия уровня оплаты труда и отдачи от использования человеческого капитала в различных отраслях национального хозяйства. Таковыми занимались такие российские и зарубежные авторы, как О.Г. Берестнева, А.И. Вроейнстайн, А. Грубер, А.А. Давыдова, Н.К. Долгушкин, В.П. Дрямов, С.П. Иванов, Е.Д. Катульский, Е.А. Мамбетказиев, И.Д. Мацкуляк, О.И. Меньшикова, Дж. Ральф, Л.А. Свирщевская, Н.И. Сидоров, Н.В. Фадейкина, М.В. Черепанова, П.Е. Щеглов, Д.Г. Щипанова, В.Н. Якимов.

В трудах следующих ученых исследованы и определены вопросы теории человеческого капитала, которые являются общими в методологическом и теоретическом отношении: Г. Беккер, И. Бен-Порэт, М. Блауг, Э. Лэзер, Р. Лэйард, Дж. Минцер; исследование моделей формирования человеческого капитала, исследование о выгодах и издержках при вложении в человеческий капитал, а также комплексная оценка человеческого капитала имеются в трудах А.И. Добрынина, Р.И. Капелюшникова, А.В. Корицкого, С.А. Курганского, В.И. Марцинкевича и др.

Д. Рикардо отмечал необходимость и роль образования человека, населения в экономическом росте страны (Рикардо, 1993).

Теория человеческого капитала, которая получила в нашем обществе относительно недавно широкую известность, является результатом научных исследований таких российских ученых как А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Р.И. Капелюшников, О.А. Козлов, А.В. Корицкий, М.М. Критский. Среди зарубежных учёных, внесших особый вклад в ее развитие, следует отметить Й. Бен-Порэт, Г. Беккер, М. Блауг, С. Боулс, Б. Вейсброд, Р. Дорнбуш, Д.Ф. Лист, Р. Лэйард, Ф. Маклуп, А. Маршалл, Д.С. Милль, Д. Минцер, О. Нордхаус, У. Петти, Д. Псаходуполос, Н.У. Сениор, А. Смит, Г. Сэджвик, Ж.Б. Сэй, Л. Туру, И. Фишер, С. Фишер, Л. Хансен, К.Е. Шманлези и др.

Методика оценки человеческого капитала и эффективность инвестиций в человеческий капитал предприятий нашли отражение в работах следующих российских ученых: Т.А. Акимочкиной, М.Г. Беляева, С.М. Ерохина, М.И. Ивановой, Г.Н. Тугускиной, Е.В. Сумароковой, Л.Д. Ревуцкого. Особенности накопления и использования человеческого капитала отражены в научных исследованиях Т.Г. Мясоедовой, А.И Кочетковой, Е.А. Святодуха, С.В. Савельевой, Е.М. Самородовой, Е.М. Родионовой, В.П. Щетинина.

Проблема формирования и развития человеческого капитала исследовалась в работах Е.Е. Витвицкого, А.Ф. Джинджолия, А.Н. Евдокимова, В.В. Сафонова, Н.Р. Ожерельевой, К.С. Терновых. Исследованию различных аспектов воспроизводства человеческого капитала посвящены работы Л.Г. Згонник, М.И. Ивановой, Е.Е. Лимачко, С.В. Штразбурга, А.В. Шарковой.

Методология

Теоретико-методологическую основу исследования составили научные труды классиков экономической теории, теоретические и прикладные разработки отечественных, российских и зарубежных авторов, которые затрагивают вопросы формирования человеческого капитала как одного из значимых условий трансформации экономических отношений.

Обоснованность полученных в ходе исследования результатов, их системность и достоверность, а также глубина анализа основываются на использовании в рамках работы сравнительного подхода, графического анализа, системного, логического, количественного, технического, структурно-функционального, математико-статистического методов.

Методологические основы исследования и научные познания о производительных способностях человека заложились еще в работах классиков политической экономии. Таким образом, экономист У. Петти практически первым из этих классиков ввел формулировку человеческого капитала. Именно он одним из первых ввел термин «живые действующие силы». Данная категория объединяла в себе различные качества и возможности человека, который принимает участие в социальном производстве (Петти, 1940).

Методология человеческого капитала (Шульц, 1960) (Беккер, 1962) основана на принципе приоритета человеческих качеств по отношению к технологии и капиталу. Л. Туруу, Т. Шульц, Г. Беккер и другие теоретики являются основателями институциональной экономики (Туруу, 1970). Они уверяли, что именно человеческий капитал – это основное условие социального прогресса, главный фактор производства. Здесь с точки зрения институциональной экономики особенное значение придается определенным институтам – образованию, рынку, собственности.

Процессы воспроизведения человеческого капитала в ближайшие десятилетия будут иметь для кыргызской экономики значимое, и даже может быть, решающее значение. Среднесрочный прогноз в этой области должен стать неотъемлемой составной частью разработки государственной экономической стратегии. Здесь основную роль должна сыграть динамика воспроизводственных процессов в общественно-трудовой сфере, то есть конкретность и углубленная оценка будущих качественных изменений, а не обычные расчеты прогнозных количественных значений материально-вещественных или финансовых показателей.

Формирование человеческого капитала – это многоуровневый и многомерный процесс, представляющий сплечение этапов, стадий перехода из одного состояния в другое. Априорное «разбиение» процесса воспроизведения на отдельные стадии – фазы необходимо не только с точки зрения «удобства» анализа, но и, прежде всего, – для построения логики, стратегии анализа теоретических конструкций – гипотез.

Поддерживая стратегию анализа, предполагающую переход «видения» от концептуальной теоретической схемы (в данном случае – это модель – структура человеческого капитала, схема стадий – фаз процесса его воспроизведения и т.д.), которая именуется нисходящей стратегией анализа, можно выделить следующие этапы:

- формирование (производство) человеческого капитала;
- накопление (аккумуляция);
- фаза распределения (диффузия);
- использование (потребление).

Мы предполагаем, что на каждом этапе и на каждом уровне формирования человеческого капитала работают свои особенные закономерности. Как раз-таки, одна из задач данной статьи и есть описание закономерностей, которые присущи воспроизведству и применению человеческого капитала на государственном уровне.

Если рассматривать этап формирования человеческого капитала с точки зрения институциональной экономики, то здесь особенное значение имеют институты семьи, государство (школы, вузы, спорт, медицина и т.д.). На этапе накопления запаса человеческого капитала наибольшее значение имеют институты собственности, рынка, информационные технологии, банки и т.д. (Беккер, 2003). На этапе распределения и использования человеческого капитала в механизме воспроизведения принимают участие практически все социальные и государственные институты (возможно, кроме института образования): семья и СМИ, компании (фирмы) и банки, частные и государственные, экономические и политические институты, одним словом, все сообщества, организации и учреждения, вызывающие перетоки (миграции) рабочей силы, возрастание или затухание трудовой активности, увеличивая или сокращая рыночный труд, свободное и рабочее время. Отсюда следует, что наиболее значимыми методологическими принципами изучения (анализа) процесса формирования и функционирования человеческого капитала являются принцип соответствия функций общественных институтов целям каждого его этапа: экономичность или рациональность; долговременность (перспективность или краткосрочная эффективность, отдача), скорость или степень нагрузки, гуманность, универсальность или специализация.

В исследовании процесса формирования человеческого капитала прежде всего нужно применить функциональный подход. Суть этого подхода в следующем: общественные, финансовые и остальные институты (государственные и негосударственные) совершают некий набор функций: передача знаний, обучение, обеспечение жизненных средств, перераспределение рабочей силы (рынок рабочей силы), поддержание трудоспособности рабочей силы и

т.д. Наряду с этим, каждый социальный институт из-за изменений внешних или внутренних (структурная перестройка) причин или условий может быть подвержен деструктивному, а если быть точнее – дисфункциональному состоянию. В такой ситуации мы можем увидеть усиление одних функций и ослабевание других функций, наложение их друг на друга (вплоть до поглощения). В качестве примера можно привести функцию морального воспитания, подготовки к труду в институте начального (школьного) образования, которая в свою очередь ослаблена из-за гипертрофии функции обучения, передачи знаний. Не зря в большинстве зарубежных стран (например, США, Франция) в средних школах добавляют 2-, 3-летнее профессиональное обучение. А если рассматривать Кыргызстан, то здесь можно заметить тенденцию увеличения количества молодежи с начальным и неполным средним образованием. Такая же картина наблюдается и в России.

Но также нужно заметить, что у раннего профессионального обучения есть свои ненавистники. К примеру, довольно популярный эксперт по проблемам образования И.И. Шабатин в своей статье «Образование как главный резерв общества» пишет: «Курс на раннюю профессионализацию лишает образование его главной социальной функции: воспроизводства интеллектуального потенциала» (Марцинкевич, 1995). Если принять во внимание тот факт, что по статистике ЮНЕСКО в развитых государствах мира, окончив среднюю школу, 80% выпускников продолжают свою учебу в разного рода учебных заведениях, а этот же показатель по России составляет всего лишь 40-45% выпускников, то мнение И.И. Шабатина невозможно отрицать.

Наглядно понятно, что процессы формирования или воспроизведения (включая формирование человеческого капитала) проходят на различных уровнях, которые могут частично пересекаться, на частично – автономных уровнях, которые в свою очередь имеют прямую связь с основными участниками, то есть с субъектами, которые, исполняя свои основные обязанности, поддерживают эти процессы. Связывая человеческий капитал с институтами (семья, образование, государство), мы можем определить некие уровни формирования человеческого капитала:

– наиважнейший уровень – поселенческий, потому что на этом уровне происходит сосредоточение усилий, значит, и условий для произ-

водства и воссоздания человеческого капитала, его накопления и применения. Городские и сельские поселения различных типов похожи в следующем: все эти поселения исполняют функцию по обеспечению производства человека, народа, человеческого капитала, рабочей силы с различными уровнями успеха, и все это делается одновременно, при этом владея различными ресурсами и в том числе воспроизводственными;

– территориальный. Этот уровень включает в себя общественно-экономические образования различного типа и вида: это большие экономические районы; регионы в виде областей КР; локальные зоны, комплексы.

Результаты и обсуждения

Социокультурная схема конкурентоспособности человеческого капитала с позиции ее потенциальной осуществимости (механизма) может быть представлена как сумма экономических, правовых, социальных, общественно-политических условий, институтов, инфраструктуры, которые обеспечивают расширенное воспроизведение человеческого капитала для базы действенного функционирования как рыночных, так и нерыночных механизмов. Ее основное предназначение заключается в том, чтобы организовать подобную сумму соглашений жизнеобеспечения населения, которая содействовала бы неизключительно воспроизводству единичного человека на приемлемом (не объясняясь уже о достойном) уровне, но также вырабатыванию креативных возможностей человека на основе выработывания у него особенности обучаемости на протяжении всего его трудоспособного возраста.

Индивидуальность предоставленного механизма заключается в том, что в развитии человеческого капитала задействованы всевозможные субъекты – от семьи вплоть до международных организаций, а его применение исполняется исключительно на одном из уровней – корпоративном (Капелюшников, 1993). Областная и государственная индивидуальность прикладывает позитив на кругооборот и оборот человеческого капитала в масштабах предприятия. Собственно в этом охватывается важность значения предприятия в реализации механизма воспроизводства человеческого капитала. К рыночным механизмам выработывания и функционирования модификации воспроизводства конкурентоспособного человеческого капитала впору отнести: во-первых, ме-

ханизм ценообразования на рынке человеческого капитала, опирающийся на оценку человеческого капитала, список моментов отличия стоимостей от стоимости человеческого капитала и выработку политической деятельности ценообразования, исполняемую посредством действия зарплатного механизма; во-вторых, механизм воздействия закона конкурентной борьбы, фиксирующий изображение в борьбе за рабочее пространство на показном и (во)внутрьфирменном рынках человеческого капитала; в-третьих, механизм занятости народонаселения (в том числе (во)внутрькорпоративный), устанавливающий соответствие спроса и предложения на рынке человеческого капитала.

В действии алгоритма регулирования на рынке человеческого капитала надо подчеркнуть алгоритм погашения затрат на функционирование человеческого капитала, платёжный алгоритм и алгоритм изменения стоимости человеческого капитала от его цены.

1. Платежный алгоритм представляется комбинированной частью алгоритма возмещения расходов на воспроизведение человеческого капитала, через него на уровне отдельного предприятия исполняется разъединение рыночных и нерыночных мотивов к высокопроизводительной деятельности работников (Добрынин, 1999.). В воспроизводственном же алгоритме акцент выносится на алгоритм возмещения реализованных инвестиций в человеческом капитале как инвестиционном ресурсе, в существе которого лежат:

- установление структуры высококачественных черт человеческого капитала;
- указание критерииев необходимого свойства в области всякой из характеристик;
- применение измерителей-эквивалентов (методик оценки разнообразных высококачественных характеристик);
- указание стандартных нормативов возмещения расходов;
- установление источников возмещения затрат и их форм;
- критика производительности расходов.

Любой из вариантов просит специализированного рассмотрения, в масштабах же данной статьи желательно обратить внимание на практическое недовоспроизведение человеческого капитала, иметь в распоряжении пространство в экономике (Скворцов, 2008). Посредством употребления стандартных нормативов возмещения расходов для воспроизведения человеческого капитала

очерчиваются маленькая и разумная величины воспроизводственных способностей как следует из наименьшей степени позволительного и возможного уровней удовлетворения необходимостей воспроизведения человеческого капитала. Первый из них гарантируется страной в ходе возмещения расходов для воспроизведения человеческого капитала, а второй устраивается социально типичными критериями воспроизведения человеческого капитала (затраты при средних критериях производства). Разумные расходы – это средневзвешенная величина, стремящаяся к фундаментальной совокупности критериев воспроизведения человеческого капитала. Она различается по отраслям и регионам и служит средством «привязки» сотрудника к обусловленному рабочему месту. По своей натуре их уровень никак не может передавать конкурентных положительных сторон какой-либо отрасли, региону. Стимулирующая цель норматива охватывается в поиске внутренних ресурсов для еговещественного и экономического обеспечения, она также основывается на выполнимом уровне удовлетворения необходимостей воспроизведения человеческого капитала, впрочем границей способностей сейчас представляется далеко не разумный уровень, а оптимальный или перспективный. Нужно распределение точек имеющегося народно-хозяйственного роста – преимущественно многообещающих областей и конкурентоспособных производств. Чтобы стимулировать их вырабатывание, нужно освободить количество ограничения кадров в эти отрасли. Этим средством стимулирующей функции норматива будут достигаться конкурентоспособные преимущества. Главная неувязка при выработке нормативов охватывается в том, кто эти нормативы будет ставить и как эти нормативы будут исчисляться, в какой мере часто они будут подчиняться корректировке, принимая во внимание изменения народно-хозяйственной ситуации. Установление ключей возмещения после финансовых расходов для воспроизведения человеческого капитала вяжется с инвестициями в человеческий капитал на основе расклада «преимущественного их осуществления» (Дятлов, 1996). Их выявление, критика и группирование, и распределение их генеральных фигур (границы между которыми условны и подвижны) исполняется с поддержкой многоуровневого субъектного подхода. Рынок человеческого капитала не имеет отношения к рынкам совершенной конкурентной борьбы

даже если в промышленно развитых странах, по этой причине ему необходимо национальное регулирование. И именно страна обязанаставить минимумы употребления жизненно важных благ (минимальный потребительский бюджет, общественный минимум по оплате жилища и т.п.) и считаться гарантом их получения. Можно сделать акцент на целостный сложный комплекс противоречий, действительно воспроизводящих не сравнительный уклон и зарплатного механизма, и противоречия сформировавшегося способа организации общественного партнерства. Основные из них: изолированность маленькой заработной платы от МПБ и превращение ее в технический показатель для расчета пособий, штрафов и т.д., внушительный проход между маленькой и максимальной заработной платой по регионам государства, преуменьшение части расходов в заработную оплату в ВВП государства и в издержках предприятий, преуменьшение части тарифной ставки в заработной плате. Все перечисленные противоречия фокусируются на уровне предприятия, но их направленное воздействие воспроизводится на уровне индивидуума посредством механизма его недовольства и незаинтересованности в повышении производительности труда, познаний и квалификации. Для понимания механизма отклонения стоимости человеческого капитала от его цены, особенностей его проявления на разнообразных степенях обратимся к рисунку 1. Он позволяет отметить три категории отклоняющих факторов, которые распределены прямыми АБ, ВГ, ДЕ. Имеется и четвертая команда отклоняющих факторов, которая имеет место быть в каждой из первых трех и может быть прекрасным орудием управления мотивацией наемного труда – конструкция заработной платы.

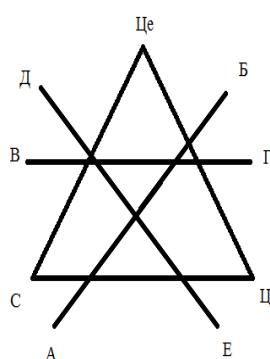

Рисунок 1 – Механизм отклонения стоимости человеческого капитала от его цены

Источник: Новолодская, 2000

Ключевые выводы при анализе предоставленных моментов ведут к тому, что:

- индивидуальность и методика оценки факторов первой категории (образовательный и профессионально-квалификационный уровень, трудовой стаж, совершенные качества человеческого капитала, его творческий потенциал) устраивают персонально с целью любого предприятия и составляют базу его конкурентного преимущества, механизмы его реализации самостоятельный и конкретный;

- все условия второй категории (наличие отраслевых, естественно климатических и географических особенностей, путь к информации, дисциплинированность и авторитетность профсоюзов, социальные, расовые и полово-возрастные различия) имеют в распоряжении механизм реализации межотраслевой, межрегиональный, межнациональный, что не может быть проигнорировано ни одним из субъектов способа организации общественного партнерства;

- условия третьей категории (поведение работодателя, предпочтения работника) имеют в распоряжении самостоятельный и конкретный алгоритм реализации. От первой же группы условий их отличает в таком случае то, что соизмеряются не только высококачественные характеристики совместного человеческого капитала корпорации, но также его количественные характеристики. Стоимость находится в зависимости от спроса и предложения, от согласования трехсторонних взглядов в области регулирования занятости, маленькой заработной платы, критерий труда. Благодаря чему предусматривается ограничивающая желательность в наращивании добавочных единиц высококачественных параметров и в сохранении, понижении или повышении числа трудящихся мест (путем внедрения, примерно трудосберегающих технологий);

- в структуре заработной платы условия первой категории (например, учредительный и профессионально-квалификационный уровни, креативный потенциал) лучше всего обращают внимание на модификацию льгот, оказываемых из первых рук на предприятии, в то же время кое-какие из них (стаж, неповторимые качества человеческого капитала) наилучше обращают внимание на изменение добавочного вознаграждения. Условия второй категории (природно-климатические и географические) больше восприимчивы к изменению доплат и надбавок. Моменты третьей категории постоянно обращают внимание на все три доли заработной

платы. Состязательный подход дает возможность не только по новому оценить концепцию качества в модели конкурентоспособности человеческого капитала, но также установить вопрос о необходимости вырабатывания инфраструктуры рынка человеческого капитала, функционирующей по рыночным законам. Разбор разнообразных раскладов к механизму занятости в экономической теории, во-первых, описывает алгоритм занятости как воплощающее положение равновесия или не равновесия спроса на труд и его предложения и включающий в себя выработку определенных элементов в области привлечения трудоспособных компаний, населения в общественное производство; во-вторых, дает возможность отметить, что различия в профессионально-квалификационной структуре занятости порождают модифицирование элементов занятости на основе дифференциированного расклада к найму сотрудников определенным предприятием. Завязывается пластичный механизм занятости, организованный для сегментации рынка человеческого капитала. Механизм второстепенной занятости, по моему мнению, рассматривается как метод решения проблем «стоимость – цена – ценность человеческого капитала» на уровне единичного индивида. Это вынужденная реакция с его стороны среди недооценки цены воспроизведения человеческого капитала, имеющегося на рынке вакансий отклонения цен от стоимости и недооценки его ценности; в-третьих, поиск результативных способов регулирования занятости связывается с реализацией принципов и способов маркетинга. Одни обучаются реализовать «свой товар», некоторые люди – с большой отдачей употреблять высококачественные характеристики человеческого капитала в совокупности, трети – предназначать преимущественно действенные пути и способы устройства на работу (его формы, методы, каналы, и способ организации посредников в целях вырабатывания конкурентоспособной среды) (Смирнов, 2005).

Особенный интерес предоставляет реализация механизма занятости на уровне организации и своеобразные формы: алгоритм (механизм) выполнения контрактов, механизм общего контроля над выдержанкой труда, его производительностью и мотивацией трудовой деятельности, механизм корпоративной ответственности, алгоритм общественного планирования и разработки общественных балансов. Их анализ дает возможность выработать

следующие выводы:

– механизм осуществления договоров представляется каналом передачи «пучка прав» собственности на человеческий капитал в определенной форме долгосрочной и краткосрочной аренды, «прописанной» в договоре де-юре. Ему предоставляется возможность быть использованным как средство реализации алгоритма высококлассной занятости на внутрикорпоративном уровне. Предприятия по договору реализовывают подготовку и переподготовку сотрудников как вовнутризаводской способ организации высококлассного обучения, аналогично в специализированных просветительских учреждениях, с которыми они заключают продолжительные договоры;

– механизм коллективного контроля над дисциплиной и производительностью труда, мотивацией трудовой деятельности персонален и конкретен для каждого отдельного предприятия. На предприятии определяются критерии, производящие функцию «стоп» в трудовых отношениях.

– «программы вовлечения» как новоизобретенный алгоритм занятости не требуют больших расходов, но позволяют постановить целый ряд проблем: решение проблем и вопросов вручается подразделениям (группам). «Дух обновления» принуждает их искать не только пути решения проблемы, но также имитировать вполне вероятные трудности в будущем; комплексная работа останавливается «клеточкой» корпоративного предпринимательства;

– механизм общественной ответственности не носит наглядно сформулированного персонального характера. Его реализация исполняется либо посредством общественного института трудового представительства, либо посредством применения корпоративных договоров;

– общественное партнерство из-за сформировавшегося в КР представления об общественной значимости страны предпочтительнее всего реализуется в триаде «государство – профсоюз – работодатели» на государственном и отраслевом уровнях, чем на степени предприятия. Механизм общественного планирования и разработки общественных балансов как характер реализации алгоритма занятости на уровне предприятия может рассматриваться в качестве малохарактерного имущества утверждения сбалансированности на вну-

треннем рынке человеческого капитала и в качестве собственного варианта реализации алгоритма общественного партнерства.

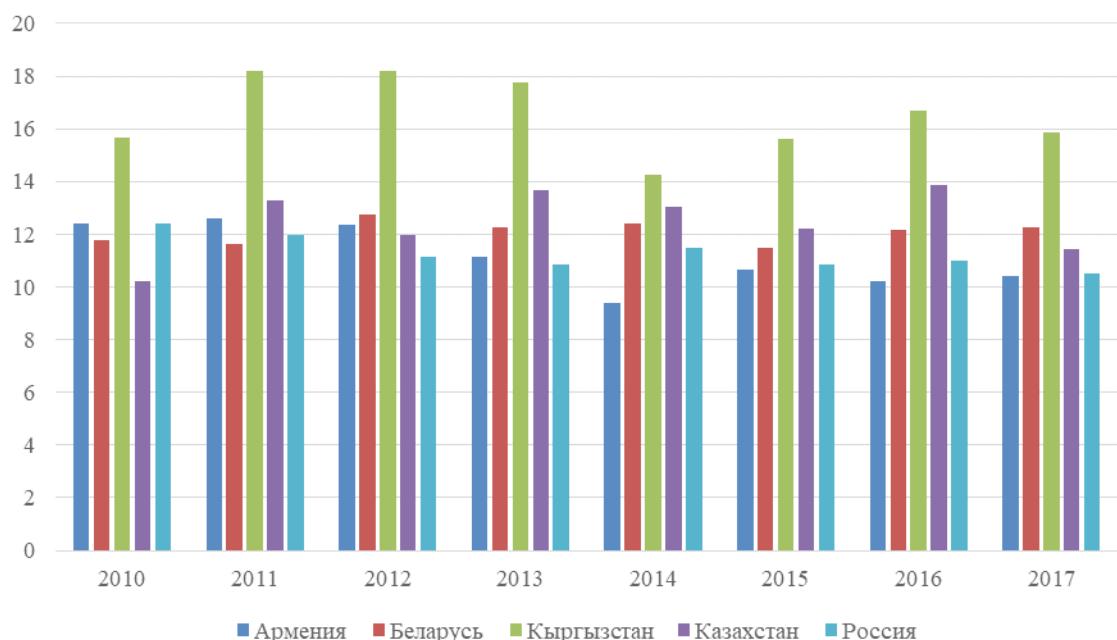
Человеческий капитал формируется из-за вложений в увеличение уровня и качества жизни народа, в интеллектуальный рост населения. Сюда же можно отнести и инвестиции в образование, здоровье, воспитание, науку, навыки будущих предпринимателей, безопасность граждан и предпринимательства и другие частицы.

Расходы на образование считаются одним из ключевых показателей социального развития, так как отражают степень внимания, уделяемого государством и обществом образованию граждан. Инвестиции в образование – не только важный способ увеличения человеческого капитала страны и улучшения перспектив экономического развития, они имеют и собственную ценность, поскольку образование расширяет кругозор людей, обеспечивая возможность самореализации,

способствует их материальному благополучию и здоровому образу жизни.

Повышение качества и конкурентоспособности образовательных услуг возможно при наличии и эффективном использовании всех видов ресурсов и, прежде всего, финансовых средств. В условиях действия рыночных отношений в экономике успешное развитие системы образования обеспечивается путем привлечения и использования различных источников финансирования. При этом важнейшую роль продолжает играть единственный гарантированный источник финансирования – государственный бюджет.

В системе образования Кыргызской Республики существует три основных источника финансирования: государственное, частное и внешнее финансирование. На рисунке 2 показано, сколько процентов от общих государственных расходов выделяется на образование в странах ЕАЭС.

**Рисунок 2 – Государственные расходы на образование, всего
(% от государственных расходов)**

Источник: World Bank data.

Согласно данным Всемирного банка, показанным на рисунке 2, доля государственных расходов на образование в Кыргызстане существенно выше, чем в других странах, но следует отметить, что по уровню «высшее образование»

расходы Кыргызстана уменьшаются, в то время как в остальных странах они стабильны или увеличиваются. Данная тенденция указывает на недостаточное внимание Правительства КР к данному уровню образования.

Также человеческий капитал формируется за счет притока из других стран или, наоборот, уменьшается из-за оттока умов из страны. Подобную картину сейчас можно наблюдать в Кыргызской Республике – идет большой отток молодых умов, готовых вкладываться в свое образование зарубежом и оставаться там жить, также идет отток уже сформировавшихся специалистов, особенно молодых, в зарубежные страны в связи с нехваткой рабочих мест, вакансий с достойной оплатой труда. Некоторые специальности

порой даже не находят себе применение в Кыргызстане.

Как видно из рисунка 3, в 2019 году 71,8% уехавших из Кыргызстана являются экономически активным населением, то есть 755 тысяч человек в возрасте от 20 до 64 покинули страну. Причем в динамике можно заметить, что этот показатель с 2000 года вырос более чем на 6% и продолжает расти с каждым годом, особенно после 2010 года. Данная ситуация отрицательно влияет на состав национального человеческого капитала.

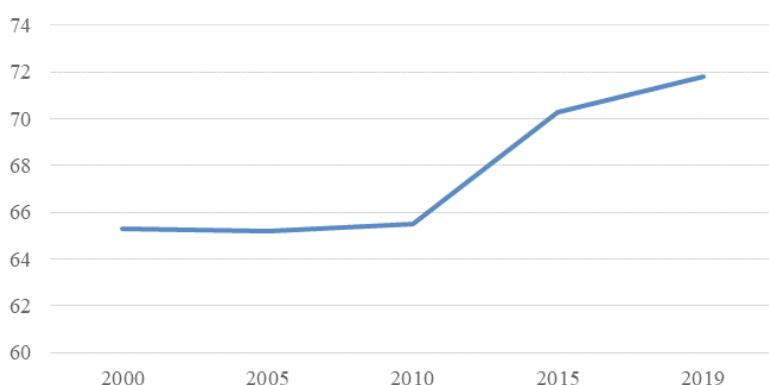

Рисунок 3 – Доля мигрантов трудоспособного возраста (20-64) в Кыргызстане, %
Источник: UN DESA.

Как нам всем уже известно, состояние человеческого капитала зависит от условий его формирования и развития. И главным условием в данной ситуации считается процесс вложений в человеческий капитал, т.е. инвестирование. Для начала определимся с понятием «человеческий капитал», определение впервые дано известным американским экономистом Т. Шульцем, в соответствии с которым под человеческим капиталом предлагается считать всю совокупность наиболее ценных полезных человеческих качеств, присущих индивидууму (Шульц, 1963). Также Т. Шульц писал: «Все человеческие способности являются или врожденными, или приобретенными. Каждый человек рождается с индивидуальным комплексом генов, определяющим его врожденные способности. Приобретенные человеком ценные качества, которые могут быть усилены соответствующими вложениями, мы называем человеческим капиталом» (Шульц, 1971).

При осуществлении инвестирования в человеческий капитал растет производительность

труда, значит, идет подъем доходов народа, что за собой ведет рост общественной отдачи от этих инвестиций, а в итоге приводит к перспективному экономическому росту национальной экономики. Кроме этого, инвестирования в человека обладают ценностью непосредственно для каждого человека в отдельности, потому что это расширяет его кругозор, обеспечивает ему возможность самореализации, способствует его материальному благополучию и здоровому образу жизни.

Когда идет речь об инвестировании в человеческий капитал, то мы, первое всего, говорим о его формировании. Формирование человеческого капитала – это есть одна из стадий воспроизводства, которое является довольно сложным вопросом как с теоретической, так и с практической точек зрения. Методология воспроизводства человеческого капитала все еще не сформулирована, а если быть точнее – не описана в полном объеме. Такой обстановке дел есть некое объяснение:

1) границы человеческого капитала не вполне очерчены (например, непонятно включать ли в

его состав ценностные ориентации, состояние физического и психического здоровья и т.д.);

2) большинство составляющих частей человеческого капитала невозможно количественно измерить (например, установки и мотивации человека), но в это же время емкость человеческого капитала считают в сомах (или долларах) по двум-трем показателям: норма отдачи от уровня образования различного типа, производительность общественного труда, величина (или удельный вес) вложений в человеческий капитал в экономических и социальных сферах (образование, публичные блага, здравоохранение и т.п.).

Подобная методика расчета емкости человеческого капитала является близкой к методу исчисления «индекса развития человеческого потенциала» (ИРЧП), где применяют 3 значимых показателя (ожидаемая продолжительность жизни, уровень грамотности населения страны, уровень жизни), которые показывают условия жизни и возможности развития человеческого потенциала.

«Человеческий потенциал» и «человеческий капитал» одинаковы по значению общего признака – величина запаса знаний, опыта и т.д.

Но в настоящее время существует проблема качества человеческого капитала. Возможно, ввиду ее неразрешимости на уровне макропоказателей экономисты-теоретики специально обходят ее. Да, качество национального человеческого капитала скорее всего нельзя выразить количественно. Его измерение можно совершить только с помощью качественных показателей (Корнейчук, 2007).

Заключение

В итоге можно сделать вывод о том, что общественно-экономическое развитие государства определяется множествами факторов. Но

в современное время основным и главным фактором считается человеческий капитал.

Составляющими человеческого капитала являются вложения и ответная отдача от этих вложений в инструментарий интеллектуальной и управлеченческой деятельности, а еще вложения в сферу функционирования человеческого капитала, которые обеспечивают его результативность. Во всех видах жизнедеятельности страны человеческий капитал вносит свое вложение в увеличение качества и производительности труда. Профессионалы с образованием определяют работоспособность и результативность труда во всех формах финансовой деятельности.

Также напрашивается вывод о том, что главными инструментами роста и развития человеческого капитала считаются конкуренция, инвестиции и инновации.

Таким образом, воздействие нерыночных механизмов в модели конкурентоспособности человеческого капитала объединяется к нахождению генеральных субъектов, оказывающих непринужденное или косвенное противодействие для действия рынка человеческого капитала (МОТ, профсоюзы, социальные организации), главных конфигураций и методов такого воздействия, разбору их производительности и моделированию изменения переделки на рынке человеческого капитала в продолжительном периоде. Ключевыми средствами государственного регулирования сферы трудовых взглядов являются правовые, организационные, экономические и управлеченческие рычаги. Для того, чтобы возвратить стране роль «инструмента точной надстройки» рыночных механизмов функционирования рынка человеческого капитала, необходимо принять ряд конкретных мер, корректирующих воздействие механизма занятости, конкурентной борьбы на рынке человеческого капитала и зарплатного механизма с учетом свойств их проявления, указанных ранее.

Литература

Riccardo D. Anthology of economic classics. Т. 1. – М., 1993. – 308 р.

Petty W. Economic and statistical work. – М.: Sotsegiz, 1940. – Рр. 154, 156, 171

Капелюшников Р.И., Албегова И.М., Леонова Т.Г. и др. Человеческий капитал России: проблемы реабилитации // Общество и экономика. – 1993. – №9-10.

Добрынин А.Н., Дятлов С.А. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: «Наука», 1999.

Скворцов А.О. Институциональная форма функционирования интеллектуального капитала // Журнал экономической теории. – 2008. – №4. – С. 248-252.

Дятлов С.А. Информационная модель трансформации экономических систем. – СПб., 1996. – С. 18.

- Новолодская Г.И. Научная статья по экономике и бизнесу / Восточно-Сибирский государственный технологический университет. – Улан-Удэ, 2000.
- Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография. – М.: Машиностроение-1, 2005. – 513 с.
- Schultz T.W. Economic value of education. – N.Y., 1963.
- Корнейчук Б.В. Экономика труда. – М.: Гардарики, 2007. – 278 с.
- Schultz T.W. Investment in human capital: the role of education and research. – N.Y., 1971.
- Schulz T. Capital Formation bi Edukathion // Journal of Politikal Economu. – 1960, p. 25.
- Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Politikal Economy. – Supplement. – 1962.
- Thurou L. Investment in Human Capital. – Belmont. – 1970, pp. 116-117.
- Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
- Костянин С.Л. Предмет и метод экономики образования. – М.: Издательство МГПИ, 1976.
- Марцинкевич В.И., Соболева И.В. Экономика человека. – М., 1995. – 286 с.
- Department of Economic and Social Affairs of United Nations (UN DESA)
- Government expenditure on education (2010-2017) World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GB.ZS>

References

- Becker G.S. (1962) Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. Journal of Politikal Economy, Supplement.
- Bekker G.S. (2003) Chelovecheskoye povedeniye: ekonomicheskiy podkhod [Human behavior: an economic approach]. M.: GU VSHE, 672 p.
- Department of Economic and Social Affairs of United Nations (UN DESA)
- Dobrynnin A.N., Dyatlov S.A. (1999) Chelovecheskiy kapital v tranzitivnoy ekonomike: formirovaniye, otsenka, effektivnost' ispol'zovaniya [Human capital in a transitive economy: formation, assessment, use efficiency]. SPb.: «Nauka».
- Dyatlov S.A. (1996) Informatsionnaya model' transformatsii ekonomiceskikh system [Information model for the transformation of economic systems]. SPb, p. 18.
- Government expenditure on education (2010-2017) World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GB.ZS>
- Kapelyushnikov R.I., Albegova I.M., Leonova T.G. et al. (1993) Chelovecheskiy kapital Rossii: problemy reabilitatsii [Human capital of Russia: problems of rehabilitation]. Obshchestvo i ekonomika, vol. 9-10.
- Korneychuk B.V. (2007) Ekonomika truda [Labor economics]. M.: Gardariki, 278 p.
- Kostanyan S.L. (1976) Predmet i metod ekonomiki obrazovaniya [The subject and method of education economics]. M.: Izdatel'stvo MGPI.
- Martsinkevich V.I., Soboleva I.V. (1995) Ekonomika cheloveka [Human Economics]. Moscow, 286 p.
- Novolodskaya G.I. (2000) Nauchnaya stat'ya po ekonomike i biznesu [Scientific article on economics and business]. Vostochno-Sibirskiy gosudarstvennyy tekhnologicheskiy universitet, Ulan-Ude.
- Petty W. (1940) Economic and statistical work. M.: Sotsegiz, pp. 154, 156, 171
- Riccardo D. (1993) Anthology of economic classics. T. 1. Moscow, 308 p.
- Schultz T.W. (1963) Economic value of education. N.Y.
- Schultz T.W. (1971) Investment in human capital: the role of education and research. N.Y.
- Schulz T. (1960) Capital Formation bi Edukathion. Journal of Politikal Economu, p. 25.
- Skvortsov A.O. (2008) Institutsional'naya forma funktsionirovaniya intellektual'nogo kapitala [The institutional form of functioning of intellectual capital]. Zhurnal ekonomiceskoy teorii, vol. 4, pp. 248-252.
- Smirnov V.T., Soshnikov I.V., Romanchin V.I., Skoblyakova I.V. (2005) Chelovecheskiy kapital: soderzhaniye i vidy, otsenka i stimulirovaniye: monografiya [Human capital: content and types, evaluation and stimulation: monograph]. M.: Mashinostroyeniye-1, 513 p.
- Thurou L. (1970) Investment in Human Capital. Belmont, pp. 116-117.

R. Rizk

Cairo University, Egypt, Cairo,
e-mail: cuc_kz@yahoo.com

ARAB UNIVERSITIES AND SOCIAL RESPONSIBILITY

The concept of social responsibility is no longer limited to charitable and voluntary activity, but in fact it has become a broader and more comprehensive concept that includes solutions to the economic, social and environmental problems of societies. Moreover, sustainable development cannot be achieved in isolation from the close relationship between higher education, its institutions and society. Universities are essential as a pillar of society, as they play a pivotal role in raising awareness of social responsibility among their students, faculty and other employees, in a way that causes them to act as social personalities who defend collective perspectives and do not choose to embrace individual thinking.

Accordingly, the current research paper aims to provide a conceptual framework that clarifies the role of social responsibility of universities in sustainable development, dealing with the concept of social responsibility and its various aspects. The paper presents a number of recommendations that ensure that universities are strengthened in the social responsibility that is expected to achieve and support sustainable development efforts.

The programs provided as an example to Future University in Egypt must also meet social needs, instead of expressing a purely economic perspective, they should contribute to the sustainable development of the context in which the university operates.

Key words: Social responsibility, universities, institutions of higher education, sustainable development, social responsibility of the university, education, quality of education, voluntary commitment.

Р. Ризк

Каир университеті, Мысыр, Каир қ.,
e-mail: cuc_kz@yahoo.com

Араб университеттері және әлеуметтік жауапкершілік

Әлеуметтік жауапкершілік үғымы бұдан былай қайырымдылық, және ерікті қызметпен шектелмейді, іс жүзінде ол қоғамның экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мәселелерін шешуді қамтитын неғұрлым кең және жан-жақты тұжырымдамаға айналды. Сонымен қатар, тұрақты дамуға жоғары білім, оның мекемелері мен қоғамның тығызы байланысынан оқшауланған жағдайда қол жеткізу мүмкін емес. Университеттер қоғамның тірегі ретінде қажет, өйткені олар студенттердің, оқытушылардың және басқа қызметкерлердің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруда шешуші рөл атқарады, олар ұжымдық көзқарасты қорғайтын және жеке ойлауды таңдамайтын әлеуметтік тұлға ретінде әрекет етуі қажет.

Бұл зерттеу әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасын және оның әр түрлі аспектілерін ескере отырып, тұрақты дамудағы университеттердің әлеуметтік жауапкершілігінің рөлін айқындайтын тұжырымдамалық негіз жасауға бағытталған. Мақалада тұрақты даму саласындағы қолдау күтілетін әлеуметтік жауапкершілік тұрғысынан университеттерді нығайтуға арналған бірқатар ұсныстар берілген.

Мысырдағы Болашақ университетіне үлгі ретінде ұснылған бағдарламалар тек экономикалық перспективаны ғана білдірмейді, әлеуметтік қажеттіліктерге жауап беруі керек, олар университет жұмысы істейтін контекстің тұрақты дамуына ықпал етуі керек.

Түйін сөздер: әлеуметтік жауапкершілік, университеттер, жоғары оқу орындары, тұрақты даму, университеттің әлеуметтік жауапкершілігі, білім, білім сапасы, ерікті міндеттеме.

Р. Ризк

Университет Каира, Египет, г. Каир,
e-mail: cuc_kz@yahoo.com

Арабские университеты и социальная ответственность

Концепция социальной ответственности больше не ограничивается благотворительной и добровольной деятельностью, фактически она стала более широкой и всеобъемлющей концепцией, которая включает в себя решения экономических, социальных и экологических проблем общества. Более того, устойчивое развитие не может быть достигнуто в отрыве от тесной

связи между высшим образованием, его институтами и обществом. Университеты необходимы как опора общества, так как они играют ключевую роль в повышении осведомленности о социальной ответственности среди своих студентов, преподавателей и других сотрудников таким образом, чтобы они действовали в качестве социальных личностей, которые защищают коллективные взгляды и не выбирают индивидуальное мышление.

Данное исследование направлено на создание концептуальной основы, которая проясняет роль социальной ответственности университетов в устойчивом развитии, рассматривая концепцию социальной ответственности и ее различные аспекты. В статье представлен ряд рекомендаций, обеспечивающих укрепление университетов в плане социальной ответственности, которая, как ожидается, будет способствовать и поддерживать усилия в области устойчивого развития.

Программы, представленные в качестве примера для Университета будущего в Египте, должны также отвечать социальным потребностям, а не выражать чисто экономическую перспективу, они должны способствовать устойчивому развитию контекста, в котором работает университет.

Ключевые слова: социальная ответственность, университеты, высшие учебные заведения, устойчивое развитие, социальная ответственность университета, образование, качество образования, добровольное обязательство.

Introduction

Human societies are concerned in general with the social responsibility that is constantly being felt, as a result of the entitlement of the modern era, which requires a lot of efforts in order to control the evil, hotbeds of corruption, tension and work to provide a decent life for the citizen, and the cooperation of countries to solve global problems that one community cannot confront it on its own, and make a joint effort to reach appropriate solutions to it, such as environmental pollution and global warming, as well as child labor.

The efforts of institutions are individually and do not concern with the importance of cooperation in the performance has become a major dilemma in light of the increasing dangers that threaten the collapse of society and its destabilization, and the ethical consequence of creating an appropriate environment as well as sustainable resources that depend on human rights principles that are universally established and that require participation of effective, and the exploitation of capital and human resources as well as material resources in order to provide sustainable community development and meet human needs and reduce the percentage of obstacles to development and the difficulties facing developing and developed societies.

It was still the universities – to that time – one of the most important platforms of civilization in all societies , and here it is the necessary departments as decent of the order to develop a sense of the extent of responsibility and community and pay workers to make them from just an idea to the behavior and the way the performance of the exercise of responsibility and community even take root in

the minds of workers and students on both, even contribute to universities share a multitude towards the development of participatory task, that it is worth it to go on its impact and impact of the various areas of life, so enjoy the citizens of Arab – first – by the grace of the environment (water , air and food) , and secondly by the grace of safety and stability , economic, and seen towards the development and progress, and thirdly to provide benefits necessary .. and it will not be achieved only by understanding the deep and tender and giving, and solidarity and participation, and initiatives praised, and investment exchange of interests as much as large.

If this responsibility, which must be include the actions of citizens and their minds must be revealed about perception and understanding even be able to renewal and repetition, development and improvement.

It is a responsibility that matches reality with all its components, and develops individuals' sense of their belonging to that country. The citizenship is the duty and the right of reaping individual from through society, which represents a crucible interact from which inputs to be transformed into an umbrella and the citizens fulfill their shades from all frameworks, classes, cultures and environments. Therefore, the university can from by giving responsibility to the community attention special stems from the message and the philosophy and vision of a clear subject for circulation when he found attention, whether it be that attention externally or internally.

This article is to review the definition of social responsibility , its importance, its origins and dimensions, and the issues that are related to it, the most important of which is finding the necessary means to achieve it as the presence of integration in

the three sectors; private, governmental or public, as well as local community organizations, and also provides general guidance for the main principles that it includes, where exposure is It is for these means that planners, decision makers and administrators can incorporate the concept of community responsibility into strategies, mechanisms and practices related to institutions in general and educational in particular. If the starting points and principles are plenty in use, the responsibility then lies on the institutions in choosing what suits them, as well as the implementing them through cooperation with other partnerships and other. Some government institutions may use this guide in line with the tasks assigned to them, so that they can do so as they are not concerned with making changes in government duties, especially since all of these situations are voluntary and voluntary initiatives that are not considered for reasons that require changing the legal status of institutions by force.

Also from the work assigned to this article is to encourage universities to express their responsibility towards their communities, as well as their involvement in the diagnosis of the problems that face many sectors, and then arranging and organizing and activating plans and mechanisms that have common relationships to implement the goals and strategies able to achieve responsibility and community of through cooperation with all parties , and so with the knowledge expectations of the owners of institutions and the interests of society , civil and adherence to regulations and laws, and developing it with the trends established globally and locally .

Preface

In order that the responsibilities do not disappear and these efforts are in vain, it is necessary for the members of society to show solidarity to face these contemporary challenges. In order to do this, it had to define the roles of institutions and universities towards society, in order to improve the societal conditions of individuals economically and environmentally. The importance of the societal dimension has grown in all fields and administrative areas recently to link between the institutions and the community in which it operates, and this has required a highly efficient leadership that understands the challenges and importance of society, and the resulting decisions, procedures and actions that embody their social responsibility towards society and what they can achieve of positives for short and long tide.

In recent years, the topics on social responsibility have grown out of among the media, citizens, and private sectors, and we may be aware of the greater responsibility of that private sector. This is because we find that many of these institutions, including – for example – the Future University in Egypt – have designated specific departments concerned with social responsibility, including Hayat Foundation for Sustainable Development.

The principal aim of this paper is to identify the factors that define students' perceptions of university social responsibility (USR) in an Egyptian university, and analyze the impact of that view on their perceptions of satisfaction and quality of service. Particularly, it is hypothesized that the overall perception of university social responsibility has a positive effect on students' experiences of satisfaction, partially mediated by the assessment regarding the quality of university services. In doing that, a self-report study was conducted with a total sample of 400 undergraduate students of Future University of Egypt. Structural equation modeling with PLS was used to test the students' overall perception of USR in order to achieve higher standards of quality of service and satisfaction. Results supported a structure of six factors explaining students' views regarding university social responsibility, of which only internal management affects the overall perception. Likewise, quality of service and satisfaction are strongly correlated among them. Implications of these findings for marketing in university settings are discussed.

However, the work of social responsibility has not been organized or arranged in a specific way, despite the presence of entities that started work in organizing it, and also at the international level, there is no system that follows social responsibility, as many countries are still preparing to prepare for that system. This confirms that the concepts of social responsibility are still hazy in Arab societies, where we see the educated citizen who is not aware of anything about social responsibility, so how about the illiterate or ordinary citizen?

The concept of social responsibility began to spread in the societies of Arab countries, around the year 2000, because the role of civil societies did not increase and officials were convinced of the importance of the private sector in various civil efforts. It is here started this idea crystallized so because it is activity supportive of a later development sustainable and supportive of the efforts of the institutions of government.

In spite of this, it is not still the concepts of responsibility and community mixed within the

sector a wide private in institutions and companies, also there is confusion between business charity and relationships public as well as between responsibility and community.

Egyptian universities are experiencing a process of world change which materializes into a new way of looking at the approach and purpose of education (Nuñez, Alonso, 2009). For this purpose, universities play a significant role in the next generations' ability to succeed and deal with globalization and economic growth, as well as to build a sustainable future for people all over the world (Setó-Pamiés et al., 2011). Consequently, education is seen as a key to improving quality of life, not just of individuals but also collectively for humankind (Galang, 2010). That is the reason why universities should approach and understand the consequences of the social changes that are shaping a new model of society. Particularly, universities need an interdisciplinary, open-minded approach able to cope with current needs and not locked up in traditional academic purposes (in both education and research) intended to meet a specific agenda (Gaete, 2012).

The difference between social responsibility and charity

From possible to determine the difference between responsibility and community and charity; where the charity is characterized by the nature of spontaneous and individual and personal, while including the responsibility of community and the existence of a plan and approach stems from the accounts of precise themes and priorities of her relationship needs necessary, and here is characterized by permanence.

The reasons for the emergence of responsibility and community:

If we try to track the beginning of the emergence of social responsibility, we find it begins through the major transcontinental companies, for two reasons: the first is the internal work environment, and the second is the presence of environmental risks in industry and petroleum companies, as these companies are keen to fight their employees and members of their families when they are exposed to risks in their work, the most important of which are insurance risks in general, health insurance in particular, and improving work environments.

The motives for social responsibility can be revealed as follows:

- All individuals bear societal responsibility towards the family, the soul, and society.

- The participation of individuals in charitable works is the basis for developing the economy and its independence.

- Governments must strive to encourage citizens to help themselves.

- Link between responsibility and community values and religious beliefs.

- Exchange of benefit between the institutions and the community of over spending on charitable work.

- Consideration of responsibility and community behavior to the commitment of positive institutions and companies towards society about through the development of human.

The concept of social responsibility

It is difficult to develop a comprehensive definition that is often inclusive of a specific phenomenon or concept, especially if it comes to society and behavioral sciences, including the concept of social responsibility, as social responsibility has been defined from many different directions and angles. Drucker defined it in 1977 as (an organized commitment of business towards the community in which it operates) as for Strier 1979 it indicated that it is a representation of society's expectations for business organizations 'initiatives in the areas of responsibility that business organizations bear towards society, and beyond the minimum level of submission to laws, and in a way that does not harm the business organization towards its main functions in order to obtain the appropriate return on its investments.

Bedeian – 1993 states that it is more appropriate to establish a definition of social responsibility by answering a question:

(What is the work that is considered a social official?) and here it proposes specific criteria for that, most notably:

- Organizations follow the following main criterion: (not to cause any harm, whatever the circumstances and reasons).

- Organizations bear legal accountability for any impact on society caused by their actions, while minimizing the lowest level of non-positive results of their actions.

- The welfare of society must be enhanced in the long term, and this makes organizations ready to pay for participation in the benefits of society, and these organizations must realize their continued dependence on the existence of a healthy and healthy society.

- As for the researchers (Pride and Ferrell 1997) they define social responsibility as being (the organization's commitment to amplifying the positive impact and limiting the negative impact, and from here it deals with the overall effects of all the organization's decisions within the community).

As for the draft of ISO 00 622, it defines social responsibility as the actions that the institution undertakes to be responsible for the effects of its societal and environmental activities, as those actions are consistent with sustainable development and the interests of society, and are also based on: (ethical behaviors, compliance with applicable laws, and the bodies that operate between governments, as they are incorporated into the institution's ongoing activities).

The universality of the content of social responsibility made Carroll refer to it through its core in four main aspects: Legal, Economic, Philanthropy, and Ethical, where it made these four dimensions form a hierarchical pyramid to show the interconnectedness between them on the one hand, and on the other hand, any dimension is based on another is considered a reality, as business organizations are not expected to undertake any charitable initiatives unless they have come a long way in assuming moral and economic legal responsibilities towards the societies operating in them.

Social responsibility and its common characteristics:

Despite the definitions of social responsibility, they agree on common characteristics for them as follows:

- Its recognition of the principle of social responsibility and its subordination to institutions (non-binding).

- Integration of societal, economic and environmental policies in the daily management workers of the institution.

- Common characteristics of the concept of social responsibility

- Considering it as one of the main activities rooted in the strategic and administrative activities of the institution.

- Consider it as a participatory work undertaken by institutions to develop participatory capacity in development.

It carries out the social responsibility of various other institutions, regardless of the nature of their work.

Principles of social responsibility:

It is based on many of the principles, as focused on the nine principles of the basic ones:

- Protection of the environment (Environmental Restoration one of the dangers you face, especially with regard to pollution).

- It is based on ethics and values, as it is considered the safety valve for human and material investment and the direct relationship between them

through the nature of activities that must take into account the value dimensions.

- Accountability and accountability is done through the disclosure of accurate data and correct information based on the transparency of activities that have been implemented and that have not been implemented yet.

- Empowerment and strengthening of powers, and this is done through a balanced partnership between the private and public sectors as well as the audience of beneficiaries in order to achieve the interests that are exchanged in a manner that guarantees security and stability for the community.

- Financial Performance and Results: By reaching the best level of luxury resulting from retirement, salaries, provision, promotions, privileges and opportunities based on honest competition based on good performance, and preserves the development and progress necessary for the institution, and seeks towards self-growth and progress.

- “Workplace Standard” specifications and linking them with the human development resources management and improving the coaching staff according to the professional needs of the modern era, and providing a sound professional environment through which employees perform their work better, taking into account the necessary factors of lighting and quiet, and an open psychological environment.

- Collaborative Relationships that are built on honesty and justice with those involved in work, activities and assignments as well as the category that targets efforts.

- Community Involvement by intensifying communication between the various institutions of society, because the processes of communication and communication are characterized by a socially responsible sensitivity towards culture and the needs of that community, which finds the endeavor to provide the maximum benefits to citizens.

Social responsibility and voluntary commitment

The voluntary commitment is considered one of the most prominent possible ways of practicing social responsibility, because some believe that compulsory volunteering is an alternative to instructions imposed on the behavior of institutions. On the other hand, others believe that the institution may claim volunteering, but the actual practices are inconsistent with the principles of social responsibilities, because they are formal, or they may be imaginary or even for the small goals that they can achieve. Whatever the voluntary commitment, nature, size and also its type, but it is not a substitute for this societal responsibility, but it is a limited part of the practice, hence it is

clear that social responsibility is broader, more comprehensive and deeper, and is characterized by a systematic, permanent, plan and budget, through its achievement in society, and an important role in development. Social responsibility is not limited to specific contributions of volunteers in stable or emergency circumstances insofar as these are the main plans of social responsibility that take into account constructive, preventive and remedial measures.

The public and private dimensions of social responsibility

The state represents a major partner in all development operations, at a time when the business of corporations and companies has grown, and therefore it was necessary to have a partnership between the public sector and the private sector, due to the difficulty of the private sector working unilaterally in social responsibility without the need of the state, and the state is not able to play its roles without cooperation from the private and public sectors.

Through this we emphasize the role of the private sector, its importance and the role of the state, especially knowing that the economic system in Arab countries does not impose a tax on social responsibility, and from this the institutions should seek to develop targeted programs in partnership with government agencies.

Government agencies should also adopt social responsibility activities such as "education" and I consider that their curricula must include social responsibility, and that is a part that is currently present in their curricula, but it needs to be developed and specialization such as "national education" that works to bring up children to love their country, belong to and loyalty to their country and preserve State property, and this is part of the social responsibility entrusted to "education."

Also, we see that the Ministry of Health possesses complementary activities in the sphere of social responsibility, for example: medical examination before marriage, and this is the tasks of social responsibility, where marriage between a female and a healthy male does not have genetic obstacles that have contributed to finding citizens in the community who are physically and mentally healthy, this is also the responsibility of the Ministry of Health, with social responsibility.

And it is not intended to enter sectors for the issues of community to abandon ministries for their tasks, but the purpose of this is to contribute to the development of sustainable. It is here must be on the sector, the private that means part of this responsibility and community.

And when we see some of the institutions that give their employees' health insurance, give them remunerative salaries, and provide them with a suitable atmosphere for work, then this is considered a social responsibility. Also, when we look towards the work of many of the companies from through their products whether their products are harmful to the human and to the environment? That it is also considered the responsibility of social.

From here it becomes clear that what the private sector gives to society is less than expected, and does not rise to the return of these institutions and companies from its investments, and the reason for this is the lack of understanding of social responsibility – for example – we may see a certain company that grants material returns in different societal areas, given that this grant is a social responsibility we see that this is not true; the reason is that social responsibility contains programs, plans, programs, and plans. Not only the allocation of material returns, but also a significant difference. Hence, it is clear that what the private sector grants from this aspect is not hoped for, as there is disparity between each city and another, and also between institutions that grant societal assistance, and what is noticeable is our lack of a system of duty to the private sector towards social responsibility, and the absence of mandatory support, but perhaps the time comes when we will escalate a huge degree to the private sector, but this may become during the coming years, regardless of the matter towards concepts of social responsibility, or it may become actions in society, when the vision becomes clear, especially if we know that the government encourages any initiative from the private sectors to support its social responsibility .

Saudi Arabia is granted in the name of His Majesty King Abd الله Al Saud. It also grants Jordan in the name of King Abdul-Thani to the institutions and companies that are concerned with social responsibility in accordance with the specific policies and specific criteria, in appreciation of the winning institutions and their contributions to the implementation of social responsibility activities. It is worth mentioning the actions of His Highness Sheikh Mohammed bin Rashid Al Maktoum regarding preparing leaders to achieve responses Among the societal sectors and different segments, as well as the Emirates 'attempt to communicate in important projects, including: Sheikh Zayed Housing Project and the Charitable Marriage Fund Project, which indicates that social responsibility as a concept has begun to take root and that its importance has begun to emerge actually.

The implementation of measures for university social responsibility (USR) depicts an improvement in the management of the institutions themselves (Casani, Pérez, 2009), thus serving as a springboard for future professionals belonging to several sectors and areas of society, such as companies, governments or public administrations and organizations (Martí et al., 2008) that will lead to future changes worldwide. Literature suggests that business school emphasis on CSR can indeed make a difference in student attitudes. Therefore, universities are not only educational services providers, but also shapers of identity with major responsibilities to the nation and to the wider world (Sullivan, 2003). For this purpose, universities have a crucial role to play by incorporating social responsibility in the design of their curricula and researches, as well as into their mission, vision and corporate strategy (Muijen, 2004). The application of social responsibility in the field of higher education implies, among other issues, the identification of the university stakeholders and their perceptions of satisfaction and quality of service, the knowledge of their expectations and the establishment of means of dialogue with these groups. In this context, universities have to face this new mission, vision, and consequently design new institutional strategies of social responsibility, which include social responsibility in all academic areas as a way of obtaining a competitive advantage in this current context. Nevertheless, and in spite of the important social function of universities, there are still very few studies that include university stakeholders as the subject of research (Larrán et al., 2012).

University social responsibility and the impact-based model

Universities cannot stay out of line with current thinking on social responsibility and sustainable development, because it falls to universities to promote corporate social responsibility, scientific social responsibility and citizens' social responsibility in order to keep in mind the impact of higher education on knowledge, values and behavior (Gasca, Olvera, 2011). First, the growing concern of nowadays universities to satisfy the needs of different stakeholders and to deal with a profound ecological and social commitment has imposed greater social responsibility on them (Kunstler, 2006). Second, universities have a crucial role to play in optimizing the way society is managed and attaining the objective of ensuring major

improvements in people's lives. Third, universities are not only educational services providers (Sullivan, 2003) but also produce good citizens who are trained for both competency and character (Ehrlich, 2000; Wilhite, Silver, 2005). These are the reasons why more and more institutions of higher education are trying to foster and implement USR strategies in all university areas.

From this point of view, it is therefore sensible to define the concept of USR as a concept whereby a university integrates all of its functions and activities with the society needs through active engagement with its communities in an ethical and transparent manner which is aimed to meet all stakeholders' expectations (Esfijani et al., 2013:278). In other words, USR means to offer educational services with an ethical approach, to spread knowledge in a responsible way with good management and to respect and develop a sense of responsible citizenship by encouraging the students and the academic staff to promote sustainable development in their community as well as to try to adapt the higher education institutions' purposes, views and values. As with the corporate social responsibility, the USR concept has vague and imprecise definitions, because the areas of interest or attention are different depending on the institution which is seeking objectives. Furthermore, there are different names for the concept, which are presented as separate although they should really be under the USR umbrella concept, such as sustainable development, development cooperation (Ministry of Education, 2011), ethics (Dellasportas, 2006; Lutar, Karri, 2005) or third mission (Casani, Pérez, 2009). Most of the alternative concepts are focused on environmental and social areas (Ministry of Education 2011) and hinder the understanding of the term.

Social responsibility between charitable work and systematic planning

The phrase "corporate social responsibility" began to sound our ears and aspirations in the press and the print media, which have become widely available in recent years. But the features of that concept did not take shape clearly, especially for institutions that have not succeeded until now to launch towards international and regional markets. In the best conditions, we find that most societal initiatives still remain within the limits of expressing the good intentions of institutions towards the society in which they conduct their activities.

Table 1 – Impact-based model ofUSR

	Definition	Results
Educational	Refer to responsible processes of teaching, learning and values education	Responsible Civic and Professional Education
Cognitive	Refer to ethical guidelines, theoretical approaches, lines of research and production and divulgation of knowledge	Social Management of Knowledge
Organizational	Relative to members of the academic institution through the organizational design of the university, its plans and strategies	Responsible Campus
Social	Links between the university and external stakeholders and their participation in the political, social, economic and cultural development of society	Social Collaboration

Note – adapted from Gaete (2012); Vallaey et al., (2009)

And if we look at the aspects of society for us as coherent Arabs, we find that we agree with each other on many issues of society even before the advent of Islam, and when Islam came, these bonds were established between Muslims, and there are verses from the Qur'an and the hadiths of the Prophet, which indicate the charity of compassion for the poor and relatives and relief of the dear. The most prominent aspect of this is the section on Zakat, which is at the heart of social solidarity, where the private sector is paid to give Zakat according to the type of product or what the person has in this aspect.

Perhaps it comes to mind that the presence of charitable projects for the needy, blankets and school bags is a societal responsibility, but it is an approach that hurts a lot, because societies increase misery and the rich increase the superiority and supremacy to perform its mission in the best way.

Therefore, we must know that social responsibility was never limited to spending, but spending is a way to reach specific things within the framework of social responsibility that includes sustainable development patterns. Also, we must be aware that social responsibility in its broadest sense does not represent donation from the viewpoint of private sectors, as private sectors adhere to institutional work within companies, starting with a commitment to employees, society and the environment in general.

And add the required here in this area is the development of plans and programs, as the main goal that we seek to achieve is the access to all institutions, so that we provide within those institutions and corporations – including universities – departments related to social responsibility work, also the educational institutions must focus on the strategies concerned with social responsibility, as well as a separate budget should be allocated as an obligation towards society. Whenever the institution

or company appoints employees and sets a budget and programs, this is called sustainable human development that we must strive to achieve.

Also, through that, we must talk about voluntary charitable work that cares for the needy, the poor and the needy in isolation from the social responsibility that is concerned with the development of society and based on strategic plans and important programs.

When regional, national and international economic, commercial and financial institutions were formed as a major source of wealth as well as an effective tool for providing employment and modernization opportunities in any society, no one expected those institutions to be concerned with charitable work, because they are based on their ability to make profit for their shareholders. But of course, the responsibility of companies and institutions should not stop there, but also moral, social and environmental responsibilities.

The concept of social responsibility is repeated in the words of businessmen, and this is not translated into reality except through unilateral initiatives such as donations in times of crises. Hence many questions arise that require a definite answer, including: how these efforts are organized and how they are mobilized in a manner that complements the plans developmental and changes the conditions of poverty? How can these factories contribute to serving the surrounding communities beyond what is said in advertising and propaganda? Can businessmen associations serve citizens in the interests of the members working for them so that the partnership can be achieved in its meaning in reality?

The corporate social responsibility of corporations and companies has now become necessary and appropriate in companies that truly value the meanings involved in practices of such social responsibility. Following the example of what

is happening in the West, where corporate social responsibility has deep roots, and there are many companies around the world that have exceeded the scope of exercising those responsibilities through charitable companies and institutions, and have introduced them into the depth of their practical activities strategies and incorporated them into administrative practices.

The reason for this major shift in the western world towards the inclusion of social responsibility for institutions and companies within their basic strategies, mainly due to issues related to promoting activities for the activities of institutions in general. In addition, there is a belief that institutions can improve their contribution to reach a public interest by focusing on key elements of social responsibility.

These Arab countries generally suffer from a lack of a culture of social responsibility or awareness of its concept and confuse it with charitable work even with the institutions themselves. Social responsibility has broad meanings linked to adherence to laws and regulations in place and environmental and health aspects, as well as taking into account human rights. Especially the rights of workers and the development of local communities and the commitment to fair competition and after them for consumer satisfaction and monopoly, social responsibility remains occupied the stage of growth and when it reaches the global average, but most of them are separate efforts approaching charity more development because they are limited to feeding the poor and providing clothes and services without addressing development projects to change the standard of living the poor are radically and sustainable despite the activities of associations associated with businesses that are not concerned with small and medium-sized enterprises.

Social responsibility is not limited to setting up development or charitable projects, but it includes training components, as industrial institutions are assigned a role towards developing and developing the performance of their employees through training, in addition to their responsibility to participate with educational institutions – especially universities – by giving opportunities to learners and students for education and training inside the factories. This aspect is largely neglected in social responsibility.

The introduction of social responsibility for companies and institutions requires the presence of strategic plans, where more depth and understanding of that responsibility is required, and the content it contains. There are a host of factors to consider, as corporate social responsibility has made it a strategic

concept that needs more attention to local social and political risks. It should be noted that there is no standard size commensurate with all forms of corporate social responsibility.

Social responsibility and its position in university jobs:

Universities preferred significantly in the provision of qualified scientific and specialized to the needs of the community and secure; and that because responsibility and community in the universities face a lot of obstacles that are most notably.

The university in light of the values concerned with community service

The university is not now just a factory to provide scientific degrees or graduate young people who have successfully completed educational curricula, and is no longer a repository of laboratories and knowledge to conduct scientific research, but the concept of the university has evolved to become concerned with the goals and many purposes that focus its efforts in the society in which it was established, it is born from the womb of that community and devotes its work to develop it on a range of different axes and levels.

First: the growth of knowledge – or the knowledge explosion that the university contributes to its creation, and the methods and tools for obtaining that knowledge, as well as storing, analyzing and retrieving it, hence the efficiency of the university and its strength and the level of students have also become of great importance, as it contributes to determining the level of social progress and its economic parts Social and cultural.

Second: Technical progress: This is what imposed on universities specific directions, as there is no longer an opportunity for the university to be isolated from that development and progress, and it has become one of its responsibilities to advance society and enter it into the era of scientific technology, observation and contribution to technological development as well.

Third: Development: This establishes the link between society and the university, and perhaps the role of higher education in contributing to development plans is one of the main reasons behind the development plans' backwardness, because the university pays for the development of scientific and applied research, as it links this research to practical reality, as it studies problems of agriculture, industry, production sectors, various service sectors, and work obstacles. It also strives to prepare the human competencies and frameworks needed by society in various activities, and is provided with

modern knowledge and diverse experiences, hence providing it to society.

Universities and their social responsibility:

From the beginning, universities considered the concept of social responsibility as an activity that universities perform in order to serve society, although other or some institutions are what distinguish that difference from the university, where the type of services is determined by the institution, and also in light of this the universities differ – in social responsibility – From other companies, and it is very unfortunate that educational institutions and universities viewed this responsibility as an investment for a misunderstanding that was addressed by material purpose, although the investment of this social responsibility does not have a positive impact on educational institutions only, but on the educational sectors National full when it sets goals and emerge through the plans and priorities.

Physical difficulties have played a major role in the difficulties facing any activities related to social responsibility within companies or educational institutions, as they became concerned with this only if they realized the financial return of universities, rather than the other way around, or that there are parties abroad that finance these activities, and in most of the time, there will be keenness from universities not to bear any financial expenses, so that there are educational institutions that are free of any participation in community activities, and therefore they do not have a decision regarding part of this social responsibility, as if their energies and human facilities were found only for university education, and even programs the continuing educational that is supposed to provide community services related to the university's specialization and capabilities.

University social responsibility and continuing education:

The goals of continuing education have become only financial gain, for example, we find that a local university has offered thirteen courses at the same time, and four have been canceled, as a result of insufficient trainees, or in other words due to material losses, and with a simpler estimate does not occur dealing with those activities As one package, although the measurement is not valid from a physical perspective, and in return it is not possible to accept reaching that limit in measuring any activities only from a physical side.

Responsibility and community hubs that can universities be practiced:

The axes of social responsibility include a number of areas that are able to meet the needs of citizens, as they do not leave one side or one of

the areas of society except that I have addressed it through a holistic view and integration between the various influences in building society in a way that emphasizes its security, stability and development, and among the most important of these axes of the social responsibility in which universities play an important role

The foundations of the universities' upgrading with social responsibility:

Upgrading societal responsibility at the university needs a set of elements that must be taken into consideration. These elements are:

- There are specific needs for society and the labor market and work to meet these needs.
- The existence of a study of the abilities and desires of the students "students" and work to provide as consistent with the frameworks of public society and orientations.
- Seize the opportunity that ensure the achievement of the visions that seek from which the philosophy of universities towards responsibility and community.
- The existence of a plan entrusted to social responsibility as a main component of the strategic plan that was announced.

– Declaration of results achieved by the university in the areas of social responsibility and those that seek to achieve as an important trend for sustainable development.

Implementing social responsibility and university gains, including:

- Some may ask: What is the university's return on applying social responsibility?
- It is not easy to determine the answer to that question in a specific angle, considering the university an umbrella that covers with its interests the different directions of society, but we can mention some of the university's gains, such as:

– Enhancing the university's position and reputation in the community and a sense of the university's general goals and mission.

– A long-term return on community investment has been achieved.

– Providing opportunities to test and innovate new product services.

– Developing and training the skills of residents locally to have tributaries they need to enter the labor market.

– Increasing community and customer affiliation with it, as well as enhancing the team spirit of the company's team?

– Achieving social responsibility for positive impacts on students and their academic practices, the most important of which are:

The importance of participation that achieved by universities:

The university achieves cultural, educational, productive, and services with other institutions in the community, through which it can integrate with community activities, as it is strengthened in this importance for the work of the university through:

- Activate a significant impact on society and gain experience in its service.
- Availability and investment of living resources and the creation of new communication channels.
- Specialization of the programs and experiences the university needs in dealing with special needs and managing social institutions.
- Establishing long-term relationships with the community as a major pillar of the university.

Overall, we can say that providing distinguished services to the community has a positive reflection on the progress of the university and its development, whether through its impact on local communities or by the impact of these societies on the university, and from here the message of universities turns into causes and results at the same time.

The responsibility of the community in the universities and their needs:

It needs to achieve responsibility and community to a number of actions that can be summarized as follows:

First: Choosing a methodology:

Methodology: documented salary planning that shows us how to achieve social responsibility.

Second: Preparing social responsibility management systems:

The systems of social responsibility are in a necessary need for permanent improvement and development, and there are proposed systems for building a permanent improvement system for the work of social responsibility characterized by its reliance on planning goals, clarity, partnership and evaluation of performance with the other, based on clear policies towards social responsibility as follows:

Third: Developing the university's internal and external communication plans:

Identify the necessary resources: human or non-human.

- Limitation of liability.
- Defining the message and its content.
- Define the required activities according to a specific schedule.
- Determine implementation responsibilities.
- Determine the measurement index.
- Correction and evaluation procedures.

Defining university visions of social responsibilities

It is here must determine the vision of the university responsibility and community of through nature

University social responsibility message

No need to start a message of responsibility and community universities according to:

Strategic directions for building strategic plans in universities

There are four orientations of the strategy Chairperson proposed to establish responsibility and community in universities

Setting community priorities

With the identification and selection of community projects and their activities, attention should be paid to a number of considerations that must be taken based on harmonious objective facts and axioms that reflect the importance of those projects that are proposed and their feasibility for implementation by universities, namely:

The success of universities and their constituents in achieving social responsibility:

If these ingredients behind the success of universities in achieving responsibility and community does not come only with the province of universities on the basic towards workers and individuals within the community, as well as respect to this from the consequences of legal, economic and ethical towards the human and the environment together, and form the following illustrates these bases and ingredients.

– Laying down legislations, laws and regulations to activate the partnership between the three sectors: the governmental and private sectors.

– Contributing to the creation of a body responsible for community responsibility at the national level

– Provide incentives and encouraging facilities to fulfill the role of social responsibility

– Provide the potential for a crisis in order to attract sectors own.

– Provide accurate indicators with clear criteria to determine the effects and results of university programs for social responsibility

– Universities start creating a concept of sustainable development in all their businesses.

– Activating the role of the university's social responsibility by building special cadres for that

– Contributing to the development of civil society institutions and charitable works so that they are capable, competent and efficient in achieving the desired result.

– Aiming to increase awareness of the culture of grant and institutional giving at the same level, as well as the culture of giving.

– Aiming to correct misconceptions that the needy can deal with their needs only through charities or government agencies.

Social responsibility in universities and the starting points for their activation:

– Work on the existence of the budgets of specific and are specifically to support programs that are the responsibility of the community.

– Work to establish priorities in order to manage and support program operations with separate budgets away from the university.

– Support and encourage volunteer staff as well as their involvement in those associations and civil or within universities, or making it one of the most important strategies for universities.

It is through it is clear that the activation of responsibility and community in the university depends on taking a series of measures, procedures and activities that ensure the success of universities in achieving the responsibility of the community, with a bearing in mind the upbringing of awareness of the relevant even aware of communities – from through this awareness – which is able to achieve management of self that Among the most important:

An example of an executive activity:

Actions to achieve the activity:

Trying to find those sponsoring employment, it is best to search for which has a strong reputation.

– Inviting university graduates who are missing a job by reviewing the official of employment files and filling out resume forms for that.

– Specifying specific parties through which to provide job opportunities for different specialties.

– Correspondence with these authorities about the existence of goals expected from the day of employment.

– Prepare specific forms that include identifying opportunities for employment.

– Determine the location and date of employment on the occasion through newspapers and other addresses.

– Inviting those who wish and those who confirmed their participation through a special program for graduates and institutions, as well as enhancing dialogue between them, as well as building common relations.

– Keep follow-ups open, and specify the number of those who obtained the jobs.

– Evaluating the activities of the employment day as a feedback for this approach.

– Establishing data bases for universities that include employers and university graduates, benefiting from these experiences, and disseminating them to other agencies or other appointments.

Quality assurance mechanisms in higher education

When quality is evaluated based on a predetermined model that is not designed to take into account the specific context, the impact on quality may well be negative rather than positive (regardless of how perfect the model in question may seem). Quality is a social construct and as such it requires reflection, dialogue and collective effort (Dias Sobrinho, 2007), all of which must take place in the specific context in which an HEI operates. Clearly what works for one country will not necessarily yield positive results in another.

International trends indicate that accreditation of institutions and academic programmes is currently the most widely used quality assurance mechanism. Accreditation usually involves two basic processes: institutional accreditation by national and/or regional agencies, and evaluation of programmes, generally by professional associations.

We must always bear in mind that one of the main reasons for promoting accreditation is to ensure that HEIs pursue, improve and uphold their own standards, in accordance with the state of knowledge and their social responsibility. If accreditation fails to accomplish this, it cannot ensure public trust in the quality of institutions and programmes and the process becomes a pointless exercise.

It is therefore important that quality assurance mechanisms such as accreditation are constructed based on principles of good practice. When such mechanisms are being defined, every dimension of an institution should be questioned, with the extensive participation of all relevant actors in the design of processes.

Quality assurance mechanisms must be based on criteria that take account of relevance, democratization, social equity, local and regional development, and the creation of public spaces for discussion. Evaluation should not focus exclusively on quantifiable products and results. Other aspects that should be looked at are educational processes and qualitative approaches; understanding of causes, conditions for production and contexts; and economic, social, cultural and political impacts and effects. Also, quality assurance mechanisms should place greater emphasis on assessment of solidarity and intra- and inter-institutional cooperation than on competitiveness, and should include an examination

of performance with respect to social responsibility and public commitments.

Suggested general frameworks to interfere in inspiring and achieving a culture of social responsibility for universities:

The achievement of the responsibilities of community in the university requires the adoption of specific procedures to consolidate their practices towards that dimension is important, and perhaps the most important of those actions that constitute a basis solid foundation towards the start of universities in framing this matter and rooting it in the hearts of students and staff, and there is a framework of a proposal for intervention in the inspired culture of responsibility and community universities that can be achieved through the following :

- Include responsibility and community plans strategy for universities and to identify the area of intervention, according to the dimensions of the three are: the dimension of social, economic, and environmental.

- Offering compulsory courses at the university concerned with social responsibility, so that it includes a comprehensive briefing on this topic through two angles: the first is a theoretical angle, and the second is an applied field. This situation is considered an alternative to the decisions of community service, which has become a limited part of social responsibility.

- The university appoints a coordinator for the decisions of social responsibility in order to cover the theoretical dimension and follow-up activities and field work for students, which must be documented through a database through which it is easy to deal in different situations. Also, a guide has been issued for activities that can be replaced with community services.

- Inclusion of concepts of social responsibility, its dimensions and principles in the study curricula, with a focus on activating the values of altruism and voluntary work and engaging in community issues.

- Increasing interest in conducting research and studies related to societal responsibilities, with the aim of identifying and avoiding weaknesses and enhancing strengths in the relevant policies.

- Dissemination of cultures and principles of social responsibility for companies and institutions in general and for universities in particular among their employees through organized training or through non-systematic programs, events and activities, and perhaps also the issuance of bulletins and the allocation of websites in this necessary need.

- Forming a task force tasked with achieving social responsibility across universities and spreading the idea to institutions.

- Deepening the practice of social responsibility professionally as this has positive effects on various other aspects, especially administrative.

- Defining general frameworks for the employees' contribution to achieving their social responsibility by volunteering for work days in other institutions or carrying out specific activities and tasks that support that aspect, in addition to specifying a specific financial contribution (1%) of the month's salary) and is calculated at a rate of once per semester with the aim of achieving this the purpose.

- Activating the role of universities in civil society services by holding specialized training courses in a variety of fields, including community needs in the areas of implementation, planning and evaluation.

- Holding workshops, conferences, meetings and seminars that support the local community and advocate for its issues in all areas, such as women's workers' rights, combating domestic violence, citizenship and legal culture.

- Activating the culture of innovation creativity and advertising for competitions, research, scientific or discoveries and inventions that serve the society and its development.

- Provide guidance and advice for the implementation of the work programs of the various community institutions.

- Contributing to the development and support of the higher educational and school system.

- Contribute to the development of programs for the care of people with needs special.

- Activating the role of counseling academic in the promotion of superiority of one hand, and stand at the reasons for failure to school and work to avoid them to reduce the wastage of economic, social and educational.

- Achieve higher levels of job satisfaction and public safety requirements.

- Providing the appropriate field for professionals and educators in the local community in order to benefit from scientific developments, given that universities are the incubator for lifelong learning.

- Enhancing scientific competencies financially and morally to achieve high levels of advancement and progress, in a manner that reduces brain drain.

- Building a financial fund through contributions and half the value of the installments paid by students, and searching for donors and partners to cover social responsibility programs, events and activities.

- When choosing the different activities and events, the involvement of workers and students in determining them as priorities is necessary, and it is necessary to announce them within a period of not

less than three months before starting to implement them.

– Endowment when economically necessary and take plans to fight poverty through local communities and students.

– Participate in building a common trend among citizens by preserving their immortal legacies in all their forms and colors, as well as caring for the preservation of treasures and monuments that have been historically immortalized.

Conclusion

Few what seizes the subject of worthy importance and consideration as much as captured by the responsibility of the community, in application theory, that by virtue of the growing interest in the actual importance of the involvement of companies and institutions and especially the university in issues

of community highlights, as well as to contribute as much as large very of interaction , which helps to reduce the dangers of the environment, and others of the dangers – to , for example , but not limited to – as well as issues of society and other instead of switching to the hotbeds of crisis and tension .

It is through that must be on an industrial decision in society imitators in the equation of the Trinity, which consists of sectors, public sectors and civil sectors own to fulfill their obligations, so that if what has been overlooked one of these sectors participation were the results cut off by virtue of the gap that leaves each of the sector of them.

In conclusion, I thank you very much and abundant gratitude to Hayah Foundation for Sustainable Development, and Future University of Egypt and the efforts of many in providing an environment suitable provided an opportunity good to enrich it oriented and framed.

References

- Angell R.J., Heffernan T.W., Megicks P. (2008) Service quality in postgraduate education. *Quality Assurance in Education*, vol. 16, No. 3, pp. 236-254.
- Argandoña A. (2012) Otra definición de responsabilidad social. Cátedra “La Caixa” de Responsabilidad Social de la empresa y gobierno corporativo. IESE Business School. Universidad de Navarra.
- Barclay D., Higgins C., Thompson R. (1995) The partial least squares (PLS) approach to causal modeling: Personal computer adoption and use as an illustration. *Technology Studies*, vol. 2, No. 2, pp. 285-309.
- Barnes B.R. (2007) Analyzing service quality: the case of post-graduate Chinese students. *Total Quality Management & Business Excellence*, vol. 18, No. 3, pp. 313-331.
- Bitner M.J. (1990) Evaluating service encounters: the effects of physical surroundings and employee responses. *Journal of Marketing*, vol. 54, No. 2, pp. 69-82.
- Bolton R.N., Drew J.H. (1991) A multistage model of customers' assessments of service quality and value. *Journal of Consumer Research*, vol. 17, No. 4, pp. 375-384.
- Burcea M., Marinescu P. (2011) Students' perceptions on corporate social responsibility at the academic level. Case study: The faculty of administration and business. University of Bucharest. *Amfiteatru Economic*, vol. 13, No. 29, pp. 207-220.
- Carrilat F.A., Jaramillo F., Mulki J.P. (2009) Examining the impact of service quality: a meta-analysis of empirical evidence. *Journal of Marketing Theory and Practice*, vol. 17, No. 29, pp. 95-110.
- Casani F., Pérez C. (2009) La responsabilidad social en las universidades públicas españolas: Vectores de cambio en la gobernanza. *Investigaciones de Economía de la Educación*, vol. 4, pp. 127-137.
- Ceulemans K., De Prins M., Cappuyns V., De Coninck W. (2011) Integration of sustainable development in higher education's curricula of applied economics: Large-scale assessments, integration strategies and barriers. *Journal of Management and Organization*, vol. 17, No. 5, pp. 621-640.
- Chia J., Hsu J. Hsu C.M. (2008) The relationships between service quality and customer satisfaction in a leading Chinese web 2.0 company. *The Business Review*, Cambridge, vol. 11, No. 1, pp. 84-90.
- Chin W.W. (1998) The partial least squares approach for structural equation modeling. In Marcoulides G.A. (Ed.), *Modern methods for business research*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, pp. 295-336.
- Chin W.W. (1998a) Issues and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, vol. 22, No. 1, pp. 7-16.
- Christensen L.J., Peirce E., Hartman L.P., Hoffman W.M., Carrier J. (2007) Ethics, CSR, and sustainability education in the financial times top 50 global business schools: Baseline data and future research directions. *Journal of Business Ethics Education*, vol. 73, No. 4, pp. 347-368.
- Correia S.M., Miranda F.J. (2012) DUAQUAL: The quality perceived by teachers and students in university management. *Cuadernos de Gestión*, vol. 12, No. 1, pp. 107-122.
- Dellaportas S. (2006) Making a difference with a discrete course on accounting ethics. *Journal of Business Ethics*, vol. 65, No. 4, pp. 391-404.
- Ehrlich T. (2000) Civic Responsibility and Higher Education. Westport: The American Council on Education and the Oryx Press.
- Elliott K.M., Healy M.A. (2001) Key factors influencing student satisfaction related to recruitment and retention. *Journal of marketing for higher education*, vol. 10, No. 4, pp. 1-11.

4-бөлім

ЖАҢА БАСЫЛЫМДАР ТУРАЛЫ

Section 4

ABOUT NEW EDITIONS

Раздел 4

О НОВЫХ ИЗДАНИЯХ

IRSTI 06.52.13

I.N. Dubina

Novosibirsk National Research State University (NSU), Russia, Novosibirsk
 Altai State University, Russia, Barnaul, e-mail: igor_dubina@yahoo.com

DOES DEMOCRACY BOOST INNOVATION?

*A review on Campbell, David F. J. (2019) «Global Quality of Democracy as Innovation Enabler. Measuring Democracy for Success».
 New York, NY: Palgrave Macmillan*

И.Н. Дубина

Новосібір ұлттық зерттеу мемлекеттік университеті, Ресей, Новосібір к.
 Алтай мемлекеттік университеті, Ресей, Барнаул к., e-mail: igor_dubina@yahoo.com

Демократия инновацияны қолдай ма?

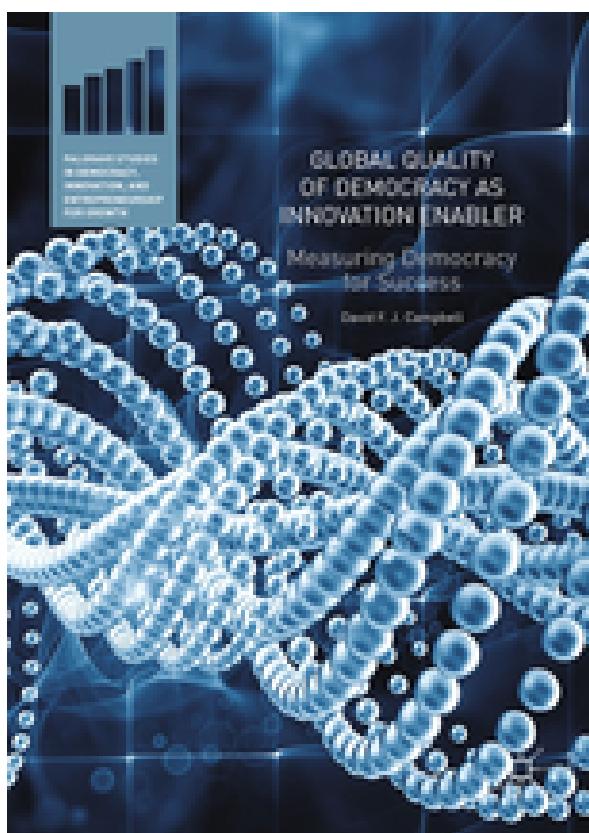
Монографияға шолу: Кэмпбелл Д.Ф.Дж. Демократияның интегралдық сипаты
 инновацияның катализаторы ретінде. Тұрақты даму үшін демократияны бағалау.
 Нью-Йорк: Palgrave Macmillan, 2019 жыл.

И.Н. Дубина

Новосибирский национальный исследовательский Государственный университет, Россия, г. Новосибирск
 Алтайский государственный университет, Россия, г. Барнаул, e-mail: igor_dubina@yahoo.com

Способствует ли демократия инновациям?

Обзор монографии Кэмпбелла Д.Ф.Дж. «Интегральное качество демократии как катализатор инноваций. Измерение демократии для устойчивого развития».
 Нью Йорк: Palgrave Macmillan, 2019

In 2019, Palgrave Macmillan released a new monograph by David F. J. Campbell, an Austrian-American researcher and Privat-Dozent with the University of Vienna, the University of Applied Arts Vienna, and Danube University Krems, titled as *Global Quality of Democracy as Innovation Enabler*. The book was published in the frame of the Palgrave book series on Studies in Democracy, Innovation, and Entrepreneurship for Growth (<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-72529-1>, <https://www.palgrave.com/de/book/9783319725284>).

This book addresses and analyses the interrelation and interdependence of democracy and economic development, based on innovation. The book refers to such domains as democracy, the quality of democracy, knowledge, sustainable development and innovation. Based on a number of theoretical conceptions as well as extensive empirical analysis, Dr. Campbell argues and substantiates the key idea of the book on democracy as innovation enabler.

One of key elements of the conceptual and contextual framework of the book is an extended understanding of the Innovation Triple Helix of

university-industry-government relationships (Etzkowitz and Leydesdorff, 1995). The Triple Helix represents a basic core model of innovation for the “knowledge economy”. The concept of the Triple Helix has been further developed toward the Quadruple Helix (Carayannis and Campbell, 2009) by adding “civil society” (citizens) as the fourth helix. The Quadruple Helix as an extension of the Triple Helix describes the “knowledge society” and “knowledge democracy” (Carayannis and Campbell, 2012). In that sense, the Quadruple Helix is emphasizing the perspective of democracy as being an import perspective for knowledge and innovation, and in that sense the “Quadruple Helix innovation system” can also serve as a concept, model and theory for the proposition (hypothesis) of “democracy as an innovation enabler”.

The author extends the canonical conception of democracy and formulates the main research hypothesis and propositions of his work as follows:

1) Democracy as political pluralism and diversity encourages also a diversity of knowledge and innovation (Carayannis and Campbell, 2009), which is necessary for development (also economic development and economic growth).

2) Advanced economies and, at least in principle, emerging and developing economies are driven by knowledge and innovation, so they require a democracy also.

3) The economic successes of non-democracies or autocracies (authoritarian and semi-authoritarian regimes) are being overestimated anyway, because autocracies are also benefitting from the knowledge production and innovation systems of democracies and semi-democracies, so in that sense autocracy is depending on democracy and the knowledge and innovation of democracy in the global system.

4) Political pluralism, and a heterogeneity and diversity of different knowledge and innovation modes, should mutually support and reinforce each other, so there is a co-evolution of democracy, of “democracy of knowledge” and of “democracy as innovation enabler”.

Testing these hypotheses requires answering the following research questions of the analysis: How to conceptualize and to measure democracy and the quality of democracy in global comparison? Dr. Campbell notes that without a measurement it is difficult to envision how concepts and theories of democracy can be developed further.

In order to answer this question, the author suggests a corresponding model that identifies the following five basic dimensions of democracy: freedom, equality, control, sustainable development,

and self-organization (political self-organization). This five-dimensional model partially relates to Hans-Joachim Lauth’s three-dimensional approach, where Lauth introduced the following three dimensions: freedom, equality and control (Lauth, 2016; Lauth and Schlenkrich, 2018). A key and crucial argument for Campbell’s model is that a quality-of-democracy understanding based on sustainable development relates crucially with economic growth, but more so with economic development. Moreover, the meaning of classical terms of democracy, such as freedom and equality, are also considered in the context of sustainable development. The conceptualisation of democracy is also set in reference to innovation.

The author collected a huge set of statistical data for this analysis according to the suggested model of a quintuple-dimensional structure of democracy and quality of democracy. The collected dataset focuses on 161 countries (territories) and covers a fifteen-year period of 2002-2016. All data are publicly available. Advanced and emerging countries are being equally covered. This large-scale comparison includes not only OECD countries, but also non-OECD countries, for example Brazil, Russia, China and India. By this, the model addresses more than ninety-nine percent of the world population. The model refers not only to democracies, but also to semi-democracies and non-democracies. In that sense the book is unique, because there is no comparable publication out there, addressing these issues in a world-wide perspective.

The analysis of collected data proves (at least, partially) the formulated research hypothesis and propositions. Thus, in case of the OECD or the advanced economies, freer countries are also likelier to develop higher levels of sustainable development. Implications of this may be that the achievement of advanced levels of sustainable development (beyond a certain threshold) is not possible without achieving progress (perhaps also beyond a certain threshold) in the dimension of freedom: in that sense the quality of democracy clearly acts as an “innovation enabler” (at the higher levels of development); and paths of development of the OECD or the advanced economies are more similar to each other than in context of the non-OECD countries and their trajectories of development.

From the research on the non-OECD countries, a special focus has been placed on Russia with the tendency of a reduced political freedom, China as a non-democracy but rapidly developing economy, Hong Kong and India. Generally, the cases of these economies are not easily set into the main conceptual framework of the book.

In context of the comparative discussion of India and China, the question and possible proposition was introduced, whether political freedom becomes more important when non-political sustainable development progresses to higher levels (beyond a certain threshold). Then there may be more effects of “democracy as an innovation enabler”. Implications of such scenarios further are that non-political sustainable development is possible to certain levels without political freedom, but beyond such threshold levels, further non-political sustainable development may be exposed to phenomena of a bottle-necking or ceiling, should this not be paralleled and supported by a sufficient maturing of political freedom (Campbell, 2019: 194).

Dr. Campbell concludes that the Chinese path is not that clear with regard to inner and domestic politics, because “a good democracy would require that political developments are set in good balance with developments in society and the economy” (Campbell 2019: 25). So, it is questionable in the long run, whether can China continue its pace of economic and social (societal) development, without allowing and introducing more political freedom, without finally turning, developing and transforming more into a democracy. For example, authoritarian or totalitarian regimes can learn and can try to implement innovations that were explored and developed by democracies, without establishing a democracy, by this attempting to bypass democracy and political freedom. So, according to the author, it is difficult to perceive how China wants to continue its impressive track record of current economic development, without allowing and introducing more political freedom, and a process of democracy establishment and democratization as a final consequence and in final consequence of this ultimo ratio.

In the case of Hong Kong, a region politically embedded within China, there is a positive correlation and association between a high developmental status and advanced political freedom. So China may intentionally allow this political freedom to (and in) Hong Kong, so that China can participate in and profit from the advances of Hong Kong in knowledge (knowledge production) and innovation (knowledge application) (Campbell, 2019).

The case of Russia does not support the main conception of the book as well. The author notes that the level of non-political sustainable development of Russia increased during the years 2002–2013 and decreased since 2014, however, the degree of political freedom actually declined during the same period of time. Therefore, in

the case of Russia, there was actually a negative trade-off cycle between non-political sustainable development and political freedom in the 2000s and 2010s, with the following interaction: more non-political sustainable development on the one hand, but less political freedom on the other. There is more political freedom in Russia than in China, in relative terms (during the time window of 2002–2016). However, in absolute terms, Russia does not represent a free country. While Freedom House categorized Russia as “partly free” for the period 1991–2003, Freedom House changed the rating of Russia to a “not free” country since 2004. This has the consequence that “not free” Russia outperforms the “freer” Latin America in important areas and on the basis of specific indicators of and for non-political sustainable development (Campbell, 2019: 193).

Nevertheless, the author generally concludes that within context and the limitations of the model used in his research, knowledge and innovation act as drivers for development and progress not only for the OECD, but also the non-OECD countries. In that sense, the concepts of knowledge economy and knowledge society (furthermore knowledge democracy) apply to advanced economies and societies as well as to emerging and developing economies and their associated societies.

The higher the economic and social level of a country has developed and progressed, the higher is the probability of a stronger link and mutual reinforcement of political freedom and non-political sustainable development, which indicates a co-evolution of democracy and of economic and social (societal) development. This would imply that “democracy as an innovation enabler” may be more the case, when society and economy have advanced beyond a certain threshold of development.

Advanced economies appreciate higher levels of political freedom. Therefore, this supports beliefs or assumptions of a coevolution of the economy and of democracy in the high end of performance (of sustainable development). The freedom lead to the advantage of the OECD is also stronger (superior) for political freedom than for economic freedom, meaning that OECD countries are more leading with regard to political freedom, and are less leading with regard to economic freedom, when compared with the non-OECD countries. This coevolution of freedom (political freedom), economy and sustainable development for the advanced economies also clearly supports (at least for this country group) the proposition of “democracy as an

innovation enabler,” because advanced economies depend on knowledge and innovation as crucial drivers (Campbell, 2019: 216).

The general conclusion is that “the diversity (not only political diversity and political pluralism, but also knowledge and innovation diversity) within democracies may feed effectively into the next-generation creations of knowledge

production and innovation system evolution, which will be necessary for progress and further advances of knowledge society, knowledge economy, and knowledge democracy in a global format” (Campbell, 2019: 339). Thus, knowledge economy, knowledge society and knowledge democracy align and associate together in coevolution.

References

- Campbell D.F.J. (2019) Global Quality of Democracy as Innovation Enabler. *Measuring Democracy for Success*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Carayannis E., Campbell D. (2009) “Mode 3” and “Quadruple Helix”: toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, vol. 46(3-4), pp. 201-234.
- Carayannis E.G., Barth T.D., Campbell D.F.J. (2012) The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 1(2), pp. 1-12.
- Etzkowitz H., Leydesdorff L. (1995) The Triple Helix: University – Industry – Government relations a laboratory for knowledge based economic development. *EASST Review*, vol. 14(1), pp. 14-19.
- Lauth H.-J. (2016) The internal relationships of the dimensions of democracy: the relevance of trade-offs for measuring the quality of democracy. *International Political Science Review*, vol. 37(5), pp. 606–617, <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512116667630>.
- Lauth H.-J., Schlenkrich O. (2018) Making trade-offs visible: theoretical and methodological considerations about the relationship between dimensions and institutions of democracy and empirical findings. *Politics and Governance*, vol. 6(1), pp. 78-91, <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/1200>.

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Экономиқаны мемлекеттік реттеу мәселелері	Section 1 Problems of state regulation of the economy	Раздел 1 Проблемы государственного регулирования экономики
<i>Әміртай А.Д., Елемесов Р.Е.</i> Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігін басқару		4
<i>Матаев Т.М., Бержанов К.Д.</i> Стратегические приоритеты развития государственно-частного партнерства Кызылординской области		15
<i>Khitakhunov A.A.</i> How to alleviate poverty: Lessons from the 2019 Nobel prize in Economics		26
2-бөлім Банк секторындағы қаржы құралдары	Section 2 Financial instruments in the banking sector	Раздел 2 Финансовые инструменты в банковском секторе
<i>Агатаева А.А.</i> Резонанс в экономике при внедрении исламского финансирования		36
<i>Дауылбаев К.Б., Калиева Г.Т., Титко Е.</i> Тестирование гипотезы жизнеспособности в банковском секторе		47
3-бөлім Адами капиталды дамыту тенденциялары	Section 3 Human capital development trends	Раздел 3 Тенденции развития человеческого капитала
<i>Рузанов Р.М., Жангалиева К.Н.</i> Қазақстанның зияткерлік әлеуеті: инвестицияның динамикасы және құрылымдық талдауы		58
<i>Sadyk D., Hyun M.Y.</i> Modal antecedents of social media usage motivations for generation Z in Kazakhstan		73
<i>Кобоев Ф.М., Күмсеков Г.В.</i> Механизм формирования и функционирования модели воспроизведения человеческого капитала		86
<i>Rizk R.</i> Arab Universities and Social responsibility		98
4-бөлім Жаңа басылымдар туралы	Section 4 About new editions	Раздел 4 О новых изданиях
<i>Dubina I.N.</i> Does democracy boost innovation? A review on: Campbell, David F. J. (2019). «Global Quality of Democracy as Innovation Enabler. Measuring Democracy for Success». New York, NY: Palgrave Macmillan		114